

STRINDA DEN GANG DA

ÅRBOK FOR STRINDA HISTORIELAG NR. 18

TRONDHEIM 2018

Utgitt av Strinda historielag, Trondheim.

Denne årbokas redaksjon:

Knut L. Vik
Ingvald Sivertsen
Jan P. Breida
Sigurd A. Fjær
Solveig Solem
Marit Nygreen
Randi Tvete Vik

Bilderedaktør: Knut L. Vik
Sats og layout: Guri Jermstad
Trykkeri: Heimdal Nye Trykkeri

ISBN: 978-82-92357-18-7
ISSN 1502-2315

Artikler i denne publikasjonen kan kopieres fritt og videreformidles til andre uten avgift. En forutsetning er at navn på utgiver (Strinda historielag), årbokens årstall og forfatter(e) angis. Det må ikke foretas endringer i artiklene. Det er ikke tillatt for rettighetshaverorganisasjoner å innkreve avgift ved kopiering fra denne publikasjonen. Det er ikke tillatt å skanne bilder i boka for bruk i andre sammenhenger.

Tillitsvalgte i Strinda historielag – etter årsmøtet 24. oktober 2018:

Styret:

Solveig Solem (leder),

Styremedlemmer: Ingeborg Øfsteng Bjørgum, Johan Egil Dreier, Andreas Glimstad og Per Mehus.

Varamedlemmer: Marit Nygreen og Tor Skjevdal.

Valgkomité: Per Inge Hønnås, Ragnhild Lande og Ingvald Sivertsen.

Lagets nettadresse er www.strindahistorielag.no

Forsidebilde og baksidebilde: Kart over beleiringen av Trondheim i 1718 med fremheving av forsvarsverk og posisjoner - tegnet av Johan Daniel Berlin og kopiert av Henrik Mathiesen. Bilde fra NTNU UB. Det originale kartet er i Statsarkivet i Trondheim.

Innhold

Forord.....	5
Knut Solem:	
General Armfeldts felttog mot det nordenfjeldske Norge i 1718	7
Johan Petter Rønne og Kjell Berge:	
Trondheim flyklubbs gylne år – med Lade flyplass som base 1947 – 1965	18
Per Mehus:	
En forferdelig tid: Spanskesyken i Strinda og Trondheim 1918-19.....	28
Ingvald Sivertsen:	
Strindas høgre skole 1934-1956.....	59
Ingvald Sivertsen:	
Hans Henie – Strinda høgre skoles første rektor	76
Jan P. Breida:	
Fra Charlottenlund til Kvitsjøen. Historien om Kong Raud.....	90
Thor Anders Aarhaug:	
Lilleby smelteverk.....	113
Ivar E. Stav:	
Strøm til Strinda.....	125
Knut L. Vik:	
Postkortbilder fra Strinda.....	138

Forord

I vår 18. årbok markerer vi at det er tre hundre år siden Karl XII prøvde å legge Midt-Norge under den svenske kronen, og hundre år siden spanskesyken herjet i Strinda og Trondheim. På 1700-tallet var det turbulente tider i Norden. Alt i 1645 hadde Danmark-Norge avstått Härjedalen og Jemtland til Sverige, og fra 1658 til 1660 var Trondhjems len som følge av krigshandlinger svensk territorium. Svenskene sendte i 1718 en hær inn i Trøndelag, og Knut Solems artikkel forteller om dette felttoget, om hvorfor svenskene måtte gi opp planene om å erobre Trondhjem – og hva forsøket førte til av materielle ødeleggelser, lidelser og tap av menneskeliv både på svensk og norsk side.

Spanskesyken rammet i 1918-19 hele verden, med millioner av døde. Per Mehus forteller hvordan sykdommen kom til våre nærområder, og hvordan myndighetene forholdt seg til epidemien. Mangel på kunnskap hos de ansvarlige for folkehelsen førte til at dødstallene ble høyere enn de ellers kunne vært. Artikkelen presenterer de sentrale lokale aktørene, og gir et innblikk i hvordan pandemien rammet grupper og enkeltmennesker i Strinda og Trondheim.

I årboka for 2008 skrev Jan Paul Breida om Michael Voigt, som etablerte Charlottenlund Verft i 1857. Nå presenterer han historien om skonnerten «Kong Raud», bygget av Michaels sønn Johan i årene fra 1867 til 1873. Vi følger seilskuta fra sjøsettingen på Charlottenlund i 1873 til den ble senket av en tysk u-båt i Kvitsjøen i mai 1918. Historien gir innblikk i en rivende utvikling innen sjøfart, fangst og fiskeindustri, drevet av gründere som så den nye tids muligheter.

Bare få av avgangselevne fra Strindas folkeskoler kunne i 1930 få plass i byens middelskoler, og landkommunens behov for et eget middelskoletilbud ble etter hvert opplevd som prekært. Ingvald Sivertsens artikkel forteller om hvordan Strinda kommunale middelskole ble opprettet i 1934, og følger utviklingen fram til Strinda realskole og gymnas kunne flytte inn i nybygget på Blussuvoll våren 1956.

Den første rektor (først kalt «bestyrer») på Strindas middelskole, som fra 1939 ble kalt realskole og i 1941 ble utvidet med gymnas, var dr. philos. Hans Henie. Han ledet skolen til 1942, og ble bestyrer fordi den nyopprettede skolen i 1934 ble leietaker hos Trondhjems borgerlige realskole, der Henie samme år var blitt utnevnt til bestyrer og inspektør. Ingvald Sivertsens portrett av Hans Henie korrigerer ettertidens oppfatning av rektoren som nazist og opportunist i sitt forhold til okkupasjonsmakten i krigsårene.

På Lade flyplass hadde Trondheim flyklubb svært stor aktivitet i årene 1947 til 1965 – med modellfly, seilfly og motorfly. To av klubbens veteraner, Johan Petter Rønne og Kjell Berge, deler personlige minner fra denne tiden og forteller litt om klubbens historie. Aktivitetene på flyplassen ga flyinteressert ungdom kunnskap og mestringsglede.

Elektrisk strøm er den viktigste teknologiske forutsetningen for utvikling og opprettholdelse av dagens samfunn. Ivar E. Stavs artikkel forteller om hvordan Strinda fikk strøm, om byggeprosjekter i regi av Fjæremsfossen kommunale kraftselskap og Trondheim elektrisitetsverk (TEV), og om hvordan TEV i 1925 og 1948 transporterte en tung trafo opp bakkene fra Lademoen jernbanestasjon til Moholt (den siste på 25 tonn).

Lilleby smelteverk ble etablert i 1927 som et firma eid av professor Harald C. Pedersen. Samme år kjøpte han et tidligere smelteverk i Ila og startet smelteverk der også. I 1937 ble Ila smelteverk og Lilleby smelteverk slått sammen til A/S Ila og Lilleby smelteverker. Thor Anders Aarhaug forteller historien om produksjon av ferrosilisium på Lilleby fram til driften ble stanset i 1944/45, og om hvordan verket etter 1945 vokste under familien Solbergs eierskap og ledelse fram til Fesil-konsernets oppkjøp i 1994.

I over 100 år har postkort med bilder av steder blitt sendt med hilsener til familie og venner, og kort er blitt kjøpt som reiseminner. Mellom 1900 og 1920 var antallet svært stort. Mange av disse kortene er blitt tatt vare på, og bildene på dem kan ha stor historisk verdi. Det finnes postkort med bilder som viser hvordan det så ut i Strinda før i tiden, og Knut L. Vik viser her en del slike bilder og forteller litt om postkortets historie.

Strinda historielag retter en stor takk til alle bidragsytere. Ta kontakt med redaksjonen om du har lyst til å skrive eller har ideer om nye temaer!

Historielagets nettsted www.strindahistorielag.no, og særlig nettleksikonet WikiStrinda, er fortsatt meget godt besøkt. WikiStrindas innhold øker stadig – det er nå lagt inn over 29 600 sider, en økning på over 2300 sider siste år. Vi takker også i år Jan Habberstad og Torbjørn Rønning for dette store arbeidet!

På vårt nettsted finner dere lagets møteprogram – møtene er åpne for alle.

Alle tidligere årbøker er fortsatt til salgs gjennom vårt nettsted eller ved å kontakte noen i styret. Ved kjøp av flere årganger er det rabatt å få.

Strinda historielag, oktober 2018.

Redaksjonen og styret

General Armfeldts felttog mot det nordenfjeldske Norge i 1718

Av Knut Solem

Sverige – en stormakt for 300 år siden

I 1718 skulle General Armfeldt innta Trondheim etter ordre fra kong Karl XII av Sverige. Hva var bakgrunnen for dette?

Karl XII ble konge av Sverige i 1697, 15 år gammel. Sverige var en stormakt som omfattet Finland og alle Østersjøprovinsene. Men han arvet også fiender. De mest besværlige var tsar Peter av Russland, Fredrik IV av Danmark-Norge og August II av Sachsen-Polen. Allerede i 1699 hadde disse tre laget en allianse med målsetting å bryte Sveriges makt og erobre svenske

provinser. Det påfølgende angrepet på Sverige ble starten på *Den store nordiske krig* (1700-1721). Karl XII var ung og uerfaren, men en krigslysten hærfører. I 1700 startet hans fiender sine krigshandlinger, men de lette seire uteble. I stedet for en uansvarlig yngling møtte de en hardfør og uforsonlig krigerkonge i spissen for Europas beste armé. Det skulle gå mange år med krig før alliansen til slutt nådde sitt mål; år fylte av død og all krigens ondskap. Ikke minst Karl XII og den svenske armé utmerket seg med mangel på medfølelse med fienden. At folket led, er lett å forstå. Det mest kjente

slaget i Sveriges krigshistorie er slaget ved Poltava 28. juni - 8. juli 1709. Det var ikke bare Karl XII's første store nederlag, men også Sveriges største militære katastrofe gjennom tidene. 6900 svenske soldater døde på slagmarken. 23.000 svenske soldater og sivile, også kvinner og barn, havnet i fangenskap hos fienden. Ett år tidligere hadde den svenske armé bestått av 49 500 soldater. Sverige mistet Finland og de fleste av sine områder ved Østersjøen.

I 1716 gjør Karl XII et første forsøk på å underlegge seg Norge

Etter hvert modnet tanken hos Karl XII om å erobre Norge fra Danmark. Uten Norge ville Danmark stå uten de store inntektene de hadde fra bl.a. toll fra norske eksportvarer, bergverksdrift, trevirke og fisk. De ville også stå uten norske sjøfolk til å utruste sine skip og trevirke til bygging og utbedring av flåten sin. Planen Karl XII la var å rette angrepene mot Øst-Norge og Trøndelag.

Et angrepsforsøk i 1716 ble ikke vellykket. Svenskene kom via Østfold til Christiania, men klarte ikke å innta Akershus festning. Oberst Mikael Planting hadde fått ordre om å gå over grensen mot nord med Jemtlands regiment for å hindre troppene i det nordenfjelske Norge i å ta seg sørover. Det viste seg at Planting ikke fikk samlet troppene i Jemtland. Forklaringen kan være at Jemtland og Herjedalen hadde vært under norsk herredømme fram til 1645, og at jemtene ikke var spesielt glade for å gå i krig mot sine tidligere landsmenn, som i noen tilfeller var slektninger.

Karl XII av Sverige (1682-1718).

Da den dype snøen og det usikre vinterværet satte effektivt stopp for alle forsøk på å gå over grensen i Sør-Norge, la den svenske hæren seg i ro et par måneder ved Svinesund. I et forsøk på overraskende angrep på Fredriksten festning i Fredrikshald, nåværende Halden, kom det til et blodig slag. Byen ble tatt, men målet, Fredriksten festning, lå uskadd. Omtrent samtidig ble den svenske transportflåten tilintetgjort i Dynekilen, og Karl XII ga opp og returnerte med sine menn til Sverige. Slaget ved Dynekilen 27. juni - 8. juli 1716 er kjent som Peter Wessel Tordenskjolds store bragd.

I 1717 får Armfeldt ansvaret for å planlegge et felttog mot Midt-Norge

I Europa rustet fiendene til Karl XII opp for å få svenskekongen av veien for godt, men takket være rivalisering mellom disse kunne Karl XII igjen arbeide med å forberede å innta Norge. Han beordret generalløytnant Carl Gustav Armfeldt og krigsråd Frisenheim til å mønstre Jemtlands og Helsingeregimenter samt Helsingeforsyningsbataljon. De skulle studere terrenget, finne passende angrepsveier og egnete plasser for å ha depoter under felttoget. Videre måtte det skaffes nødvendig proviant til soldatene og fôr til hester og slaktedyr som skulle fraktes med. De to fikk oppdraget i juli 1717, og kunne ved årsskiftet rapportere til kongen. På nyåret 1718 ble de to hærførerne kalt til kongens hovedkvarter i Lund og gitt kommandoen over armeen som skulle gå mot Trøndelag. Planene for det nye felttoget var klare tidlig på våren 1718.

På svensk side ble det laget kavlebroer (broer av tverrlagte tømmerstokker) i våte partier av veien mot Norge fra Duved til Verdal. Videre ble det planlagt depoter. Å samle inn matvarer til den planlagte hæren ble vanskelig. Uår flere år på rad hadde ført til kornmangel, og krøttera var i elendig forfatning. Det samme var tilfelle med hestene som bøndene måtte gi fra seg. Mange av disse dyra stupte av utmattelse. Soldatene måtte forflytte seg langt før de kom fram til samlingsplassen i Duved, 45 km fra norskegrensen. Mye av den innsamlede provianten ble brukt før felttoget startet, da soldatene måtte ha mat mens de ventet på avmarsjen. Dette ble fatalt for utfallet av krigen for svenskene.

Ved Duved var det nå samlet 10000 offiserer og soldater, 6791 hester og ca. 2500 levende slaktedyr. De fleste av soldatene var finske og hadde deltatt i kriger bl.a. i Finland, og

Carl Gustav Armfeldt ble født i 1666, sannsynligvis på farens gård i Koporie i Ingermansland (sydvest for St. Petersburg). Han var sønn av oberstløytnant Gustav Armfeldt. Farfaren het Erik Larsson og var bondesønn fra Frøsøn. Han ble adlet for sine tjenester i hæren i 1648 og tok navnet Armfeldt. Ikke uventet valgte Carl Gustav militærlivet. Allerede som 16-åring var han korporal ved Nyland-Tavastehus kavaleri. For å dyktiggjøre seg i krigeryrket tok han tjeneste i den franske armé i 1685. Der ble han i 12 år.

Tilbake i hjemlandet skulle han komme til å virke i Finland fram til 1714. Han var med da svenskene tapte Finland i krigen mot Russland. Armfeldt giftet seg i året 1700 med sin slektning Lovisa

Aminoff, hun var da bare 15 år gammel. Mellom 1701 og 1726 fødte hun 20 barn. 10 sønner og 2 døtre overlevde sin far. Det Armfeldtske hjem var et religiøst senter, og flere av hans tidligere offiserer søkte trøst i religionen der.

Generalen døde 24. oktober 1736.

de var godt trente ikke minst etter kampene i Russland. Utenom soldater var det prester, feltskjærere, offisers-drenger og over 700 bønder som var med som dyrepassere. De siste var også nødvendige for at armeen skulle ha fersk mat under felttoget.

I august 1718 er angrepet i gang

Endelig den 29. august 1718¹ forlater general Armfeldt med sine fem divisjoner Duved, og som veivisere hadde de et titalls bønder fra egnen. Armfeldt var taktisk, og valgte å rykke fram i uveisomt terreng for å komme overraskende til angrep på Stene skanse i Verdal. De norske styrkene hadde ventet at svenskene ville komme via Meråker eller Forradalen. Armfeldts plan hadde lyktes, og de vant lett over de norske styrkene. Like enkelt overtok de 14. september *Skånes skanse* ved Trondheimsfjorden mellom Rinnleiret og Levanger. Der fikk svenskene også hånd om et svært stort matlager som nordmennene hadde samlet. Det så lyst ut for de svenske, men det var nå vanskelighetene skulle komme.

19. september kom den svenske armeen til Langstein. Der fikk de problemer med det ville terrenget. De hadde planlagt å beslaglegge båter der, men båtene var blitt flyttet vekk av de norske. Nå måtte svenskene forsere det uveisomme landskapet med hester, feltkanoner og utstyr. De tyngste kanonene med det groveste skytset hadde

de vært nødt til å etterlate tidlig i felttoget. Hele sommeren hadde det vært kraftig regn og kjølig vær.

Matmangel førte til rasjonering. Mange av soldatene var nå syke, og kampmoralen ble dårligere.

Soldatene måtte skjære kornet på åkrene, treske det og male det til mel på de håndkvernene de hadde fått utlevert. Deretter bakte de brød for hver dag. Noen soldater forsøkte å rømme, men de ble funnet, og lederen ble hengt til skrekk og advarsel. Hele felttoget var beregnet å vare i 6 uker. Da skulle Trondheim være inntatt. Nå var det gått 5 uker, og de var ennå ikke kommet til Stjørdal.

Armfeldt ba om forsyninger av proviant og andre nødvendigheter. Dette skulle komme fra Sverige via Stene og Skåne skanse. Det var en lang og komplisert forbindelse. Kommunikasjonen foregikk med ridende ordonnanser. Disse måtte ta veien via Sverige og til Halden der kongen var. Ingen forsyninger kom fram.

Den 2. oktober, da hæren var kommet til Skatval fra Stjørdal, tok generalen en skjebnesvanger avgjørelse om å snu og føre armeen nordover for å skaffe proviant. De dro til Verdalsøra. Disiplinen blant offiserer og soldater var dårlig, og det ble

¹Den gregorianske kalenderen som vi nå bruker, ble innført i Danmark – Norge i år 1700. Sverige brukte den julianske kalender og skiftet til gregoriansk først i 1753. Det blir derfor forskjellige datoer for samme hendelser i norske og svenske kilder. I 1718 lå den svenske kalenderen 11 dager etter tidsregningen i Danmark – Norge. For eksempel ble Karl XII drept i Halden 11. desember 1718 ifølge norsk kalender, men 30. november ifølge den svenske. I denne artikkelen brukes den norske kalenderen.

Budde ved Kristansten. Tegning av Alf Lannerbäck, Försvarsbild.

General Vincents Budde ble født 31. desember 1660 i Fredrikshald (Halden). Faren var oberst Fredrik Otto Budde, hans mor var Sophie f. Blidt. I 1684 ble han utnevnt til løytnant i Løvendals dragonregiment, og etter 5 år ble han kaptein. Budde var i mange år i militæret på kontinentet og deltok i mange strider. Han kom tilbake til Norge i 1703, og i 1710 ble han utnevnt til oberst og sjef for det Trondhjemske regiment.

Som oberst deltok Budde i mange kamper mot svenskene, og han ble forfremmet til generalmajor og kommandant i Fredrikshald. 15. juni 1718 kom han som nygift til Trondhjem som kommanderende general for de nordenfjeldske styrker. Budde beholdt denne stillingen til sin død 13. april 1729. 16. april 1721 ble Budde slått til ridder av Dannebrog.

til dels foretatt raid etter mat i distriktet uten kontroll av offiserene. 6. oktober kom en kurér med klar ordre fra Karl XII om at Trondheim skulle erobres og fienden skulle angripes uansett hvilken motstand de møtte. 1200 soldater var syke og ble returnert til Skånes og Stene skanser.

De svenske troppene kommer til Trondheim i november 1718

Armfeldt la om ruta for å unngå Langstein og problemene der. De kom fram over Markabygda og Forradalen for å passere Stjørdalselva ved Hegra. Derfra gikk det greit å komme til Hommelvik. Det norske forsvaret med general Budde hadde ventet på svenskene ved Langstein der det er trangt mellom sjøen og veien. General Budde

fikk det nå travelt med å komme seg til Kristiansten og Trondheim for å forsterke og forsvare byen.

6. november brøt Armfeldt og hans styrker opp fra leiren ved Hommelvik og forflyttet seg fram til Bakke gård. De norske styrkene hadde revet eller brent alle bygninger på Bakklandet bortsett fra den nybygde *Bakke kirke*². Den ble stående urørt. Materialer fra de revne bygningene ble brukt til å forsterke forsvarsverker i byen. Svenskene ble beskytt fra Kristiansten festning, og det «ble for varmt» å oppholde seg på Bakklandet. Styrkene trakk seg tilbake mot Ranheim. Også på Være var det soldater. Armfeldt hadde sitt hovedkvarter på gården Nedre Tesli (i den trønderlåna som fortsatt står

²På Bakklandet ble det fjernet 77 våningshus, 13 uthus, 8 brygger og 8 naust, På Ila ved Skanseporten ble det også ødelagt mange hus – 38 våningshus, 35 uthus, 2 brygger og 5 naust (Trondheims historie 2, 1997, s. 227).

der) fra 17. til 26. november, da de tok seg videre til Hoeggen. Hovedbygningen på Tesli er oppført av stiftamtmann Hans Kaas i 1690-årene. Eier av gården i 1718 var stiftamtmann von Ahnen. Generalen hadde sine stabsmøter i storstua på Tesli. I denne perioden foretok svenskene daglig rekognoseringer mot Kristiansten festning,

Nidelva og byområdet. Her forberedte de seg på å storme Kristiansten ved å bygge stormstiger for å kunne komme seg over murene der. Likeså flåter for å forsere Nidelva. Materialer til disse ble tatt ut i skogen på Tesli. Det ble gjort skade på hus, naust og båter, og materialene ble brukt til brensel.

Hovedbygningen på gården Nedre Tesli sett fra vest. Til venstre: Tegning av Henrik Mathiesen (1847-1927). Kopi fra Ranheimsnytt nr. 3, 1958. Original tegning er i Ranheim Bydels Museum. Til høyre: Hovedbygningen i dag. Foto: Knut L. Vik.

Armfeldts likkiste

Ved Jonsvatnet var det samtidig trefninger på gården Øvre Gjervan. Der må svenskene ha møtt motstand, for derfra ble det hastig avgang. Her ble Armfeldts likkiste etterlatt. Det var vanlig på den tiden at hærførere og store menn hadde med seg sin likkiste i felt. Kista finnes fortsatt på Øvre Gjervan. På kista er en plakett med følgende tekst:

«Etter opplysninger fra kaptein Reidar Korstad, Stjørdal 1984, har vi fått denne beretning. En militærmusiker, Olav Øverkil, hadde i sine unge år truffet en eldre hæroffiser som hadde denne historia om kista til Armfeldt, og at den skulde finnes på en gård ved Jonsvatnet. Hærførere brukte den gang å ha med seg svøp og kiste. Armfeldts forsyningskolonne, som var forlagt her, hadde med seg kista. De ble overrasket av en norsk patrulje. Svenskene flyktet og satte kista igjen. Det går også sagn om at 2 svenske soldater ble skutt på Storsveekra, ved Gjervan, og det er sannsynlig det hører med til denne historia».

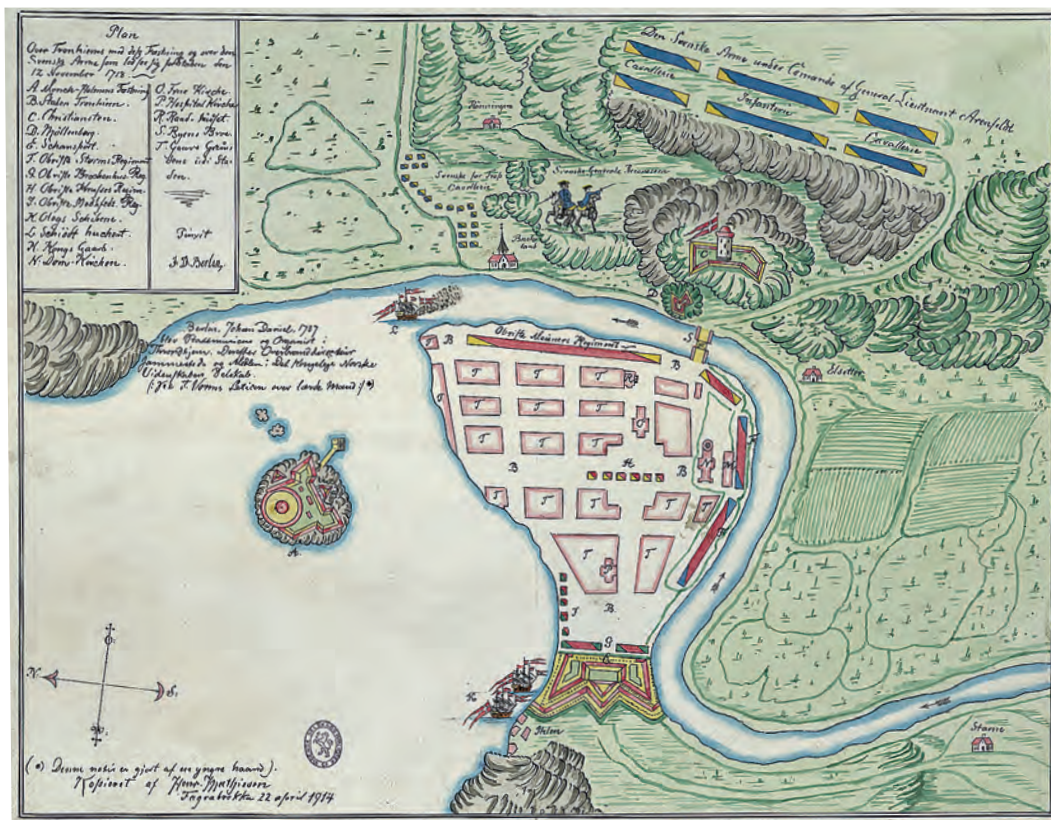

Bilde av kista i stabburet på Øvre Gjervan.
Foto: Knut L. Vik.

Karolinerne ga opp planene om å innta Trondheim og dro sørover

De dansk-norske styrkene var godt forberedt på angrep på byen og Kristiansten. På norsk side hadde man hatt nesten 2 måneder til forberedelser. To krigsskip var kommet fra København – til sammen lå det 4 skip klare ved Skanseporten i Ila, både for å hindre

angrep fra sjøen og for å kunne skyte mot angripere på land. De lokale troppene hadde fått forsterkninger fra Østlandet. General Budde hadde plassert 1000 mann for å forsvare landtungen ved Ila, og langs elva ned til Brattøra lå det over 4000 mann. På Kristiansten lå 1000 mann parat, på Munkholmen 400, og på Torget sto en

Kart over beleiringen av Trondheim i 1718 med fremheving av forsvarsverk og posisjoner – tegnet av Johan Daniel Berlin³ og kopiert av Henrik Mathiesen. Bilde fra NTNU UB. Det originale kartet er i Statsarkivet i Trondheim.

³Johan Daniel Berlin (1714-87) omtales som universalgeniet i Trondheim på 1700-tallet. Han kom fra nåværende Klapeida i Litauen i 1737 for å overta stillingen som byens stadsmusikant. I 1741 ble han organist i Nidarosdomen, og han var også komponist, musikkteoretiker, overbrannmester, vanninspektør, karttegger, astronom, meteorolog, arkitekt, medlem av Videnskabselskabet og mye mer.

reservestyrke på vel 400 mann. En angriper ville bli møtt med grovt skyts blant annet fra kanoner på Kristiansten, Munkholmen, Brattørens Hovedvakt og Batteriet på Tollboden.

Forholdet mellom Norge og Sverige hadde i 1718 vært spent helt siden Sverige la under seg Herjedalen og Jemtland i 1645. I 1658 hadde svenskene erobret Trondheim, og to år på rad mot slutten av 1670-tallet hadde de herjet stygt i Tydal, i Ålen og på Røros. Den stadige trusselen fra øst var grunnen til at Kristiansten festning og solide forsvarsverker ved Nidelva og Møllenberg skanse ble bygget⁴.

Om kvelden 26. november brøt Armfeldt og de svenske styrker opp fra Tesli. I august hadde det vært 1500 stridsdyktige soldater i Helsinges regiment og 1400 i Jemtlands, men nå var mange av dem syke. Planen om å gå til stormangrep på byen fredag 14. november var blitt avlyst. Armfeldt med sine lette feltkanoner og de opplysninger han hadde, måtte bare innse at de ikke hadde mulighet til å angripe byen. Dette til tross for svensk kongens klare ordre om å innta Trondheim. Styrkene ble flyttet til Hoeggen gård, sør for byen. Etter 3 dager forlot svenskene byen. For å komme over Nidelva bygde de en flytebru ovenfor Øvre Leirfoss⁵. Elva var der nesten 100 meter

bred, og brua ble bygget i 18 moduler, som ble satt sammen oppover langs elvebredden. Da troppene nærmet seg 28. november, lot de strømmen nedover ta brua med seg og svinge den over, slik at de kunne forankre den med 17 kvernsteiner på den andre siden. Troppene kunne forsere brua med 6 fotsoldater eller 4 ryttere i bredden. I løpet av fire timer var hele armeen kommet over, anført av Armfeldt og hans stab. I ettertid må vi erkjenne at svenskene denne dagen leverte en imponerende prestasjon både når det gjaldt ingeniørkunst og militær innsats. De ble beskyttet av norske styrker, men uten at det påvirket tilbaketrekningen.

Armfeldt tok nå kvarter på Tiller. Her ble gårdene også hardt berørt da soldatene forsynte seg med mat og fôr til hestene. De rev bygninger, kledning på hus, låver og bur for å skaffe seg varme. Det finnes regnskap med takster for skadeomfang både på Tiller og på Strinda. Armfeldts armé flyttet til Melhus og fortsatte videre opp Gauldalen. Armeen delte seg, og en del av styrken angrep en norsk avdeling som ble forfulgt og jaget over Dovre. Nordmennene brente fjellstuene på Drivstua, Kongsvoll, Hjerkin og Fokstua etter seg. Fra Dovre tok svenskene seg over Kvikne til Røros. Fra slutten av november og hele desember var det trefninger mellom svenske og norske styrker.

⁴Se H.K. Jensaas' artikkel om Kristiansten festnings betydning for forsvaret av byen.

⁵Det var lenge diskusjoner om hvor svenskene gikk over Nidelva. Lokalhistorikere har påvist stedet ut fra tegninger fra hendelsen. Det er også funnet 2 kvernsteiner i elva, som er tatt vare på i to av nabogårdene. Det er i ettertid også funnet en kanonkule ved elvebredden der svenskene krysset elva. Valg av sted for bygging av brua var også gunstig på grunn av et sagbruk som lå ved Øvre Leirfoss. Et større lager av tømmer og planker fra sagbruket var lagret ovenfor fossen og var lett tilgjengelig. Jordstykket hvor dette lå, heter fortsatt Sagjordet. Det finnes en tegning av stedet hvor brua ble bygd i Krigsarkivet i Stockholm.

Långströms bauta. Kaptein Peter Långström ble 2. desember sendt som ordonnans med en underoffiser og 21 mann tilbake til Sverige for å be om forsterkninger til Armfeldt. Han kom ikke lenger enn til Hegra. Ved Fordal/Fornes skanse, da han skulle krysse elva Forra, ble han skutt. Det var bonden på Fornes som skaut, og beskjedene til svenske-kongen kom aldri fram. Bautaen er reist i 1931 til minne om kapteinen. Det er siden også reist et minnesmerke over bonden på Fornes, Peder Fornes.

Kongen er død og Armfeldt gir definitivt opp angrepsplanene

11. desember 1718 ble kong Karl XII skutt på Fredriksten festning. Det er fortsatt uklart om det var en norsk eller svensk kule som felte han. Sørgebudskapet hadde ikke Armfeldt fått ennå den 28. desember, men ryktet om kongens død var kommet. Det kom kontrabeskjed om dødsfallet, og dette

medførte at Armfeldt ikke kunne forberede og gjennomføre en ordnet tilbaketrekning til Sverige. Nyheten om kongens død måtte komme med ordonnans fra Halden via Sverige til Trøndelag. Den offisielle beskjedene fra prins Fredrik om kongens død ble mottatt av generaløyntant Hamilton julaften, men så sent som nyttårsaften var Armfeldt, som da hadde sitt kvarter i Støren prestegård, ennå ikke blitt informert. Denne forsinkelsen ble fatal for hele armeen. Hadde karolinerne kunnet passere Tydalsfjellene en uke før, hadde alt kunnet gå bedre.

Jul i Haltdalen og en fatal dødsmarsj over fjellet

Da karolinerne feiret svensk jul i Haltdalen⁶, hadde den offisielle meldingen om kongens død kommet fram til Armfeldt. Hva skulle hangjøre? Norske styrker blokkerte flere av de muligheter han hadde for retrett. Han valgte å føre karolinerne over Bukkhammeren til Flora i Selbu. Nå begynner tragedien på grunn av vinter og streng kulde. Om lag 200 mann frøs i hjel på fjellet på tur til Selbu i mellomjula. Karolinerne var utstyrt for 6 ukers sommerfelttog og ikke for vinterkrig. Marsjen fortsatte opp til Østmo i Tydal. De ble stadig plaget av norske skiløperkompanier som var lokalkjente, lett mobile i terrenget og i tillegg utstyrt for vinterkrig.

På svenskenes nyttårsaften 1718 (11. januar i Norge) var været kaldt og klart, og karolinerne startet på den 45 km lange ferden over fjellet fra Østby til Handøl i Sverige. Bonden på Østby, Lars Østby, og andre bygdefolk ble tvunget til å være med som veivisere. Flere kvinner fra Tydal ble også

⁶Svensk julaften 1718 var 4. januar 1719 i Norge.

tvunget til å være med til fjells. De var gisler som skulle forhindre at veiviserne skulle lure den svenske hæren til å komme helt galt av sted. Men alle kvinnene ble frigitt før de kom særlig langt til fjells, og de kom tilbake til bygda igjen. Svenskene hadde med norske fanger som var bundet i tau med en svensk soldat foran. Alle disse omkom eller ble drept etter ankomst til Handøl.

12. januar bryter snøstormen løs, og det ble et uvær ingen hadde opplevd maken til. Stadig flere bukket under i uværet. Om kvelden andre nyttårsdag var de kommet på svensk jord. 20 offiserer og 3450 underoffiserer og soldater dør på fjellet eller var invalidisert av frostskafer. Totalt døde ca. 3700 mann under felttoget, og 451 menn fikk avskjed fra hæren på grunn av frostskafer.

Ettervirkninger av krigen i Trondheim

Det ble jo ingen krig i Trøndelag og Trondheim, bare trefninger uten de store dødstall. Innbyggertallet i Trondheim by var fordoblet grunnet forsvaret av byen – byen hadde rundt 5000 innbyggere og antall soldater var omtrent det samme. Soldater var innkvartert i de fleste hus, så det var trangboddhet, og smittsomme sykdommer herjet. Dårlig hygiene gjorde at mange fikk flekktyfus, dysenteri og lungebetennelse.

I tillegg til soldatene ble også menneskene som ble drevet bort fra hjemmene sine på Bakklandet, henvist til å finne seg plass å bo inne i byen. De ble også ofre for de samme sykdommene. Det blir hevdet at det døde like mange mennesker i Trondheim på grunn av sykdom og underernæring som det omkom karolinere i Tydalsfjellene på vei tilbake til Sverige. Mange barn ble foreldreløse. Dette

førte til opprettelse av *Blåskolen* i 1719, for å ta vare på disse barna. Navnet hadde sin bakgrunn i at barna gikk med blå drakter med svarte oppbrett, og de svenske militære farger skulle minne om karolinernes døds-marsj i Tydalsfjellene i januar 1719.

Takst over skader på gård og grunn i Strinda prestegjeld

Krigføringen førte til omfattende plyndring og ødelegging av «fienden» – men også «våre egne» forsynte seg. I februar 1719 oppnevnte kongen en kommisjon som skulle vurdere krigsskadene i hele Trondhjems stift. I *Strinda bygdebok 3* er gjengitt takster for skader i Strinda prestegjeld for i alt 197 eiendommer (også noen i Malvik, i Ilsvika og på Bakklandet er med). Totalt regnes det dansk-norske forsvaret som ansvarlig for skader tilsvarende 36013 rdl, mens den svenske hærens hadde forvoldt skader som beløp seg til 17997 rdl.

At det var det dansk-norske forsvaret som var skyld i det største skadebeløpet, skyldes først og fremst ødeleggelsen av Bakklandet. Ellers ser en at det spesielt var høy forsvaret forsynte seg med på mange av gårdene.

Eksempler på takst og erstatningskrav:

Presthus, takst nr. 446.

Av fienden forvoldt skade: 1 nytt hus nedbrent, bordkledning, gjerdesgarder og gårdsreskaper oppbrent. Videre tatt 10 tønner bygg, 27 tønner havre, 12 lass halm, 48 lass høy, 1 svin, 13 småfe, husgeråd, klær og varer. 1 jernbeslått mannsslede, matvarer, alt til en samlet verdi 217 rdl.

Av våre egne soldater: 2 kyr, 12 lass høy, til sammen 13 rdl.

Teslien, takst nr 447.

Av fienden forvoldt skade: Panelingen om gårdens hus samt planker og stakitter om gården, 1 ny stor farbåt på 3 stokkelengder, flere hus, likeså gjerder og sleder, plog, kornstaurer, innredning i husene, dører, vinduer og skaper, 1 stort naust, huser ruinert på en husmannsplass, 76 tønner bygg, 154 tønner havre, 80 lass halm, 400 lass høy, 4 kyr, 1 stor okse, 5 årskalver, 9 engelske sauer, 3 hester. Alt til en samlet verdi av 1141 rdl.

Av våre egne soldater: 1 stort naust for store båter, sjøredskaper samt 4 pakkbuer ovenpå. 1 stort naust på Bakklandet. Likeså et annet stort naust av 3 stokkelengder høyde, 44 voksne kyr, dessuten stiftamtman Kaases naust. Alt til samlet verdi 616 rdl. Her kommer i tillegg skader hos husmenn.

Takstene over skadeomfang viser også hvilke redskaper m.v. som var i bruk på denne tiden. Det er å bemerke at de svenske styrkene var på Strinda i bare 13 dager.

Anbefalt litteratur:

Hansson, A.: *Armfeldts karoliner*. 2003.

Jensaas, H.K.: «Da Cicignons festning reddet Trøndelag» i *Trondheim turistforenings årbok*. 1981.

Osnes, H.N.: «General Armfeldts tog 1718», i *Strinda bygdebok, bind III*. 1948.

Supphellen, S.: *Trondheims historie. Bind 2, Innvandrernes by 1537-1800*. 1997.

Pollen, G.: *Armfeldts armé - Historien om en katastrofe*. 2014.

Tegningen i starten av artikkelen er av Alf Lannerbäck, Försvarsbild. Kopi fra *I karolinernes fotspor 1718-1719*. En «Guide med kart og forslag». Utgitt av Naboer AB, Østersund (www.naboer.se).

Knut Solem, f. 1933 og oppvokst på Nedre Tesli. Han har skrevet en rekke artikler i årboka til Ranheim Bydels Museums Historielag.

Taksten for Bakke gård. Fra Strinda bygdebok bind 3. Dette er et eksempel på hva som ble ødelagt på Bakklandet. Vi ser i tillegg hva biskop Peder Krog også eide – og annet biskopen krevde erstatning for.

Nr. 466. Bache. Biskop Peder Krog.

Av våre egne soldater forvoldt skade:

1. Bakke gard nyoppbygd, med bordkledning, kjeller og skorstein, samt- lige hus på Lade gard med innredning etter ordre brent, skaden for dette anskriver han selv til 3000 rdl. men anfører i penger til 2000 — » — »	
2. 500 lass høy er tatt og oppbrent fra Bakke, Berg, Mal- vik, Brunstad, Ivedal, tilsammen 250 — » — »	
Kornavlingen av bygg og havre på Bakke, Brunstad og Malvik, tils. 150 — » — »	
Gjerdsgarden på Bakke oppbrent 100 — » — »	
3. 200 tylfter rure bord, provisjon av jern, murstein, brenneved, 1000 blå taksten, 6000 rød do., 46 tylfter nytt tømmer, bjelker, spirer, syller 400 — » — »	
4. Hans reperbane, Bakklandets oppbrennelse, der han årlig grunnleie av 85 rdl. For disse 2 år setter han 170 rdl., og da han mener det ikke kan bli oppbygd igjen før ti år, beregnes skaden 600 — » — »	
5. Husene på prestegarden Berg, som av biskopen ble brukt til avlsgård, er brakt til festningen Kristiansten, likeså gjerdsgarden 2900 — » — »	
Skade på husene på Brurok og Foldal og Malvik, gjerd- garden på Brunstad 400 — » — »	
6. Hans prestelige rettigheter av korn, ostetiender og og offertold av Strinda prestegjeld som han nå mister på grunn av at menigheten er blitt ruinert 250 — » — »	
	7050 — » — »

Trondheim flyklubbs gylne år – med Lade flyplass som base 1947-1965

Av Johan Petter Rønne og Kjell Berge

Trondheim Flyklubb feiret sitt 50-års jubileum i 1997. Aktivitetene har omfattet modellfly, seilfly og motorfly, og var fram til 1965 knyttet til *Lade Flyplass*¹. Fra 1967 har hjemmebasen vært på Litjvatnet, som er en del av Jonsvannet. Begge lokasjoner ligger altså godt innenfor *Strinda historielags* nedslagsfelt.

De første 50 årene av flyklubbens historie er skildret av Thor Jomar Hafstad i et jubileumsskrift som er tilgjengelig på *Trondheim Flyklubbs* nettsider. Hafstad kaller tiden da klubben hadde sitt tilhold i Strinda for dens «gylne år». I denne artikkelen deler to av klubbens veteraner noen personlige minner fra klubbens første år, før de gir et lite riss av klubbens historie.

Det startet med modellfly

Jeg (Johan Petter Rønne) ble født i 1952, inn i miljøet på *Lade Flyplass*, ikke så mange år etter starten av det som ble en meget allsidig flyklubb i landsmålestokk, med svært stor aktivitet på både seilfly, motorfly og ikke minst modellfly. Det var *Lade Flyplass*, med de gamle hangarene og den unike beliggenheten, som var utgangspunktet for det som skulle bli et langt liv «med vinger» for min del, det var liksom uunngåelig.

Håpefulle meg og forbildet fattern med free-flight modell 1.0 ccm våren 1958 foran hangaren på Lade. Foto: Reidar Rønne.

Mye skjedde før min tid, men det er grunn til å tro at den egentlige starten av det som skulle bli modellflyavdelingen til *Trondheim Flyklubb*, ble fundert i en kjeller på Kuhaugen, der en guttegjeng hadde samlet seg allerede rett etter at krigen var avsluttet i 1945. Der var Richard Grøntvedt og min far Reidar Rønne sentrale figurer, allerede i gang med å konstruere, bygge og fly modellfly. De to dro med seg flere gutter

¹Se Thor J. Hafstad: «Lade flyplass i krig og fred» i *Årbok for Strinda historielag* 2004, s. 59.

fra området Tyholt, Singsaker, Lademoen og Lade inn til *Lade Flyplass*, som tyskerne nettopp hadde forlatt. Så skjedde det, at den dagen i 1947 da *Trondheim Flyklubb* (TFK) ble etablert, banket Richard og Reidar på døren til klubben og klarte å få innlemmet dette raskt voksende modellflymiljøet i TFK fra starten av, og da som egen modellflyavdeling. Den ble en realitet tidlig i 1948.

Svært mange av de senere sentrale personene i utviklingen av TFK var også med i denne avdelingen, som i den første tiden ble ledet av Richard Grøntvedt som formann. Reidar Rønne overtok tidlig på 50-tallet, og ledet avdelingen i årene framover.

Det ble, bokstavelig talt, en «flying start». Nils Wæraas, Kjell Berge, Gøsta Johansson og Helge Rognes var blant de første som var med og dro lasset. Det strømmet stadig nye medlemmer til modellflyavdelingen i disse årene, og miljøet vokste fort til å bli blant de største i landet. Vi hadde aktiviteter innen alle daværende områder og klasser. Det var *Freeflight* og scalamodeller med og uten motor, og det var linestyrt modeller i klassene *Combat*, (fly mann mot mann),

Stunt (akrobatikk) og *Speed* (hastighet-konkurranse). Inne på flyplassen hadde de med sine egne flymodeller, og de fikk raskt etablert et hurtig voksende modellflymiljø.

Konkurransene ble svært populære og opplevelsene spektakulære både for utøverne og ikke minst for publikum, som alltid var tallrikt tilstede. Det ble også ved flere anledninger sendt utøvere fra modellflyavdelingen til nordiske mesterskap. Der deltok Gøsta Johansson, Helge Rognes, Kjell Berge, Hans G. Bakken, Herlof, Kay og Reidar Rønne. Det ble faktisk arrangert NM i linestyling både på Rosenborgbanen og på Sverresborg utover på 1950-tallet. Det var stor oppslutning, og det ble solgt pølser, brus og kaffe i bøtter og spann.

I avdelingens regi ble det holdt mange informasjonskvelder om modellfly rundt om i byen. I Folkets Hus kunne modellflyavdelingen oppnå å få besøk av 40-50 interesserte ungdommer på én kveld. Det var ungdommer som fort ble entusiaster og senere ble med på modellflybyggekurs. Egne kurs ble også arrangert rundt om på byens skoler, også spesialkurser for skolenes

Lade flyplass og hangarer juni 1960. Hangaren som TFK disponerte, er den som vises helt til høyre ved flystripa (se pil). Disse hangarene var fra krigens tid, og det var plass for ett jagerfly i hver hangar. Klubbens brakke sees også. Den store bygningen i forgrunnen er også en hangar som tyskerne bygde. Foran den ser vi Leangen stasjon. Utsnitt av flyfoto. Foto: Widerøes flyveselskap/NTNU UB.

sløydlerere, noe som bidro til ytterligere rekruttering. Klubben vokste, og flyplassen på Lade ble fram til 1965 særdeles godt besøkt av flyinteresserte mennesker, unge og voksne fra hele byen. Det ble utøvet flyving så godt som året rundt, med motorfly, seilfly og ikke minst modellfly. Vi fikk oppleve et flymiljø på *Lade Flyplass* som ga oss noe så grunnleggende som opplevelse av mestring, og denne opplevelsen er en verdi du tar med deg opp gjennom livet!

Gjennom modellflyaktiviteten har vi klart å frembringe militære yrkespiloter og kapteiner på overvåkningsfly som Orion og Awacs, mens andre er blitt kapteiner på rutefly. Atter andre er blitt flymekanikere, flyinstruktører og sjefer på både private og militære flyskoler.

Mange skulle ha vært nevnt ved navn og nærmere presentert av alle som har bidratt til å bringe modellfly-hobbyen og idretten framover. Det er det dessverre ikke rom for her, men jeg har lyst til å nevne noen navn. Jeg sender dem samtidig en stor takk for det de har bidratt til for så mange, meg selv inkludert: Nils Wæraas, Gøsta Johansson, Helge Rognes, Kjell Berge, Håkon Eidissen, Bjørn Skaug, Tore Kristiansen, Hans Ristad, Knut-Erik Aalberg, Clamer Meltzer, Svein Flataas, Birger Bulukin, Niels Matzow, Jarl-Arve Schjetne, Rolf Ivar Roald og (fatteren) Reidar Rønne.

Drømmen om å fly ble virkelighet med seilfly

Jeg (Kjell Berge) husker fortsatt min første drøm om fly. Jeg hadde fått lov av foreldrene mine til å bestille et lite modellfly fra et firma

i Oslo. Det hadde navnet Vipa og var en liten pinne-modell i balsatre. Kroppen besto av en pinne på ca. 25 cm. Vingene var av 1,5 mm balsaflak. Jeg fulgte bruksanvisningen nøye, og så snart limet var tørt, måtte det prøves. Jeg gikk ut på verandaen. Vi bodde i andre etasje. Det var varmt og stille i luften. Helt perfekt for prøveflyging. Jeg følte et snev av stolthet da jeg sendte flyet ut over hagen. Til å begynne med steg flyet sakte, det tok en sving over mot naboen før det kom tilbake igjen. Det hadde nesten ikke mistet høyde, så begynte det å svinge før det landet i potetåkeren. Det føltes som om jeg satt oppe i flyet og var en del av det. Dette var nok starten på drømmen om en gang selv å kunne fly.

På Lade ble jeg inspirert av noen av de eldre guttene, blant annet Gøsta og Helge. Gøsta fikk i 1948 et stipend fra klubben på kr 150 for å delta i en Nordisk konkurranse i Danmark. Det samme fikk Helge Rognes til Finland. Dette inspirerte meg veldig, og jeg bestemte meg for å tegne og bygge for selv å delta, kanskje året etter. Det var

Kjell Berge i vårt egenrestaurerte enseters seilfly fotografert 24. juni 2001 på Røros. Foto: Johan Petter Rønne.

som å våkne opp i en annen verden. Mine skoleferdigheter hadde plassert meg på bunnen av karakterstigen, så da jeg skaffet meg nødvendig lektyre, var det hele som gresk for meg. Så oppfattet jeg at det jeg skulle lært på skolen, var helt nødvendig for å komme videre. Min lærelyst våknet, og det reddet min fremtid.

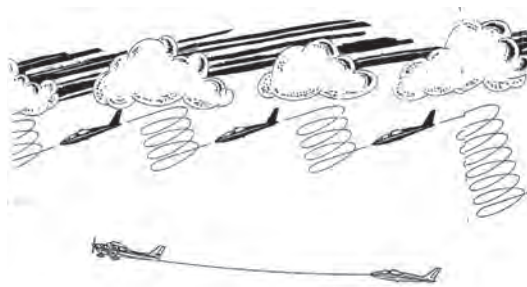
Sammen med likesinnede i alderen rundt 17 år meldte også jeg meg på et seilflykurs som ble arrangert av *NTH Flyklubb* påsken 1950. De fleste deltakerne var medlemmer av *Trondheim Flyklubb*. Flyet som ble benyttet, var et glidefly. Dette flyet var bygget for skoleflyging, og skulle bare gli gjennom luften ved hjelp av tyngdekraften. Det hadde et glidetall på 1:9. Det vil si at det på 9 meters flyging i beste flyfart rett fram bare mistet 1 m høyde. Dagens seilfly kan fly en distanse på 35 til 60 m med et «synk» på bare 1 m.

Et glidefly G-9 monteres.

Et seilfly slepes gjerne av et motorfly opp til ønsket posisjon, hvorpå seilflygeren kobler seg løs, for deretter å legge seg under en cumulus-sky som vist på skissen. For flygeren gjelder det å ligge i senter av skyens underside. Der er de kraftigste

oppadgående luftområdene. Seilflyene er små tekniske vidundre, med slanke sterke vinger, strømlinjede former, glatt overflate og dristig design. I dag bygges de fleste i karbon eller glassfiber.

Skisse av termikkflyvning. Bilde fra brosjyre utgitt av Norsk Aero Klubb (NAK) i 1998.

Ombord i cockpit er det avanserte instrumenter, blant annet GPS og radio, høydemåler, fartsmåler og måler for flyets stige- og synkehastighet.

Foto: Tom E. Hole.

Skal et seilfly utnyttes maksimalt, må flygeren beherske blant annet både meteorologi og aerodynamikk. Flygeren må også kunne lese kart for å beregne hvor luftstrømmene beveger seg i forhold til vindretningen. Med disse ferdighetene på plass, kan en fly både langt og høyt. For å bli en god seilflyger, er det nødvendig også å kunne kjenne flyets

oppbygging. Da vi i 1951 fikk kjøpt klubbens første seilfly og komplett sett av brukte deler til to andre, var det viktig at medlemmene selv bygget opp de to siste flyene. For å klare dette, måtte vi ha et byggelokale. Det fikk vi tak i like i nærheten: en hensiktsmessig brakke som vi ved dugnad klarte å flytte hel, og som vi betalte ved å selge aksjer til medlemmene pålydende kr 100. I november samme år fikk klubben sitt første luftdyktighetsbevis. Da kunne *Trondheim flyklubbs Grunau Baby* med kjennetegnet LN-GGO ta av fra *Lade flyplass*, slept opp av klubbens Piper Cub med egen godkjent slepeflyger. Fire år skulle det altså ta før vi fikk vårt eget seilfly.

En ekstra inspirasjon fikk vi alle da jeg gjennomførte en meget spesiell og spennende flytur med dette seilflyet. Det var en oktoberdag i 1956, en av de fine dagene på *Lade flyplass*. Været var kaldt, med en kraftig sør-sør-vestlig vind. Jeg satt i klubbens stolthet, dette omtalte seilflyet. Jeg løste ut og frigjorde meg fra slepeflyet i en høyde på 600 m rett over *Moholt kirke*. Der steg jeg videre i et kraftig oppvindsområde. I min iver etter å kartlegge området mistet jeg litt høyde, men fant raskt tilbake og klatret fort oppover. Det var kaldt, og vinden presset

seg inn gjennom hullet for slepekroken helt fremme i nesen på flyet. Dette var slett ikke behagelig. For å holde varmen benyttet jeg den ene hånden til å massere beina. Dette hjalp godt. Instrumentet viste at jeg steg med en hastighet av 5 m pr. sek., så jeg kom fort opp i stor høyde. På 4750 m så jeg plutselig flere instrumenter som det var vanskelig å forholde seg til. Jeg sluttet med masseringen, og instrumentene kom på plass. Et signal varslet inne i hodet mitt: «surstoffmangel». Maksimumshøyden for å fly uten ekstra tilførsel av surstoff er 3000 m. Jeg satte flyet i stup, og dro fulle bremses for å redusere vingenes løfteevne. Stigefartsmåleren viste bare 1 m pr. sek. i synk, dette var for lite. Jeg måtte raskere ned, og tørnet 180 grader for å komme meg inn i fallvindsområdet. Jeg fikk synk på 13 m pr. sek. og kom fort ned i forsvarlig flyhøyde. Der ble jeg liggende et sted over Hommelvik sentrum. Her bestemte jeg meg for å fly til Rinnleiret, og gjorde avtale via radio med gutta på Lade om å bli hentet der. Da ble det en distanseflyging på 6 mil og en godt oppnådd høydegevinst. Denne flyturen gav ringvirkninger for seilflymiljøet i regionen. Rapporten som ble skrevet etter denne turen, utløste mange positive hendelser.

Artikkelforfatteren Kjell Berge har landet på Lade flyplass etter en vellykket flytur med vårt første seilfly. Fra flyklubbens arkiv.

Vår hovedorganisasjon, *Norsk Aero Klubb (NAK)*, sørget sammen med *Meteorologisk institutt* for å frigjøre midler fra *Roald Amundsens minnefond* for videre forskning på «bølgefenomenene» over Trondheim og Strindaområdet. Et forsker-team ble opprettet med flygere også fra *NTH flyklubb*, og et fint samarbeid kom i gang.

Disse hendelsene var utvilsomt med på å sette *Trondheim Flyklubb* på kartet. Dørene til Forsvarets avdeling på Værnes ble åpnet for oss. Vi kunne låne fallskjerner og surstoffutstyr til flyene våre, og vi kunne be om hjelp til det vi trengte. Sjefen for flyskolen stilte gjerne som slepeflyger. Forsvaret hadde fått øynene opp for seilflyvirksomheten vår. De så den som en ressurs til rekruttering av elever til sin egen militære flygeskole. Et samfunnsnyttig samarbeid var blomstrende. Vår hovedorganisasjon, som hadde en trønder som seilflyfagsjef, besluttet å innvilge vårt ønske om å starte en seilflyskole på Øysand.

Øysand ble vår flyplass nr. 2. Denne ble bygget som reserveflyplass under siste verdenskrig. Nå var det *Luftforsvaret* som disponerte plassen, og som med stor velvilje gav oss lov til å benytte denne, med forlegninger, kjøkken og det hele uten nevneverdige omkostninger for oss. I tillegg hadde vår organisasjon gjort avtale med Forsvaret, som stilte med stipendieordning for 15-åringer som ønsket å lære å fly seilfly.

Vårt samfunnsengasjement var på topp da vi alene drev seilflyskole for Midt-Norges ungdommer i årene 1959-61. Dette er det dessverre ikke plass til å gå nærmere inn på i denne fortellingen, men for spesielt

Norgesrekord under hangflyging på Øyberget – Kjell Struck i cockpit etter 13 timer i luften. Hang dannes ved at vinden presses opp langs åser og fjell. Hangoppdriften utnyttes ved å fly foran åsen i den sonen der vinden er på vei opp. Øyberget, mellom Øysand og Buvika, egner seg ypperlig til slik seilflyging ved nordvestlige vinder. Foto: Reidar Rønne.

Parkerte og fortøyde seilfly på Øysand.
Foto: Reidar Rønne.

interesserte anbefaler vi å gå inn på klubbens hjemmeside.

Til Jonsvannet

I 1964 ble *Strinda kommune* slått sammen med *Trondheim kommune*. Da ble flyplassen stengt. Det ble en brå slutt for mange av de ungdommene som hadde drømt om å lære seg å fly så snart de fylte 15 år. Drømmen om kanskje å bli flyger en gang gikk i knas for mange. I 1964 betød det ikke lenger noe at vi hadde vinger. Grunnen forsvant under oss. Ingen erstatning kunne skaffes for *Lade Flyplass*. Klubbens medlemmer så en liten mulighet i å begynne med flyging på vann i stedet.

«Flottøra» ble etter hvert en realitet. Da vi lanserte ønsket om flytte til Jonsvannet, møtte vi en velvillig kommune. Vi fikk en avtale med en grunneier som stilte tomt helt ned til vannet på *Litjvatnet*. Alle våre nødvendige krav ble imøtekommet uten

vanskeligheter. Byggetillatelse for hangar i vannkanten ble innvilget. Kontorbrakke ble donert av firmaet *Jernbetong AS*. Så kjøpte vi fly.

Pr. i dag er vi selveiere av eiendommen. Det har i vår mer enn 40 års virksomhet ikke vært påvist noen form for forurensing. 31.12.2012 mistet vi imidlertid vår konsesjon på *Litjvatnet*, og klubben måtte innstille sin virksomhet. Vi har fortsatt tro på en fornuftig løsning, siden vi driver en idrett som er fri for forurensing.

Et tilbakeblikk på «transportvingens» mange samfunnsoppgaver

Birger Fredrik Motzfeldt var førstelærer ved flyskolen på Værnes fra 1932 til 1935, og administrerte under krigen oppbyggingen av et nytt norsk flyvåpen i Storbritannia. Etter

Klubbens sjøfly Cessna 180 på *Litjvatnet* (Jonsvannet) i 1998.

frigjøringen forhandlet han med tyskerne om overtakelse av deres infrastruktur, med tanke på at flyplassene skulle kunne tas i bruk med én gang. Han ble generalløytnant i 1955, og var sjef for *Luftforsvaret* fram til 1960.

I januar 1950 hadde Motzfeldt, som da var sjef for *Luftkommando Trøndelag*, et viktig møte med *Trondheim flyklubbs* formann, Wilhelm Nagel. Resultatet ble at flyklubben opprettet en «transportving» som skulle samarbeide med *Luftforsvaret*. Forhandlinger var på det tidspunktet allerede i gang også med *Røde Kors*, som hadde sagt seg villig til å betale for 1-2 flytimer pr. dag i påsken under forutsetning av at *Trondheim flyklubb* hadde en fast stasjon i fjellet, enten på Oppdal eller på Røros. Formannen hadde også foreslått for *Trondheim Turistforening* at klubben kunne levere proviant til foreningens hytter der det var mulig. Siden det eneste flyselskapet som hadde vært i aktivitet på Lade, nå hadde innstilt, ble det mange saker å arbeide videre med.

Med dette som bakgrunn begynte klubben å legge sine påsketurer til Røros. Der hadde den i mange år en avtale om leie av *Røros skogforvaltnings* hytte ved Gjetjønnå. Denne hytta egnet seg ypperlig til en gjeng som ønsket å få erfaring med flyging i fjellet med ski. Både tjønna og områdene rundt Røros var svært velegnet for klubbens aktiviteter. I 1950 lånte en også hytta til KNAs Trondheims-avdeling «Stormyra». Begge hyttene ble stilt til disposisjon vederlagsfritt. Så snart det første flyet landet, våknet nysgjerrigheten både hos de fastboende og hos påsketuristene. Tilstrømmingen av skuelystne var stor, og det tok ikke lang tid før spørsmålet om hva det kostet for en tur, kom på banen. Var det noe flygerne ønsket, så var det nettopp å kunne ta med interesserte opp i lufta og vise dem den fantastiske utsikten over Rørosvidda. Dette bidro til at klubben ble et kjærkomment innslag hver påske. Flygerne gjorde nesten hva som helst for å komme i luften.

Noen av klubbens deltakere på påsketur på Langen skysstasjon. Fra venstre i første rekke: Kjell Hoff, Solveig Hoff, sittende Jan Christoffersen, Randi Leivestad, ukjent. Bakre rekke fra venstre: Per Andresen, John Garmo, Inger Jansen, Arne Jansen, Grete Grendal, Karl Henrik Jacobsen, Lisbet Christoffersen, Kjell Berge og Paula Eidissen. Foto: Ragnar Hoff jr.

Auster, et 3-seters engelsk kommunikasjons- og observasjonsfly fra siste verdenskrig fotografert på Lade flyplass. Foto: Kjell Berge.

Tilstedeværelsen i påskefjellet styrket medlemmenes tro på klubbens samfunnsnytte. Allerede fra starten hadde *Trondheim flyklubb* tatt kontakt med *Trondheim Røde Kors* for å samarbeide om fjellsikringstjenesten. Slik ble det også naturlig å ha kontakt med *Røros Røde Kors*. Den gangen fantes det ingen andre med fly i nærheten, så behovet var stort. Mange skiturister så mulighetene for å forlenge dagens skitur ved å bli fløyet inn i fjellheimen, for deretter å bruke skiene for å komme seg hjem. År for år øket behovet også for å frakte isfiskere fram til mange ellers uoppnåelige fiskevann. Klubben hadde bare én inntektskilde, nemlig flyene. For klubben og flygerne var dette derfor meget kjærkomment. Det var viktig å holde flyene i lufta så mye som mulig. Påsketurene ble etter hvert så populære at skogforvaltningens hytte ved Gjetjønna ble for liten. Klubben flyttet derfor østover og inn mot Femunden. Langen skysstasjon ble i mange år klubbens påskesenter. Med våre to fly, hver med motor på 65 Hk og plass til én passasjer, følte en aldri at en fylte påskefjellet med turister. To til tre par kunne kanskje være et gjennomsnitt pr dag.

Aviser i påskefjellet ble også i mange år en reprise. Påskeaften var alle klubbens fly involvert i å spre *Adresseavisens* påskenummer rundt i hele fjellheimen i Midt-Norge, både Nord - Syd og Øst-Vest. Midt på natten til påskeaften møtte alle de mobiliserte flyene opp på *Lade flyplass* for å laste inn aviser som ennå luktet trykksverte. Flyene ble fløyet ut til de forskjellige utgangspunktene, hvor avisene ble fordelt på de planlagte ruter. Derfra var det to personer i flyene, én slapp ut aviser og én fløy flyet.

«Transportvingen» hadde et utall forskjellige oppgaver, til glede og nytte både for bestiller og leverandør av tjenestene. Materiell, varer og utstyr skulle fraktes til forskjellige destinasjoner, og oppdragene kunne for eksempel være syketransport, saueleting, fiskerioppsyn og søk etter savnede personer.

De «gylne år» var preget av begeistring og framtidstro

Adresseavisen spør i september 1948 i forbindelse med en flyutstilling i Oslo om nordmennene nå ville «føre sine sjøfartstradisjoner over i luftfarten» Avisen gledet seg over ungdommer som syslet med modellfly, og slo fast at «veien til seilfly og siden til førerspak eller flyverksted blir nok temmelig kort for mange av dem». Dette er en god beskrivelse av den betydning *Trondheim flyklubbs* aktiviteter hadde i den første etterkrigstiden, der troen på framtida etter fem lange krigsår hadde vokst fram på *Lade flyplass*. Flyinteressert ungdom fra norske klubber deltok i utvekslingsprogrammer med en rekke europeiske land, foruten med USA og Canada, og helt fra 1949 var *Trondheim flyklubb* med i disse programmene.

Begeistringen var ikke begrenset til klubbenes medlemmer. Folk flest møtte opp til flystevner og oppvisninger landet rundt, med deltagelse både fra Forsvaret og fra flyklubbene.

Dagens situasjon – og en visjon for framtida

Etter kommunal avgjørelse ble altså Lade Flyplass nedlagt i 1965. Hele flymiljøet både i *Trondheim flyklubb* og i *NTH flyklubb* stod plutselig uten det sentrale holdepunktet for aktivitetene. På vegne av *Trondheim kommune* lovt daværende ordfører Olav Gjærevoll (Ap) at det ikke skulle gå lang tid før det innenfor kommunens grenser ble etablert en erstatning for den nedlagte flyplassen.

Noe i den retning har fremdeles ikke skjedd, til tross for at miljøet selv har lagt ned et kolossalt arbeide med å finne alternative områder. Alle forslag er så langt blitt avvist av *Trondheim kommune*.

Verken Trondheim kommune eller Idretten har tydeligvis sett verdien av dette miljøet og den fantastiske oppdragende positive effekten det har hatt.

Akkurat nå er vi imidlertid glade for at *Norges Idrettsforbund*, ved *Idrettsrådet i Sør-Trøndelag*, har grepet tak i saken, som de nå ser som sin plikt å få ordnet opp i.

Kilder

Egne notater, loggbøker og eget minne.

Kjell Berge, f. 1933, startet egen modellflyklubb i 1947 og ble medlem i *Trondheim flyklubb* i 1948. Han begynte i 1950 seilflyutdanning i *NTH flyklubb*, og startet instruktørutdanning på Haslemoen i 1953. Berge tok motorflysertifikat i 1955 og ble i 1959 Norges femtende seilflyinstruktør. Med bakgrunn i hans bølgeflying den 28.10.56. fra Lade flyplass ble «Trøndelag forsknings-team/ NAK» startet med midler fra Roald Amundsens minnefond etter initiativ fra NAK og Norges Meteorologiske institutt. Han virket som instruktør med tilhørende teoriundervisning i alle årene Trondheim Flyklubb drev seilflyskole på Øysand.

Johan Petter Rønne, f. 1952, har deltatt i mange mesterskap med modellfly-seilflying, deriblant flere NM. Han ble aktiv seilflyger på 1990-tallet, og tok senere sertifikat for både mikrofly og motorfly. Interessen for aerodynamikk førte til ingeniørutdanning og senere arbeid som VVS-ingeniør. Han fikk gjennomført «Prosjekt LN-GBK», gjenoppbyggingen av seilflyet, som i en periode fikk samlet de sentrale medlemmer i Trondheim Flyklubb til ny satsning.

Fra Adresseavisens forside 9. juni 1958.

«En forferdelig tid»: Spanskesyken i Strinda og Trondheim 1918 -19

Av Per Mehus

Hva var den mest dramatiske hendingen i det 20de århundre? Hvor mange av oss ville svare Spanskesyken? I 1918 opplevde verden kanskje den verste katastrofen noensinne målt i antall ofre. Likevel kalles den ofte den «glemte» tragedien. Spanskesyken kom fra den nordamerikanske østkysten i 1918, ikke fra det nøytrale Spania. Meldingen om at den spanske kongen, Alphonse XIII, var alvorlig syk av sykdommen, ble spredt usensurert til omverden. Sensuren kvalte slike meldinger i de krigførende landene. Derfor ble Spania for alltid knyttet til sykdommen. Alfonso XIII overlevde, men den globale influensaepidemien drepte flere enn begge verdenskriger sammenlagt. Europa slapp lettere fra epidemien enn andre verdensdeler.

I dag har vitenskapen kartlagt genmaterialet til viruset, men hvor og når dødsviruset slår til neste gang, ligger skjult i mørket. Trondheims beredskapsplan ved pandemisk influensa anslår at ca. 16 000 personer kan bli syke og sengeliggende samtidig i byen. Overdødeligheten er beregnet til 0,4 - 1.1 % av de syke. Artikkelen prøver å beskrive hvordan det gikk i Trondheim og Strinda da pandemien slo til i 1918.

Den ukjente passasjerer

Alt så ut til å gå veien for 24-åringen. Ikke bare har han kommet heilskinnnet fra et eksportframstøt med tusenvis av farens bokser med sardiner midt i den finske borgerkrigen. Det heldige salget har til og med gitt ham tittelen *kontorsjef*, en solid bonus og årslønn i farens eksportfirma. Endelig kan han stifte sin egen familie. Johannes Arnulf Jacobsen¹, eller helst bare Johs, frir til 20-åringen Kari Aaeng, datter til tidligere fylkesskogmester i Sør-Trøndelag. Våren 1918 kjøper han pelshandler Bruns feriebolig *Fagerhaug* på Byåsen. Et kart fra 1912 trekker en strek rett over eiendommen for å markere at sveitervillaen står i byggebeltet, i Strindas grenseområde mot Trondheim. Bymarka er nærmeste nabo.

Fra bryllupsmiddagen i Møllmannsgården. Kari og Johannes i midten. Utsnitt av privat bilde.

¹Mer om Jacobsen i Per Mehus: *Johs A. Jacobsens saga*, i «Sorgenfri», julebok 2014

Johs og Kari står for alteret i *Nidarosdomen* 3. juni 1918. Det er verdenskrig, men i Trondheim fyller en skokk glade bryllupsgjester Munkegata på vei ned til laksen og festen i Møllmannsgården på torget. Kl. 0300 forlater de ballsalens berømte fjærende dansegoelv, krysser torget til *Hotell Phoenix*. De rekker toget til Storlien med avgang kl. 0800. Målet er Stockholm og København, der de har bestilt hotell i tre uker. Tilbaketuren går via Kristiania og byens tradisjonsrike og populære St. Hansmarked, før de tar Rørosbanen tilbake til Trondheim.

De er tilbake 5. juli, en sur fredag. Johs kan vri om nøkkelen i nyrestaurerte Fagerhaug. Få dager senere er de nygifte som slått til jorda av en ukjent kraft. I fem uker ligger de mer eller mindre bevisstløse. De overlever

takket være svigermødrenes intense pleie. Rekonvalesensen er langsam og dystert. «*I den første tid efter at være kommet paa fote gaar de og raver som fulle folk*», skrev en rekonvalesent i avisen *Ny Tid (NT)*. Dødsannonsene blir faste temaer til frokost: «*Vi griper fremdeles vor morgenavis med samme feberagtige hast. Det vi nu først ser efter, er dødsanmeldelsene. Hvilke er de sidste døgnns ofre?*» Venner og bekjente har gått bort. «En forferdelig tid», memorerer Johs mange år senere.

Spanskesyken, eller bare Spanska, brente seg inn i hukommelsen til de som opplevde den.: «*Ofrenes antall var uhyggelig og redselen ubeskrivelig... Alle var redde for hverandre*»². En av bylegene, Kristian Kindt, skal ha sett trøtt og herjet ut på alle sykebesøkene som måtte gjennomføres:

Spanskesyken i Norge: juni 1918 - mars 1919

Antall smittet : 1,2 mill. (beregnet)

Antall døde : 15 000 (beregnet). 5,7 pr. 1000 innb.

Mest utsatt : 25 - 29 år

Spanskesyken globalt:

- Startet i Haskell County, Kansas, USA, tidlig i 1918. Derifra til store militærleire på østkysten og til Europa med soldatene. Senere til resten av verden.
- Smittet: 1 mrd. personer (beregnet), ca. 50% av verdens befolkning.
- Døde: 50 -100 mill. personer. 8-10% av risikogruppen 20-30 år.
- Mest smittsomme sykdom noensinne.
- Drepte 5-10 ganger flere enn tapene under verdenskrigen 1914-18.
- Drepte flere på ett år enn Svartedauen på 100 år.
- Farligste periode: 24 uker, sommeren og høsten 1918.

Andre influensapandemier i Norge (beregnete tall):

Asiasyke 1957: 1,0 - 2,8 mill. syke. Døde: 0,2 pr. 1000 innb.

Hongkongsyke 1968: 0,6 - 1,5 mill. syke. Døde: 0,1-0,2 pr. 1000 innb.

Russerinfluensa 1977: 0,4 mill. syke. Døde: 0,07 - 0,11 pr. 1000 innb.

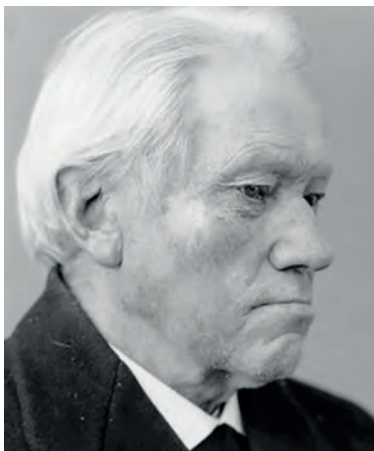
Svineinfluensa 2009: 1,0-1,45 mill. syke. Døde: 32 personer.

²De to siste sitatene er fra boka «I manns minne» (Samlaget 1967)

«Det er som om det er pest i byen!». Ingen hadde tidligere opplevd en slik epidemi.

Pesta eller Spanska?

Første uke i juli meldte *Adresseavisen* at et par familier i byen var rammet av spanskesyken. Stadsfysikus Marius Bøckman³ i Trondheim mente smitten kom fra Kristiania. Han forsikret at sykdommen ikke var farlig, og ville være over etter et par dager. Smitten skal ha kommet med *Nordbaneposten* (Rørosbanen) 5. juli, sammen med Johs og Kari. De fire funksjonærene som åpnet posten i Trondheim, skal alle ha blitt syke. En uke etterpå var femti postbud i byen blitt syke. (*Dagsposten* (DP) 12.07). Kristiania hadde registrert det første utbruddet av epidemien 15. juni 1918. Hovedstaden hadde gitt smitten svært gode vekstvilkår i markedstida: «*De først iagttagne tilfælde var hos folk, som var blit syke under St. Hans*

Stadsfysikus Marius Bøckman i 1921.

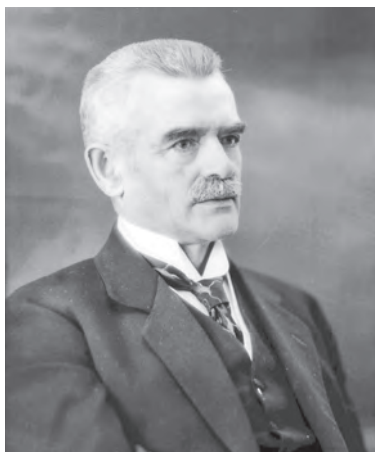
Foto: NTNU UB.

markedet i Kristiania», meldte fylkeslegen i Hedemark i 1918. Markedet hadde også vært en naturlig stopp for de nygifte fra byggebeltet i Strinda. De var trolig noen av de første trondheimere og strindinger som ble smittet.

Sommeren 1918 endret livet seg dramatisk i Strinda og Trondheim. Folk imellom hvisket «Svartedauen». Spanskesyken så ut til å smitte like raskt som pesten i senmiddelalderen, men i motsetning til i Pesta ble spanskesykeviruset svekket ut over året. Kari og Johs ble smittet i sommer-epidemien, og fikk viruset i en noe mildere form enn de som fikk smitten senere på året. I september/oktober, i høstepidemien, møtte folk et virus som hadde blitt mer aggressivt. Det gjorde også de som ble slått ut av Spanska i vinterepidemien i 1918/19. Sykdommen ble alvorligere. Tidvis døde så mange at det ble mangel på likkister. Lik hopet seg derfor opp i sykehuset, eller måtte deponeres så godt som det lot seg gjøre i trange heimer, inntil en vognmann kom forbi. Begravelsesvognene fra vognmann O. S. Vinje i Apotekerveita var stadig på farten. Én eller to hester med svart dekken over ryggen trakk vognene med kistene gjennom byen til den nye kirkegården på Tilfredshet. Den nyanlagte kirkegården på Moholt ble siste stoppested for mange strindinger. I sørgetogene hadde alle svart bånd om armen. Om du var i bygatene eller på Snaustrinda, hørte du kirkeklokkene, som bar fram dødsbudskapene til alle flere ganger om dagen.

³Marius Bøckman (1846-1928): privatpraktiserende lege i Trondheim i årene 1875-90, og stadsfysikus samme sted i perioden 1890-1919. Bystyre- og formannsskapsmedlem i mange år for partiet Høyre, ordfører i 1888. Stortingsrepresentant i årene 1892-94.

«Det skal kule til en trønder»

Distriktslege Eliot Sofus Rüsing i 1923.

Foto: NTNU UB

Det var byene som ble først og hardest rammet av spanskesyken. Smitten spredte seg raskest der folk bodde tettest. Strinda kunne for sin del ikke isolere seg fra smitten, slik som enkelte andre bygdelag. «*Som regel kan vel smittekilden ledes tilbake til byen*», sukket distriktslege Rüsing i Strinda i 1919.⁴ Da *Spanska* kom til Trondheim med Rørosbanen i juli 1918, ble Strinda dratt med fra første øyeblikk. Det samme skjedde med difteriepidemien, som raste samtidig med *Spanska*. 8. juli opplyste stadsfysikus Bøckman til NT at han ikke hadde fått inn noen meldinger om spanskesyke i byen. «*Tilstanden (er) slett ikke foruroligende*». *Avisen* føyde til: «*Det er ... ingen grund til ængstelse*». Allerede tre dager etterpå måtte likevel Bøckman innrømme at

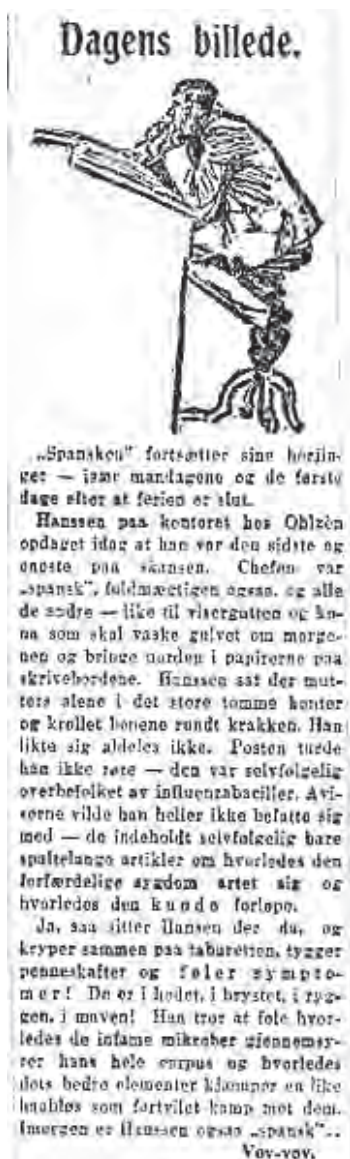
spanskesyken hadde fått en «*ganske stor utbredelse*». Sykdommen ville utvikle seg videre, hevdet han, «*uten at det er mulig ved isolasjonsforanstaltninger eller paa andre maater at hemme denne utbredelse... Den forløper let og hurtig*». (NT 12.07). En av legene i byen fulgte lojalt opp med råd til publikum: «(Det) er ikke nødvendig, men det er sikrest at holde sengen et par dage». En annen lege mente at «*hele byen er praktisk talt angrepet, men meget let*».

Stadsfysikus hadde hatt minimal kontakt med spanskesyken, men mente likevel at han allerede hadde den beste strategien for hvordan den farlige epidemien skulle møtes i Trondheim: La sykdommen gå sin gang! Bøckman mente også at han kjente godt nok til egenskapene til smittestoffet. Det var ganske uskyldig, og ville passere etter et par uker. Til tross for Bøckmans forsikringer kunne like fullt avisene både i hovedstaden og i Trondheim melde at influensaen kunne ha en dødelig utgang. «*(I Kristiania var) lister over dødsfald for hver dag som gaar mere og mere uhyggelig lange*». Tross alt var forholdene bedre i Trondheim enn i Kristiania, rapporterte NT optimistisk i slutten av juli: «*Det skal kule til en trønder!*»

Med sin strategi fra juli 1918 la stadsfysikus Bøckman rammene for hvordan byen skulle innrette seg i alle fasene av sykdommen i andre halvår 1918, og første halvår 1919. Trolig ble Bøckman styrt av to hensyn: Befolkningen måtte ikke uroes unødig. Verdenskrigen var langt fra over. Dessuten

⁴Eliot Rüsing (1862-1926): distriktslege i Strinda 1. juli 1918. Arkivet hadde da ingen statistiske opplysninger om sykdommer i Strinda i første halvår 1918. Fra 2. august 1918 også amtslege i Søndre Trondhjems Amt. (Fra 1. januar 1919: fylkeslege i Sør-Trøndelag fylke).

var han overbevist om at spanskesyken var en mild variant av en tidligere influensa, «russerinfluensaen» i 1889-90. Den mente han å kjenne godt. Sjøl da viruset endret seg og ble farligere, var Bøckman konsekvent. Det satt trolig langt inne å innrømme offentlig at stadsfysikus hadde tatt feil.

Fra Dagsposten 1. september 1918.

Bøckman hadde sagt sin mening. «*Den har han aldrig latt anfekte av hugg eller hyldest*». (Trondhjems Adresseavis (TA) 13.06.15)

«Explosionsmæssig» utbredelse

Det var nok ikke dette han hadde sett for seg, Eliot Sofus Rüsing, da han fikk ansvaret for Strinda legedistrikt i juli 1918. Sammen med fem andre «*medicinalpersoner*» i Strinda, direktørene på Rotvoll og Østmarken asyler, den nye forstanderen på Reitgjerdet, to leger og tre jordmødre, skulle han dekke Strinda legedistrikt. Strindalegene etablerte seg med kontor og bolig i hjertet av trønderhovedstaden. Da var det vel greitt at alle 41 trondheimsleger også praktiserte i Strinda legedistrikt etter ønske og behov? Og at byens 24 jordmødre ikke bare praktiserte i byen, men også i distriktet? Loven om sykeforsikring (1909) slo fast at alle hadde rett til fritt legevalg og gratis legehjelp. I 1918 ble ulempene ved det tette samkvemmet med byen mer synlig enn alle fordelene.

Distriktslege Rüsing hadde problemer med å sette sammen statistikken over sykdommer i Strinda legedistrikt, en oversikt som han skulle avlevere hvert år. «*Trods gjentagne anmodninger*» hadde han ikke fått inn tall fra kollegaene i byen over strindingene og malvikbyggene som hadde søkt til legekantorene i byen. Mange spanskesyke pasienter hadde derfor ikke kommet med i den offisielle statistikken fra Strinda. Rüsing var også overbevist om at der var mange flere fra distriktet som fikk spanskesyke, men som ikke var behandlet av lege. De hadde fulgt rådene om å utholde sykdommen i egen seng. Han tok derfor sjøl kraftig avstand fra tallene han sendte inn

for året 1918: «(De er ikke) et sandt uttrykk for sykdommenes utbredelse i distriktet». (Medicinalinnberetning for Strinda (MIS), 1919).

I sin innberetning til departementet klager også stadsfysikus Bøckman i Trondheim over at det var «en stor masse, som ikke søkte læge». Spanskesyken truet med å utvikle seg «explosionsmessig» uten at legene hadde oversikt. På kort sikt var det nok langt viktigere for den vanlige strindingen og malvikbyggen at veien ikke var lang til legehjelp, enn at legene slurvet med rapportene sine. På lengre sikt mistet legene kunnskap om hvordan smitten spredte seg mellom folk, og hvilke mottiltak som kunne være aktuelle.

Bygda og byen

Strinda legedistrikt⁵ var det nest største legedistriktet i Søndre Trondhjems amt. Strinda herred fordoblet sitt innbyggertall mellom 1900 og 1920, ikke minst på grunn av de gode mulighetene til jobb i Trondheim. Byen på sin side kunne mønstre fem ganger så mange innbyggere som naboherredet. Mange innflyttere slo seg til i Strindas byggebelte rundt byen. Med et areal tjue ganger så stort som Trondheim holdt Strinda byen i en knipetang. Alle som reiste landverts fra og til byen, måtte over strindajordene. Strindingene og malvikbyggene var dermed i en glimrende posisjon for å kunne høste av det beste det urbane livet kunne tilby, samtidig som de kunne være påholdne med bygdas ressurser. Det var billigere både å leie og å bygge bolig i

En av vore medarbeidere har sammen med vor tegner avlagt et besøk hos endel enker, ensligstillede kvinder og familier med en større barneflokk, anvist os av søster Pauline i Bakke menighet. Vi lar tegningerne tale sit tause sprog. Den ene er tat fra en rønne paa Nedre Baklandet, tilhørende kommunen. Billedet er den rene virkelighet. I sengen ligger den gamle bedstemor paa 84 aar. Hun lider av aareforkalkning, men har helt til i høst kunnet rusle oppe blandt sine 8 barnebarn. I den lille blikkboks ved siden av sengen er der poteter. Det er hele beholdningen. Ingen kjælder, intet opbevaringssted, intet lager findes i denne rønne, alt er samlet i et værelse. End ikke et kjøkken er forundt denne familie paa ialt 11 medlemmer. Forøvrig vil møblementet fremgaa av tegningen. Men hvad der ikke fremgaar av tegningen, er den elendige forfatning de 8 barn i alderen 17 aar—7 maanedes var stedt i. Den mindste gut, paa 5 aar, vilde ikke ta næring til sig. Vi blir syk her allesammen, siger moren,

Utdrag fra reportasjen «Fra de fattiges verden» i Adresseavisen 18.des.1918.

⁵Legedistriktet besto av Strinda og Malvik herreder. I legedistriktet bodde det 16 292 innbyggere. I juni 1919 ble Malvik et eget legedistrikt og fikk en egen distriktslege.

Strindas byggebelte enn i byen. Arbeidsfolk kunne bo her, og ta seg jobb i byen. «*De kan betragtes som en bybefolkning*», skriver distriktslege Rüsing til sine overordnede om bæltebuerne.

Rüsing mente å finne flest overbefolkede leiligheter i byggebeltet, som på Stavne, Selsbakk, Ranheim, Charlottenlund, Tyholt og i Blussuvollbakken. Her hadde husnøden plassert både de «*mindre bemidlede*» og folk med et «*forholdsvis godt utkomme*». Disse leilighetene hadde ikke vært vedlikeholdt på mange år. «*De hygieniske forhold i disse hjem er alt andet end tilfredstillende ... Boligforholdene har iallefall i byggebeltet omkring Trondhjem forverret seg betydelig i de sidste 2-3 aar... Rent fortvilet har det været, naar sygdom av smitsom art kom ind i slike hjem...*», skriver Rüsing i sin innberetning for året 1919. Bedre var det ikke i byen. Stadsfysikus Bøckman hadde ventet at bolignøden skulle avta i 1918, i og med at folketallet i byen nesten var uforandret fra året før. Det som var bygget i løpet av året, monnet likevel ikke. Han var fortsatt nødt til «*at se gjennom fingre med*» at store familier bodde i leiligheter som Helserådet hadde forbudt.

I sin innberetning for 1919 var nytilsatte stadsfysikus Henrik Anker Ouren mer positiv i omtalen av byen enn sin forgjenger. Ifølge Ouren var også både boligene og rensligheten blitt bedre enn tidligere. Det nye Renholdsverket var et «*vendepunkt*» for byen, hevdet han. I virkeligheten rakk kloakkrørene på langt nær ut i alle bydelene. Ouren blir også motsagt av boligtellingen i 1921. Boligene er ikke blitt bedre eller særlig flere. Det har blitt færre mennesker

i de større leilighetene, og flere mennesker i de små og minste. I Trondheim bor nesten halvparten av befolkningen i leiligheter på ett eller to rom med et halvt, ett eller uten kjøkken (TA 01.01.22).

I Biskop Sigurds gate 8 var stanken fryktelig fra *kummen*, hevdet en av leieboerne i juli 1918. Gården hadde 69 leieboere (37 barn). Gårdsrommet der barna skulle leke, var på kun 32 m². De elleve leilighetene var overbefolket. Ikke sjelden var det ti personer som måtte sove i samme værelse. De dårlige hygieniske forholdene førte til at «*sykehusvognen går saa at si i rute til og fra gaarden*».

«*Jeg har ikke anledning eller økonomisk evne til å bo i utkantens villastrøk hvor luften er friskere... Alle skulle være berettigede til lys og luft; men den mening har vel ikke tomtejobberne og alle andre*

Ingeborg Aas. Foto: NTNU UB.

spekulanter som bidrar til at vore boliger ikke er bedre i hygienisk henseende... Her må være mange smittekilder» (NT 08.07). I nabogata Østersunds gate ble det klaget over gatebråket. Folk burde ta hensyn til «at det ligger syke mennesker i næsten hvert hus... sjauen blir utaalelig!», klager en innsender til TA. Trondheimslegen Ingeborg Aas⁶ beskriver det «nedstemmende» og «fortvilende» ved å ha sin daglige gange i «de trange håbløse smug, i kjeldernes beklemte luft og i bakgårdenes smuds». Ingen ting var «haabløsere enn synet av masser av barn som skal vokse opp i slike omgivelser.»

Bokkvaliteten påvirket helsa dramatisk i perioden med spanskesyken. En samtidig undersøkelse fra Bergen viser at *Spanska* slo til i alle bydeler, uansett hvem som bodde der. Undersøkelsen dokumenterte likevel at sjansen for å overleve spanskesyken sto i et direkte forhold til boligens størrelse.⁷ Tallene fra Strinda og Trondheim underbygger teorien om at det var en sammenheng mellom graden av velstand og dødelighet. I stor grad var det arbeidsløse, arbeidere og håndverkere som ble rammet, og i mindre grad de midlere klassene og de bedrestilte. *Spanska* var en fattigsykdom.

«På Trondhjems naade»

Mange herreder i amtet misunte nok Strindas legedekning. Den var en fattig trøst for de mange spanskesyke strindinger som

ikke kunne ta vare på seg sjøl. Utgiftene til et eget sykehusstilbud hadde alltid skremt strindapolitikerne, akkurat som de hadde skremt amtspolitikerne. Folks fordommer og frykt for å bli lagt inn på sykehus reduserte likevel etterspørselen etter sykehusplasser. Mange pasienter var skråsikre på at de aldri ville bli skrevet ut i live. Dersom de skulle dø, ville de heller «dø i sit hjem». (MIS 1918). Herredsstyret i Strinda og bystyret i Trondheim utsatte derfor i det lengste å bruke penger på nye institusjoner.

Stadsfysikus og høyrepolitiker Bøckman måtte slå i bordet overfor sine partifeller for å få penger til et nytt sykehus på Øya. Også amtspolitikerne i Søndre Trondhjems amt måtte bite i det sure eplet og bidra økonomisk til prosjektet. Tidligere hadde amtet en avtale med Trondheim om å disponere 60 (av 130) senger ved byens gamle sykehus i Kongens gt. 93. I praksis ble amtet skviset ut av de falleferdige bygningene til fordel for byens egne pasienter i årene fram mot århundreskiftet. Det samme skjedde da byens nye sykehus sto klart på Tilfredshet i 1902.⁸

Da spanskesyken slo til i 1918, klaget legene i Strinda sin nød: Hva hjelper avtalen med byen, når sengene likevel er opptatte, når vi trenger dem? I kraft av begge sine stillinger, distriktslege og fylkeslege, klaget Rüsing jevnlig over at «*landdistriktene*» måtte leve

⁶ Ingeborg Aas (1876-1958) En av de første kvinnelige legene i landet (1903). Hovedinteresse: helse og hygiene blant byens arbeidere. Kongens fortjenestemedalje i gull i 1931.

⁷Se Hanssen, s. 23: Bodde du i på 1 værelse m. kjøkken, hadde du 1,8 % sjanse for å dø i spanskesyken. Bodde du på 2 eller 3 værelser m. kjøkken, var sjansen 1,4 %.

⁸I 1917 behandlet *Trondhjems sykehus* (kommunalt) 2431 pasienter, *St. Elisabeths hospital* (privat): 679.

Fra en av sykesalene ved det nye Trondhjems Sykehus. Foto: E. Olsen/NTNU UB, ca. 1902-10.

på «*Trondhjems naade*». Da Spanska herjet som verst, hadde strindinger heller ikke tilgang til Trondheims epidemipaviljong. Dette tilbygget til sykehuset skulle isolere de syke, og hindre smitte, men behovet i byen overgikk tilbudet. Paviljongen tilhørte Trondheim by, og var bygget for tuberkuløse pasienter.

Allerede i desember 1916 var forholdene for de epidemirammede i Strinda blitt akutte. Stadsfysikus Bøckman i Trondheim hadde gjort distriktslege Herlofsen⁹ i Strinda kjent med at: «...*epidemiavdelingen i Trondhjems sykehus er overfylt, og at derfor tilfælde av smittsomme sygdomme fra landdistrikterne for tiden og antagelig for en længere tid fremover under ingen omstændigheder vil kunne bli mottat paa Trondhjems sykehus.*»

(TA 23.02.17). Herlofsen hevdet at til og med pasienter med «*absolut paakrævet*» behov for å bli innlagt, hadde blitt nektet plass. Han var «*rent ut forvilet*» over situasjonen for de epidemisk syke i Strinda.

Ikke uventet kritiserte Herlofsen amtmann Harald Bothner, ikke sin legekollega, stadsfysikus Bøckman. Han rettet en «*indtrængende anmodning*» om at det ble opprettet «*sykestuer*» i Strinda legedistrikt, der pasienter med smittsomme sykdommer kunne isoleres. Langt på vei truet Herlofsen politikerne: Han var «*i høi grad usikker*» i den nye situasjonen uten tilgang til epidemiavdelingen ved sykehuset. Han ville «*intet ansvar ha for at distriktet under slike forholde kan bli hjem søkt av større og alvorligere epidemier.*»

⁹Klaus Theodor Herlofsen (1853-1918), distriktslege i Strinda 1907-1918, også amtslege for Søndre Trondhjems amt 1909-18.

Framgangsmåten var dramatisk. Både som distriktslege og amtslege fraskrev Herlofsen seg ansvaret for hvordan nye epidemier kom til å utvikle seg i Strinda og amtet. Ordene hans falt likevel på steingrunn. Som amtmann var Bothner forsiktig. Han nølte som oftest med å godkjenne tiltak som kunne sette amtet i større gjeld. I denne saken fant han det ikke i noe tilfelle nødvendig «*at der paa forhaand træffes særlige forføjninger for at møte mulige epidemier... Sundhedslovens regler i almindelighet antages at vise sig tilstrækkelig*». Ved en skjebnens ironi slapp Herlofsen å trekke konsekvensene av sin trussel. Da han døde sommeren 1918, sto både amtet og Strinda overfor sin største epidemiske trussel noensinne.

Sjokkerende økning, dramatisk nedgang

Utviklingen av pandemien sjokkerte distriktslege Eliot Sofus Rüsing i 1918: «*Saaledes tilsaa jeg en gaardbruger, hvis hele husstand, ialt 14 personer, i løbet av mindre end 1 uke alle var helt sengeliggende. Husdyrene – et stort fjøs og 3-4 hester – maatte stelles med velvillige naboers hjelp.*» (MIS, 1918).

Økningen var formidabel. I *sommerepidemien* i juli 1918 hadde Strinda legedistrikt 30 tilfeller av spanskesyke. I *høstepidemien* i september 1918 var 565 personer rammet. Det var den klart sterkeste økningen i amtet. Trondhjem stadsfysikat hadde til sammenlikning registrert 3094 behandlede tilfeller i juli, og 5776 i september. Det var en forholdsvis mindre økning.

Nedgangen kom raskt. Allerede i oktober var trondheimstillene mer enn halverte. I desember var tallet på spanskesyke redusert

med 82,7% fra toppnoteringen i september. I Strinda ble septembertallene redusert med 44,4% ved slutten av året. Trondheimerne opplevde dermed at antall smittede ble redusert nesten dobbelt så raskt i byen enn strindingene i Strinda.

Hvordan kan disse forskjellene mellom Strinda og Trondheim forklares? Ingen i samtida la igjen klare spor. Under høstepidemien kan viruset ha nådd fram til de delene av kommunen som unnslopp sommerepidemien. Her var bygdefolket derfor ikke blitt immune, og møtte viruset i en mer aggressiv form. I byen var det forholdsvis flere som opplevde viruset i sin mildere form under sommerepidemien, og som kan ha blitt immune under høst-epidemien senere på året.

Alt annet enn «rolig»

Tida jobbet for distriktslegen i Strinda. Som formann i Helserådet var Rüsing like ivrig som Herlofsen overfor herredsstyret, men trengte ikke å ty til trusler. Strindapolitikerne forsto etter hvert at folk i bygda måtte få et tilsvarende helsetilbud som i byen. Spanskesyken som raste, hadde forsterket sykehusstriden mellom byen og bygda. Det ble stadig vanskeligere å gå imot kravet om at også strindapolitikerne måtte finne midler til egne institusjonsplasser.

Herredskassen i Strinda var bunnskrapt. Blant annet hadde *Fattigstyrets* budsjett økt med nesten 170% i løpet av krigsårene. For å få budsjettet for 1918-19 til å gå opp, måtte herredet utligne en tilleggsskatt for å få inn den siste millionen. Det var tidlig klart at herredet i hvert fall ikke hadde penger til et nybygg for epidemirammede.

Postkort med tekst «*Valene og Tempe seet fra Gløshaugen*». Vi ser Klæbuveien til venstre og Elgesetergate/Holtermannsveien til høyre. Bak huset som pila peker på, er huset Roligheten og foran er huset Kveldheim (Holtemannsveien 1), som var Strindas kommunehus fra 1913 til 1917. Kommunegrensa mellom Trondheim og Strinda var ved Kveldheim fram til 1964. Postkortet er utgitt av H. Werner, Bergen i 1909 og utlånt av Harald Steiro.

Høstepidemien var godt over i vinterepidemien før herredsstyret i Strinda endelig samlet seg om å kjøpe et eget hus, *Roligheten* på Valene, til et midlertidig *epidemilasarett*. Klager fra åtti engstelige naboer blokkerte likevel prosjektet, og førte til at kjøpet endte i rettssalen. De spanskesyke på bygda fikk derfor ingen nytte av de planlagte tolv plassene i de årene epidemien grasserte i bygda. Pleien og isolasjonen måtte fortsatt skje i heimene.

Med bølgen av epidemisk syke som slo inn over byen og distriktet i andre halvår 1918, er det vanskelig å forklare at *Trondhjems sykehus* bare skrev inn 82 influensapasienter dette året. I hele spanskesykeåret 1918 var det bare 404 pasienter som hadde influensarelaterte diagnoser. Det tilsvarte 16,2%

av sykehusets totale belegg i 1918. En av årsakene var nok at du som regel måtte være svært dårlig av spanskesyken for å få en seng, tilsyn og pleie på Trondhjems sykehus, uansett om du var trondheimer eller strinding. I tillegg var det begrenset hva sykehuset kunne gjøre med disse pasientene. Legenes verktøykasse var tilnærmet tom. Sykehuset ble derfor endestasjonen for mange.

Syk og mett eller syk og sulten?

Hvorfor var det forholdsvis flere som døde av selve influensaviruset i Trondheim enn i Strinda legedistrikt i 1918? Det er neppe så enkelt at det var bedre å være syk og mett på bygda, enn syk og sulten i byen. Det var verdenskrig, og det var streng rasjonering av matvarer både i Strinda og i Trondheim.

Mange var sultne – både i byen og i bygda. Det var derfor ikke lett for grønnsakdyrkere å berge avlingene. En avis meldte at det i potetfeltene omkring Rosenborgs gård var utlagt «*fotangler og selvskud*» for å holde unna sultne potettyver. (DP 06.08). Det måtte også settes ut vakter i de kommunale potetåkrene. Også på heimeplanet kunne det være kamp om maten. En informant på Møllenberg forteller at «*mor måtte ha spiskammernøkkelen med seg når hun gikk ut*». Erfaringer i Sverige viser likevel at rasjonering og dårlig eller god ernæring ikke spilte en avgjørende rolle for hvordan du klarte deg i epidemien. Trolig var et annet forhold mye viktigere for at flere døde av viruset i byen enn på bygda: Viruset angrep helst aldersgruppa mellom tjue og førti. Gruppa var godt representert i Trondheim i 1918, ikke minst fordi det var mange unge svensker som søkte arbeid i byen og distriktet i de siste krigsårene.

Fotangel. En fotangel hadde 5-6 cm lange pigger og var et «våpen» som ble strødd på bakken for å hindre angrep av mennesker, hester og kjøretøy. En pigg ville alltid vende opp. Fotangel i Armémuseet i Stockholm. Bilde fra Digitalt Museum.

Følgesykdommene til spanskesyken var mange og farlige, men ofte vanskelig å knytte til influensaen. Legene kunne lettest kjenne igjen ulike former for lungebetennelse. Forholdet mellom Strinda og Trondheim ble her snudd oppned: Dersom du fikk influensaen i Strinda, hadde du av ukjente grunner større sjanse enn i Trondheim for at den gikk over i en alvorlig lungebetennelse. Ingen andre herreder i Sør-Trøndelag hadde flere spanskesyke med lungebetennelse enn Strinda. Over halvparten av dem døde.

Kan mangelen på institusjonsplasser i Strinda og ellers i amtet ha ført til økt dødelighet i bygda? Medisinene sykehusene i Trondheim kunne tilby, gjorde som regel mer skade enn gagn. God pleie og hvile kunne likevel være det som avgjorde liv eller død. Fylkespolitikkerne i Søndre Trondhjems Amt lyttet ikke til klare råd fra distriktslegene Helmersen og Rüsing. De syntes rett og slett ikke «*at interessere sig for bygging av eget sykehus for Sør-Trøndelag, uagtet de nuværende sykehusforhold maa betegnes som meget utilfredsstillende*», hevdet Rüsing. Strindinger med spanskesyke måtte derfor finne seg i den nødtørftige pleien de kunne få heime. Kanskje førte dette til at flere enn nødvendig bukket under.

En gammel kjenning

Vannskillet i norsk, offentlig helsepolitikk går ved Sundhetsloven av 1860. De mange epidemisykdommene skulle nå bekjempes, ikke minst ved forebyggende tiltak. Loven opprettet *Sundhetskommisjoner*, senere *Helseråd*, i alle herreder. Helserådet i Strinda ble ledet av distriktslegen, i Trondheim av stadsfysikus. Som formenn i helserådene hadde de all makt til å gjennomføre slike

tiltak.¹⁰ Ville helserådene i Strinda og Trondheim våge å påby forebyggende tiltak, som kanskje kunne stoppe, begrense eller forsinke spanskesyken? Hva ville skje med basarene, kinoene, brylluper, begravelser, kafébesøk, skolene? Skulle Helserådene i Strinda og Trondheim forby at folk stimlet sammen? Kunne man hindre at «*Spanska fulgte treskeværket*», når onnefolket i Strinda fulgte treskemaskinene mellom gårdene under kornhøsten?

I 1907 var høyrerepresentanten Bøckman ikke i tvil om at kommunale tiltak kunne påvirke hvordan epidemier artet seg, og han holdt et flammende innlegg i Trondhjem bystyre. Et nytt renholdsverk sto på sakslista: «... *det bliver dog det samme, om de omkommer ved Ilden eller ved alt smudset i byen.*» I 1907 holdt Bøckman fram renholdsverket som kroneksemplet på et tiltak som kunne forebygge sykdom og død. I 1918 var han svært usikker på om tiltak fra Helserådet ville ha noen effekt. Alle måtte regne med å bli smittet av spanskesyken, også skolebarn. Tiltak som kunne begrense eller forebygge smittespredningen, var derfor ikke aktuelle i Trondheim, slo stadsfysikus fast.

Hva hadde skjedd med Bøckman? I 1907 går han med glød inn for aktive tiltak mot smitte fra «*smudset*», i 1918 overgir han langt på vei byen til smitten. Trolig følte stadsfysikus seg på sikker medisinsk grunn i begge tilfeller. I 1907 var han på heimebane: Kampen mot «smuds» hadde

**Generalkonsul Adolf Øien
begraves fra Malvik Kirke
Onsdag 27. Kl. 1.³⁰
Extratog fra Trondhjem
Kl. 12.³⁰
Retur fra Malvik Kl. 3.³⁰**

Smittefaren var stor under begravelsene. Likevel dro mange til Malvik for å ta avskjed med byens rikeste mann. Malvik tilhørte Strinda legedistrikt i 1918. Trondhjems Adresseavis 26. nov. 1918.

alltid vært en kjerneoppgave for legene. Han vaklet heller ikke i sin diagnose i møtet med spanskesyken i 1918. Dette mente han å ha sett før i 1889-90: en lett influensa. Men Bøckmans diagnose var feil i 1918, noe som fikk store konsekvenser for kampen mot epidemien.

«Syken maa gaa sin gang»

Det ble meldt om «*eksplosjonsartede utbrudd*» av spanskesyken i Trondheim og omegn. De spanskesyke fylte legekontorene i byen i så stor grad at mange byleger måtte avslå bønnene fra distriktene om legebesøk. Byens Helseråd satt passiv og lot epidemien få utfolde seg fritt. Folk var blitt beroliget av Helserådets formann, men strevde med å forstå at «*telegramtelefonen*» og «*telegrafen*» ble nødt til å stenge på grunn av alle

¹⁰I Trondhjems Helseråd satt også borgermester Løchen, stadsingeniør Thesen, bryggerieier Jenssen, politimester Sæthre og lege T. Sæthre.

smittede operatører. Protestene haglet inn til avisredaksjonene i byen over at det ble satt «*bom og laas ... for et av de viktigste kommunikasjonsmidler*».

Andre var mer bekymret for epidemien, og mente at kinoene var «*arnesteder*» for smitten. Byens politikere var i et dilemma. 1. januar 1918 ble kinodriften i byen kommunal. Politikerne kunne derfor stenge kinoene hvis de ville. Men kinoene ga bykassen store inntekter de første årene

Både Biografen (i Cirkus) og Verdensteateret hadde nesten 900 sitteplasser. I 1918 så mange på kinoene som «*arnesteder for smitte*». Studenten på tegningen måtte vente til lørdagskvelden for å få brukt Cirkus. Fra Dagsposten, 1918.

med kommunal drift. I Strinda var situasjonen enklere enn i byen. Politikerne var ikke interesserte i å drive kinoer. Det var derfor private som bygget og drev Rosendal Teater (1921)¹¹ med stor suksess etter at epidemien var over.

Skulle byen gjøre som i Kristiania? Der hadde Helserådet heller ingen planer om stenging og lukking av møtesteder. Midt under høstepidemien hadde stadsfysikus Berntzen og professor Axel Holt til og med benektet at hovedstaden hadde noen epidemi: «*Folk er jo ofte selv skyld i at de dør... Syken maa gaa sin gang.*» Eller skulle rådet prøve aktivt å hindre smitte ved å tvangslukke forsamlingssteder, og å isolere pasienter som i København? Ingen av dem, verken Bøckman eller Rüsing, hadde planer om å bruke helserådenes makt for å begrense spanskesyken. Det var ikke aktuelt å sette i verk forebyggende tiltak som i den danske hovedstaden. I sin dobbelrolle som både distrikts- og amtslege hadde Rüsing neppe armslag for å markere en helt annen helsepolitikk enn stadsfysikus i Trondheim. Bøckman var dessuten en fryktet motstander. I helsepolitikken fulgte bygda byen.

I Trondhjems Helseråds 22 møter i 1918 hadde «*ingen sage af særlig vigtighed været til behandling*», rapporterte Bøckman til amtet og til Kristiania. Rüsings beretning fra Helserådets ti møter i Strinda gir det samme inntrykk. I Strindas helseråds protokoll for 1918 er spanskesyken ikke nevnt. I valget

¹¹«Strinda - den gang da» (2014) har en artikkel om Rosendal Teater.

mellom aksjon eller passivitet i møtet med epidemien, valgte Bøckman og Rüsing å være passive, og understreket det personlige ansvaret alle hadde for å holde seg friske. Ville det samme ansvaret også hvile på de svakeste av barna, de som var nødt til å holde sammen gruppevis i feriekoloniene og i skolene?

Leif Sigurd

Faren, Karl Sigurd Kristian Holthe, er født i Strinda i 1886. Mora, Severine Marie (eller Serine) (1885-1957) flytter sørover fra Balsfjord i Troms, og gifter seg med Karl i 1907. Karl er *arbeider* og Severine *strygerske*. Leif Sigurd blir født 09.12.1910. Han har to brødre og to søstre. Familien Holthe har nettopp flyttet inn i en av de nybygde, midlertidige kommunale «nødsboligene» på Kristianstenssletta, Nedre Kristianstengst. 9. Husene i strøket er nybygde i 1918, men sjabre og skrøpelige, påstår noen. Onde tunger kaller strøket *Pappenheim*. Familien Holthe har bodd på mange adresser: Eirik Jarls gt. 7, Søndre gt. 6 (på kvisten), Klostergt. 42, Klostergt. 44b. Flere følger. Livet er en evig jakt på et enda billigere husvære.

Karl har mange yrkestitler. Da Leif Sigurd blir døpt, er han «*arbeider v/metalvare fabrikk*», senere «*forretningskjører*», «*kjører*», «*metallarbeider*», «*arbeidsløs*». Karl er løsarbeider. Sjøl om det er mulig å få «*ulært arbeide*» i byen høsten 1918, er han avhengig av flaks for å kunne brødfø familien. Hvis ikke, er byens fattigkasse neste stoppested. I starten av august 1918 blir Karl smittet av spanskesyken. Som 32-åring hører han til den mest utsatte aldersgruppa. Karl blir så syk at han må legges inn på Trondhjems

sykehus. Samtidig har Leif Sigurd flaks og blir tatt ut til et sommeropphold i feriekolonien Finsvik. De møter begge viruset like før det opptrer i en mer aggressiv form.

Feriekolonien i Finsvik

Det var Arbeidersamfunnet i Trondheim som startet feriekolonien Finsvik i Ekne i 1911. I 1918 var det «*Komiteen for trængende skolebarns anbringelse på landet i sommerferien*» som administrerte tilbudet. Foreldrene søkte gjennom barnets skole, og komiteen plukket ut de heldige. Kriteriene var dårlig helse og fattige heimer. Lærere i folkeskolen fulgte elevene i de tre ukene oppholdet varte, og Trondheim sanitetsforening tok ansvaret for kjøkkenet i feriekolonien. Først ut var jentene, deretter guttene. Verken skoleinspektør Ribsskog eller stadsfysikus Bøckman ytret noen tvil om det var klokt at disse barna flyttet inn i sovesalene på feriekolonien under influensa-epidemien på ettersommeren 1918.

Fredag 26. juli gikk den spente og forventningsfulle førsteklassingen Leif Sigurd ombord i Innherreds båten, som skulle ta ham og 58 andre barn innover fjorden til Finsvik. Skyer stengte sola over Trondheimsfjorden denne dagen, men ikke julivarmen. Et par gutter var syke og kom ikke med. En av guttene som møtte opp på kaia, falt sammen på kaiplankene. Var det et varsel?

Leif Sigurd fikk åtte dager med bading og lek i Finsvik før han ble «*uvel*» den påfølgende fredagen. Lørdagen var han «*forholdsvis rolig*». Søndagen «*pratet han og lekte*» i senga. Mandags morgen kl 0900 fikk han plutselig et krampeanfall, og døde en halvtime etterpå. En notis i TA forteller

Feriekolonien Finsvik i Ekne, tidl. Skogn kommune. Kilde: Trondhjems Folkeskole, 1914.

at «sandsynligvis» hadde syvåringen blitt smittet av faren. Denne opplysningen står i kontrast til dødsfallmeldingen:

«Leif Sigurd Holthe 8 1/2 aar gl. Død paa Feriekolonien i Ekne. Foreldrene byarbeider Karl Holthe og hustru Serine lever og bor Nedre Kristianstengate 9. Anmeldt av moren. Dødsattest fra dr. A. Berg Nilsen, som anfører, at dødsårsaken er ukjent - men antas at være «Spansk syke», da flere tilfælder er indtruffet på Kolonien».

Pandemisk influensa smittet svært raskt, med en normal inkubasjonstid på to dager. Det er derfor mest sannsynlig at Leif Sigurd ikke ble smittet av faren, men at han pådro seg spanskesyken i Finsvik feriekoloni. Her hadde smittestoffet gode vekstvilkår blant en stor gruppe av de som ble omtalt som «folkeskolens mindre velstelte barn». TAs konklusjon er klar: «(Det er) selvfølgelig forbundet med stor risiko at ha saa mange barn sammen under disse omstændigheter».

Uaktuelt å forlenge skoleferien

Stadsfysikus Bøckman og Helserådet hadde ingen tanker om at rådet skulle komme med påbud eller anbefalinger som kunne begrense epidemien. Han fant ingen grunn til å endre på sin diagnose av den nye influensaen. Ordfører i Trondheim, skoleinspektør Ole Konrad Ribsskog, var derimot i villrede overfor de mange kravene fra foreldre om å få utsatt skolestarten på grunn av spanskesyken høsten 1918. Han var vant til slike krav om utsettelse når skolenes sommerferier var slutt, og var innstilt på å avvise dem. Bøckman tvilte ikke: «Epidemien har kulminert, og er i avtagende, saa nogen synderlig fare for smitteutbredelse i skolen tror jeg ikke det er». Han fikk uventet støtte av NT: «... naar stadsfysikus sier det, er det sandt.»

Leif Sigurds død stilte den kommende skolestarten i Strinda og Trondheim i et annet lys: «Etter de siste forefaldne tilfælder paa Ekne feriekoloni...vil det være et stort

spørsmål hvorvidt det ikke er tilraadelig av hensyn til smittefaren, at forlænge skolebarnas ferie». NT hadde snudd fra å være Bøckmans våpendrager til å være hans utfordrer. Også internt i legemiljøet i byen var det noen som turde å utfordre de fastlåste posisjonene til Bøckman. Sanitetskapteinen, legen Sveder Bang, dristet seg til å be om at skoleferien ble utvidet til starten av september «av hensyn til den spanske syke». I sin leder dagen etter ga DP sin «uforbeholdne tilslutning» til et slikt tiltak. Rett nok hadde stadsfysikus forsikret at epidemien var «på retur ... men man har ingen garanti for, at epidemien ikke blusser op igjen».

En «familiefar» innrømmet at han hadde mistet tilliten til «vaare autoriteter og ledende mænd» når de gikk mot «et almindelig folkeønske» i saka. «Lykkeligvis er de ikke ansat på levetid», og minnet om valget høsten 1918. Under signaturen «Høi temperatur», sparte heller ikke en «mor» på kruttet i angrepet på Bøckman og Ribsskog. Hun hadde sjøl lidd seg gjennom epidemien. Bestyrerinnen ved Finnes barnehjem fulgte opp og ba innstendig om at det ble tatt hensyn til både rasjoneringen og «frykten og følgerne av den spanske syke i form av redusert arbeidsevne». Som organ for partiet *Frisinnede Venstre* i byen ga DP gjerne spalteplass til kritikk, både mot den arbeiderpartistyrte byen og det høyrestyrte Helserådet.

Trass i presset de var utsatt for, lot verken skoleinspektør eller stadsfysikus seg bevege.

Ole Konrad Ribsskog (1866-1941), både skoleinspektør og ordfører (Ap) i Trondheim i spanskesykeårene 1918-19. Foto: NTNU UB.

De gjorde det kjent at spanskesyken ikke var en «rimelig grund» til å forlenge sommerferien. Bøckman hevdet at barn «forholdsvis sjelden» ble angrepet. Han refererte til at av tre tusen tilfelle i byen av sykdommen i juli, «er det blandt disse ikke engang 300 barn under 15 år».

Hvordan kan vi forklare Bøckmans hardnakkede motstand mot å utsette skolestarten høsten 1918? Statistikken han har laget, holder ikke mål. Han er på gyngende grunn når han slår sine usikre tall i bordet. I innberetningen for året 1918 innrømmer han sjøl at juli-tallene over spanskesyke i byen er usikre. Landsoversikten for 1918 viser i tillegg at over en tredjedel av de angrepne hører til gruppen under femten år.¹² Nesten halve gruppen får en alvorlig lungebetennelse som følgesykdom. Framfor skolestarten høsten 1918 kom derfor

¹²Mamelund: Det var skolebarna som ble hyppigst rammet av spanskesyken i «sommerepidemien».

Bøckman til å gi et skjevt bilde av risikoen skolebarn sto overfor, når de startet skoleåret. Samtidig dekket han over hvor lite legene visste om omfanget av sykdommen, og hvordan smittestoffet kunne utvikle seg. Det medisinske apparatet i byen hadde i virkeligheten liten kontroll med epidemien. En av bylegene uttalte at det var et fåtall av pasientene som benyttet lege: «*Man kan derfor ikke gaa ut fra de officielle rapporter og antallet av syke kan derfor godt tredobles*».

Stadsfysikus Bøckman tok sjansen på at epidemien ville bli svært kortvarig, og ville være over ved skolestart. Trolig var han overbevist om at den korte og milde influensaepidemien fra 1889-90 ville gjenta seg. I 1890 mente han at russerinfluensaens «smittestof» var «*av overordentlig Flyktighed*». I 1918 påsto stadsfysikus: «*Slike epidemier pleier at klinge av næsten likesaa braat som de sætter ind*». Disse uttalelsene må leses i sin sammenheng. Den første skrev han med fasiten foran seg. Den andre kom i startfasen av en epidemi han ikke forsto, og ikke ante hvordan ville utvikle seg. Kanskje var det ikke så ille at skolebarn ble smittet? Kanskje kunne de bli immune mot nye angrep av spanskesyken? Bøckman kunne ikke tatt mer feil.

Skolestenging: unødig «opstuds»

Allerede 7. september måtte stadsfysikus innrømme at spanskesyken hadde «*tat sig op igjen*». Det var likevel «*betænkelig*» å stenge skolene. Bøckman hadde ikke funnet grunn til så mye «opstuds» over alle syke, sjøl om mange skolebarn og lærere var blitt rammet. Skoleinspektør og stadsfysikus var blitt enige om å stå imot presset og argumentere

for at skolene fortsatt måtte holdes i gang i Trondheim. Dagen etter minnet DP's redaktør om at spanskesyken hadde øket «i uhyggelig grad» i byen og distriktet. «*(Nå) kan man ikke ta stadsfysikus for alvorlig. Han er akterudseilet av den haarde virkelighet, som nu kræver effektive foranstaltninger*». Skolene måtte stenges, og de syke interneres så godt det lot seg gjøre.

Flere og flere ble syke i den nye, farligere høstfasen av epidemien. I skolene var unge voksne elever mest utsatt. I Underoffiser-skolens internat, «*Kasernen*» i Festningsgaten 2, var 35 av 90 elever syke. To døde. Alle militærøvelser var blitt avlyst. NT mente det nå var en «*tvingende nødvendighet*» å stenge skoler. 11. september var 193 elever angrepet av «*den spanske*» på Trondhjem Katedralskole, og over halvparten av elevene på Trondhjem Handelsgymnas. Handelsgymnasiastene gikk kraftig ut, og krevde at skolen deres ble lukket. Begge rektorene beordret derfor stenging én uke, som etter hvert måtte utvides til ytterligere en uke. Amtsskolen på Strinda utsatte oppstarten av skoleåret med to uker. Myklands ettårige handelsskole meldte til NT at skolen hadde stengt: «*...kan man, ved at lukke, hindre sykdommens utbredelse, er det selvfølgelig ens plikt*».

12. september informerte TA leserne om at «*den spanske sykens hærjinger*» sto bak seksten nye dødsfall, «*og det blir værre og værre dag for dag*». I NT krevde en innsender at stadsfysikus satte i verk «*effektive foranstaltninger*» for å forebygge smitten. 13. september ble det anmeldt tjueseks dødsfall. Skulle folkeskolene stenges nå? «*I sanitær henseende vil en saadan lukning*

ikke være noen fordel», skrev Ribsskog til skolene, og gjentok dermed en uttalelse fra skolelegene og stadsfysikus.

Det kom ingen føringer fra Kristiania om hva herredene eller legene skulle gjøre. Helserådene sto fritt til å sette i verk tiltak ut fra lokale forhold. I november 1918 bestemte likevel skolemyndighetene at elevene ikke trengte å være redde for eksamen. På grunn av spanskesyken ville eksamen for gymnas- og middelskoleelvene ikke bli en vanlig avgangseksamen. Vitnemålene ville bare gi uttrykk for *«de inntryk lærerne har motatt av dem i årets løp»*.

Retrett

Bøckmans strategi fra «sommerepidemien» var uforandret. I nesten førti dager hadde han offentlig hevdet at spanskesyken var *«av let karakter»*, eller at den hadde *«kulminert»*. Da spanskesyken gikk over i en ny fase høsten 1918, viste det seg sprekker i lojaliteten overfor de lokale medisinske autoritetene. Epidemilegen Karl Rudolf Dworsky ved Trondhjems sykehus ønsket ikke å *«kollidere med byens autoriteter»*, men gikk ut med at både kinoene og alle steder *«hvor folk stuves sammen»* burde vært lukket. De *«luftige»* skolene kunne gjerne holdes åpne, slo han fast, og dristet seg dermed til å foreslå en alternativ strategi i kampen mot spredningen av smitten. (DP 13.09).

13. september ga helserådene i Trondheim og Strinda etter for folkemeningen og ba om at det ikke *«uten nødvendighet»* ble avholdt offentlige møter, og henstilte til folk om at de holdt seg unna *«talrike forsamlinger»*. Alle kinoene i byen ble lukket på ubestemt tid. Kritikerne av helserådene

var likevel ikke fornøyde: Hvorfor bare stenge *«kinomatografene»*, når Arbeiderforeningen fikk avholde sin basar? Og var det ikke *«udemokratisk»* at de billige kinoene stengte, mens de dyrere, teateret og *«Hjorten»*, var åpne? At folkeskolene bare skulle stenges en uke, ville ikke bety noe for epidemien, ble det hevdet. De ble likevel åpnet igjen *«da man ikke antog, det vilde være af nævneværdig betydning for motarbeidelse av epidemien»*. Derimot hadde stadsfysikus Bøckman ingen betenkeligheter med å avlyse det planlagte Landsfiskermøtet inntil videre, *«mens den spanske syke raser i byen»*, noterte NT.

DP var ikke imponert over at Helserådet først nå kom på banen. Dette røpet både dårlig *«forståelse»* og *«omsorg»*. Avisen kalte vedtaket for *«halve foranstaltninger»*. Hva med basarene, kirkene, trikkene? *«Helseraadet som magthaver optræder ikke»*, sukket avisen. Flere leserinnlegg i TA ba *«innstendig»* om at Helserådet gikk til en mer omfattende aksjon mot pandemien.

Hvorfor ventet Trondhjem Helseråd til midt i september før det prøvde en ny strategi mot spanskesyken? Bøckman skiftet ikke ofte mening, men kunne vanskelig overse den dramatiske økingen av ofre for Spanska denne måneden. Den nye strategien imponerte likevel få av kritikerne. Kan det være høyrepolitikeren, og ikke stadsfysikusen Bøckman som agerte? Det var stortingsvalg i oktober, og intens debatt i avisene. Prøvde Helserådet å spenne bein under en politisk motstander i et valgår? Dagen etter rådsmøtet 13. september skulle venstremannen og landets statsminister, Gunnar Knudsen, holde valgforedrag i

Frimurerlosjens store sal i Trondheim. Det viste seg å være få som tok alvorlig Helserådets henstilling om å holde seg unna «*talrike forsamlinger*». Gunnar Knudsen kom til byen, og fylte både sal og galleri i byens storstue.

Lukk ! Lukk !

15. september ble det anmeldt tjuen dødsfall av spanskesyken i Trondheim. 16. september kom det inn fjorten meldinger. Tonen ble skjerpet i avisene. *DP* raste på lederplass: «*Luk! Luk!*». Kravene utenfra om flere tiltak mot epidemien var nå ikke til å stå imot. Rådet hadde også gjort kinoene til syndebukker, påsto avisen. Hva med

alle de andre usunne samlingsplassene i byen? *DP* krevde at alle måtte stenge, «*uten økonomiske hensyn*». Spanskesyken burde bli en «*lærepenge*» både for skoleinspektøren og Helserådet.

17. september måtte Bøckman igjen bite i seg påstandene om at epidemien var over. Ingen ting tydet på at den ondartede epidemien var på retur. Helserådet advarte igjen folk mot «uten nogen nødvendighet» å oppsøke store forsamlinger. I Strinda raste spanskesyken «*med uformindsket kraft*». Hver dag døde én eller flere av sykdommen. Lensmannen registrerte førti dødsfall i september, en firedobling av det normale. De fleste var spanskesyke. *NT* meldte at på flere gårder hadde det vært vanskelig å få korn og poteter i hus før vinteren, «*paa grund av at saavel husbondsfolk som tjenerskap samtidig er blitt sengeliggende av den spanske syke*».

**Idag premiere
5 Akter.**
Den nydelige **VIOLET HOPSON**
i Hovedrollen.
Et stortaaet Væddeløbs-Skuespil, hvori er indlagt enestående Optagelser af Træning og Væddeløb i England.

Obs. I Nyt idag.
Stort spændende
Wild-West-drama i 5 akter

Vildmarkens sønner.
Den over hele Amerika kjendte Wild-Westskuespiller Jack Gardner i hovedrollen. Fortællingen foregaar der ute i nærverettens land, hvor mand staar mot mand og hvor seiren kjøpes med Winchester og Colt.

Kjøkkengrevinden
Fornsielig lystspil i 3 akter med
Henny Porten
i dobbeltrollen som
Grevinde Gyllenhaand og Knkkepiken Karoline Blume.
Denne muntre film som gir Henny Porten rik leilighet til at utfolde hele sit skjælske Lune, er skrevet av Robert Wiens, optat av «Messtor Film» og iscenesat av Rudolf Biebrach.

I et forsøk på å begrense smitten, stengte kinoene i dagene fra 14. sep. til 5. okt. 1918. Kinoannonser i TA 12. september.

Fotballaget *Lyn* fra Kristiania ønsket en erklæring fra Bøckman om at det var trygt å spille fjerderundekampen i Norgesmesterskapet mot levangerlaget *Sverre* i Trondheim. En slik smitteerklæring ville Bøckman ikke gi, og kampen ble lagt til Gjøvik. Levangerlaget fikk en anstrengende reise sørover og tapte. *NT* mente avgjørelsen var både «*besynderlig*» og «*mildt sagt eien-dommelig*», da stadsfysikus ellers ikke hadde lagt ned noe forbud mot «*menneskemasser i tætpakkede og usunde lokaler*». Det virket nok også «*besynderlig*» og lite konsekvent at *Velocipedklubben* i byen bare hadde møtt velvilje fra Bøckman under sitt «*kapridt*», med et stort antall deltakere sørfra.

Høsten 1918 satte spanskesyken byen og bygda i en unntakstilstand. «*I Bratberg og Strinden ligger der syke omtrent paa hver gaard*», slo DP fast i oktober. Myndighetene virket handlingslammet. At den medisinske ekspertisen stort sett valgte å holde seg taus offentlig, var ikke med på å roe ned folk. Det gjorde heller ikke de hyppige erklæringene fra stadsfysikus og andre medisinsk kyndige om at spanskesyken snart ville kulminere. Den trøsten ville ikke legen Ingeborg Aas gi. Det var nok ikke lett å innrømme at legene stanget mot en vegg i kampen mot *Spanska*, og at epidemien kunne bli langvarig. Konfrontert med høye dødstall i byen i slutten av september, søkte hun for sin del trøst i statistikken: «*I forhold til sykелigheten er dødsfaldene faa*»!

Med nordavinden til Trondheim

Det medisinske miljøet i byen med stadsfysikus Bøckman i spissen var lammet av sin faglige usikkerhet. Ikke skjønnte de hvor sykdommen kom fra, hva som forårsaket smitten, og ikke ante de hvordan den kunne utvikle seg. Helserådet i Trondheim omtalte spanskesyken som «*en influenzaartet sykdom*». Var spanskesyken en egen sykdom (*sui generis*)? I forsøket på å finne et svar sto ofte gamle leger mot unge. De gamle sammenliknet gjerne med pandemien i 1889-90.

Johs og Kari Jacobsen ble ikke syke på nytt under høst- og vinterepidemien. Hadde derfor spanskesyken i sommer epidemien i juli gjort dem immune mot nye angrep? Legene var ikke enige i spørsmålet om

immunitet. Noen mente at dersom du hadde hatt *Spanska*, ble du immun. Andre hevdet at sjansen da var enda større for at du kunne få sykdommen på nytt.¹³ Noen leger hevdet at smitten fulgte trafikken. Andre påsto at influensaen bredte seg uavhengig av den. En lege mente til og med at spanskesyken ikke var smittsom fra person til person, men at den var en «*veirsygdom*».

Forestillingen om at været spilte en stor rolle, ble delt av Karl Dworsky på *Trondhjems sykehus*: «*...selvfølgelig medvirker de klimatiske forhold i en ikke saa liten grad*». Alle årsrapportene fra legene måtte ha med kapitler om det lokale værlaget. Den folkelige oppfatningen om at *Spanska* kom med den sterke pålandsvinden i Trøndelag høsten 1918, fant dermed støtte hos en del av den medisinske ekspertisen.

Konjakk eller kamfer

Legestanden var også dypt splittet i spørsmålet om alkohol som legemiddel. Kunne konjakk hjelpe mot spanskesyken? I mars 1918 hadde styret i *Den norske lægeforening* hevdet at alkohol hadde «*en berettiget plass blant vore lægemidler*». Midt under høstepidemien 1918 fikk en av byens leger spørsmålet om ikke konjakk var «*et virksomt middel mot eftersygdommer*»? Svaret kom kontant: «*Jo - selvfølgelig*». Han var kanskje nærmest sannheten, den anonyme legen i DP i juli 1918: «*De vet herom intet, absolut intet*». På legemøtet i Trondheim i 1920 mente likevel de fleste legene at alkohol var nødvendig.

¹³Karlstad i Sverige: Nesten halvparten av de som hadde hatt influensa i 1890, ble smittet på nytt.

Fra 1916 til 1927 var det forbud mot salg av alkoholholdige drikkevarer i Norge. Brennevin på resept (sykebrennevin) var likevel lovlig, og kunne kjøpes på apoteket. Det var særlig konjakken som ble ansett som helsebringende. Under spanskesyken skrev legene ofte resepter med «de tre ting»: 20 acetocultabletter, 20 gram kamferdråper og 1/2 flaske cognac. Resepter ble skrevet for hånd, og alltid innledet med et kors (#). Alt i 1916 lanserte Thomas Bache-Gabrielsen en konjakk-serie der de tre opprinnelige stjernene på husets VS-cognac ble erstattet med tre «sykdomsbekjempende» kors. (Foto og bildetekst: Ingvald Sivertsen).

Mange trondheimere og strindinger kunne også sverge på at noen gylne dråper kunne forebygge og kurere de fleste sykdommer, inkludert spanskesyken. Brennevinsforbudet i landet førte til at enkelte syntes at de hadde rett til nødverge, dersom de ikke fikk resept på en flaske sykebrennevin hos legen. Etter krav fra bylegene i Kristiania bestemte regjeringen at hver husstand i landet hadde rett til å kjøpe en halv flaske konjakk eller whisky. (kgl. res. av 5.

nov. 1918). Rasjoneringskort ble delt ut. Det var altså både et medisinskfaglig og folkelig krav som førte til at regjeringen brøt forbudspolitikken i november 1918. På sykehuset møtte pasientene med spanskesyken en kombinasjon av konjakk, te, sprøyter med kamfer, og sengeklær gjennomtrukket av kaldtvann. Alt skulle framprovosere svette, som igjen skulle redusere dødeligheten. Legene foreskrev stoffer som var beregnet på difteri og syfilis. Heroin skulle dempe hosten. Den eneste virkningen som ble registrert etter slike behandlinger, var at dødeligheten økte.

Det at legene ikke forsto pandemien, og at de ikke hadde legemidler å tilby, ble sjelden kommunisert til folk flest. I legemøter og i tidsskriftene kunne noen av dem innrømme at de *«tilslut løper panden mot en mur, den mur som vor uvidenhed om sygdommens smittestof og dets biologi reiser.»* Den medisinske arenaen var overgitt til ryktesmedene og kvakksalverne.

Rationeringen.

Brennevinsanvisninger for husstande i Frue sogn faaes lørdag den 9 ds. ved rationeringskontoret i Frimurerlogens 1ste etage mot personlig kvittering av husstandens repræsentant. Hver husstand faar anvisning paa 1/2 fl. konjak eller whisky eller akkevitt. Som en husstand regnes ogsaa pensionater, hoteller, anstalter og skibe i kystfart.

Salget begynner mandag den 11 ds. fra samlagets utsalg i Fjordgaten 7. Publikum anmodes om aa ha veksepenge med sig. Prisen er fra kr. 2.50 og opover incl. flaske. Innlevering av tomflasker finner ikke sted.

Trondhjems rationeringskontor.

Fra Trondhjems Adresseavis 8 desember 1918.

Dødsannonser som dette fylte mange spalter i Trondheims-avsnene. Det var unge folk som døde.

I en situasjon der legene manglet effektive legemidler, hadde stadsfysikus Bøckman bare ett råd til de spanskesyke: «...at alle som angripes, holder sig rolig i seng, indtil alle febersymptomer er svundet». (NT 12.07).

I november 1918 skrev trondheimslegen Kristian Semb Kielland en oppsummering i verseform av sine helseråd etter femti års praksis: »...Din pligt er veien sperre / for sykdom, ondskap, dovenskap, / for alt som volder sundhets tap». I mangel av helsehjelp blir her ansvaret for å holde seg frisk fullt og helt lagt på den enkelte trondheimer og strinding, i en tid da *Spanska* slo til for alvor.

Spanska – en epidemi?

Var spanskesyken en epidemisk sykdom?¹⁴ I 1890, etter «russerinfluentaen» i 1889-90, benektet Medicinaldirektøren i Kristiania at «influenza i tilfælde av mere ondartet optræden» kunne behandles for offentlig regning. Influenta var ikke tatt inn under epidemiparagrafene i Sundhetsloven av

1860. Paragrafene i loven stilte klare krav til helserådene om å sette i verk tiltak som kunne forebygge smitte. Når herredene manglet klare lover, ble legene og helserådene passive overfor spanskesyken. Trondheim og Strinda legedistrikter var derfor på trygg administrativ grunn når de overså kravene om et effektivt smittevern. Ingen forebyggende tiltak av betydning ble foretatt. Under høstepidemien la derfor ofte legene de spanskesyke rett inn i hovedavdelingen på Trondhjem sykehus, uten forsøk på å isolere dem.

Smitten og veiene den tok, var uklare for legene. I Kristiania gikk AP rett i strupen på stadsfysikus Berntsen. Han hadde krevd bevis for at «kontaktinfektionen»¹⁵ spilte en rolle, for å kunne sette i verk tiltak. Avisen gikk til motangrep med store bokstaver: «Hvor er beviset for, at det ikke nytter at gjøre noget?...Forholdsregler kan i hvert fald ikke skade...Hvorledes tør vore myndigheder lade chansen ubenyttet? ... Har den ikke rom for den tanke, at den, som

¹⁴«Epidemi er et utbrudd av en smittsom sykdom som sprer seg raskt mellom mennesker» (Wikipedia).

¹⁵Tysk begrep: Smitte ved kroppskontakt (flexikon.doccheck.com).

andre dødelige kan ta feil?» En kristianialege etterlyste *«forføininger som kunde sinke epidemiens raske vekst»*. Å lukke skoler var *«et sikkert middel»*. Trondheim hadde en person som kunne gi både Bøckman og Berntsen et svar.

«Han som steller med vær og vind i Trondhjem»

Overlærer Martin Kristian Håkonsen-Hansen ved *Bispehaugen skole* var et arbeidsjern. Her stiftet han et av landets

første skolekorps i 1909. Han sto i spissen for partiet *Frisinnede Venstre* i byen, og satt i formannskap og bystyre for partiet i mange år. I byen var han likevel mer kjent som *«han som steller med vær og vind i Trondhjem»*. På fritida var Martin Kristian byens amatørmeteorolog, og registrerte lokale værdata og havtemperaturer. I tillegg var han en flittig bidragsyter til norske og utenlandske tidsskrifter med temaer fra praktisk skoleforskning.¹⁶ Ikke uventet brukte han valgspråket: *«Arbeide er fest!»*

Overlærer og politiker Martin Kristian Håkonsen-Hansen (1852-1931)
ved sitt «observatorium» i Ila. Foto: NTNU UB

¹⁶*Zeitschrift für Schulgesundheitspflege*, utgitt i Leipzig. Artikkelen «Die spanische Krankheit in Drontheim» ble trykket i 1919. Inger Johanne Skanke har hjulpet meg med oversettelsen fra tysk.

Mandag 9. september 1918 hadde han observert at 31% av lærerne og 40% av elevene hadde vært fraværende. Hva hadde skjedd? Kunne han finne ut om fraværet skyldtes en smittsom sykdom («Infektionskrankheit»)? Martin Kristian fant at fraværet i august og september 1918 var mer enn tre ganger så høyt som i samme periode året før. I enkelte klasser var over halvparten av elevene borte. Martin Kristian tvilte ikke på at det var den svært smittsomme spanskesyken som var årsaken.

Var det skolen som spredte smitten blant elevene? Overlæreren valgte seg ut to klasser der elevene satt på dobbelpulter. Hver pultplass fikk et nummer ut fra når elevene ble rammet av spanskesyken. Den første som ble smittet, fikk plassnummer én og så videre. Resultatet overrasket. Det viste seg at ingen «*pultnabo*» ble smittet. Dermed kunne Håkonsen-Hansen hevde at smitten trolig ikke skjedde innenfor de fire veggene i klasserommet, men gjennom kontakten mellom elevene i lek og aktivitet i skolens frikvarter.

Undersøkelsen svekket stadsfysikus Bøckmans påstand at barn sjelden ville bli smittet på skolen. Han hadde nok rett i at klasserommene som regel var større enn rommene i elevenes heimer, og at barna var forholdsvis trygge på sine pulter. Det var likevel svært mange som ble smittet på skolen, men utenfor rammen av klasserommet. Stadsfysikus Berntsen i Kristiania hadde her mange eksempel på den «*kontaktinfektion*», som han hadde etterlyst.

Isolering som forebygging?

Stadsfysikus Bøckman og distriktslege Rüsing hadde ingen plan for hvordan ukjente epidemier kunne forebygges. De fleste trondheimere, strindinger og folk i naboherreder hadde likevel erfaringer med forebyggende tiltak mot kjente, smittsomme sykdommer. Da difterien herjet i området vinteren 1908-09, fikk selbyggene opplest på kirkebakken forbud mot å oppholde seg i og ha samkvem med Hommelvik i Strinda legedistrikt.

Høsten 1911 ble Trondheim og Trøndelag spesielt hardt rammet av en poliomyelitt-epidemi. Over seksti trondheimere ble smittet. Halvparten ble sterkt invalide, tretten døde. I Strinda var det over førti rammede. Åtte av dem døde. Myndighetene var bekymret, og krevde tiltak. Legene måtte rapportere inn alle poliorammede, og sørge for at de syke ble isolerte. Distriktslege Rüsing vurderte også å tvangsinnlegge tuberkulosesmittede i sanatorier i stedet for å la dem gå fritt omkring i byen og i bygda. Tuberkuloseloven ga ham fullmakt til å gjøre dette.

Var det på samme måte mulig å isolere seg fra Spanska? Bøckman sto for et kontant «nei». På statsinstitusjonen *Rotvoll asyl* i Strinda fryktet alle at spanskesyken ville ta mange liv. Under influensaepidemien vinteren 1890 hadde Rotvoll vært «*en lukket Anstalt*», og slapp unna sykdommen. (MIS 1890). Erfaringene fra «russerinfluensaen» viste seg utvilsomt å komme til nytte. Høsten 1918 hadde Rotvoll 291 pasienter. Det gamle asylet ga fortsatt vern mot ytre farer: «*Ikke bare ga det ly mot utenverdenens daglige problemer, langt på vei lot det seg også*

gjøre å holde spanskesyken ute», skriver Valborg Borgan i jubileumsberetningen. Rotvoll var godt forberedt: Plankegjerdet rundt eiendommen raget tre meter til værs, personalet på institusjonen bodde på stedet, og asylet var sjølforsynt med både melk og andre ferskvarer. Du skulle ellers ha en meget god grunn for å få tillatelse til å passere inn og ut av portene.

Streng isolering så ut til å virke mot epidemien, men hadde uheldige konsekvenser for både pasientene og personalet. Ble noen pleiere syke, kunne de ikke erstattes. Arbeidsbelastningen på de friske ansatte førte derfor til at de i større grad enn tidligere måtte sperre pasienter inne i isolat. På tross av alle tiltakene var likevel ikke Rotvoll helt uangripelig i 1918. Sekstito pasienter fikk spanskesyken, og to av dem døde. Ingen på institusjonen fikk spanskesyken i 1919.

Utenfor institusjonene var det naturligvis umulig å isolere seg. Likevel gjorde sortlendingen Sara Moxness (f. 1875) et godt forsøk med familien sin i Grensen. Datteren Bergliot forteller at hele familier døde i nabolaget. Faren, skipskapteinen, forsvant med båt og mannskap utenfor Australia, trolig med spanskesyken om bord. Saras 19-årige datter døde i epidemien. En student som leide en hybel i leiligheten, døde også i *Spanska* etter at sykehuset hadde tatt ham inn «og kastet ham i badekaret». Etter dette satt Sara igjen med det fulle ansvaret med å holde de fem gjenlevende barna friske. Hun

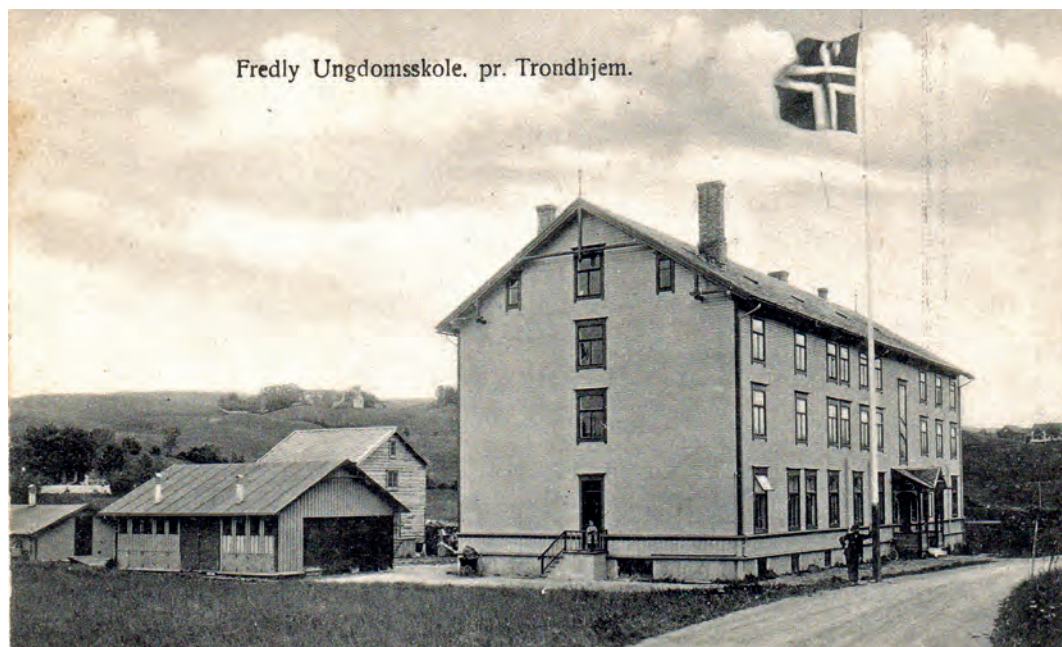
ropte ungene én gang inn til kveldsmåltidet, aldri mer. Et *nei* betydde *nei!* Streng øyekontakt med dem på gata gjennom hele dagen, og totalforbud mot å gå inn i andres hus, berget familien gjennom årene da spanskesyke og lungetuberkulose raste i byen.

Dødsengelen på besøk

Kunne Gud være skjold og verge der mennesket sviktet? Religiøse vekkelser tok over der medisinen ikke virket. Høsten 1918 døde to jenter av spanskesyken ved Indremisjonens kristelige folkehøgskole, «Fredly», på Sunnland i Strinda. Fjorten dager etter døde to gutter. Ti av skolens tidligere elever ble tatt av *Spanska* samme høst. Det var tale om at selve «dødsengelen» hadde vært på besøk for å hente elevenes sjeler. Spanskesyken var et tegn fra Herren.

Denne oppfatningen av sykdom var helt i tråd med læren til den kommende formannen i *Indremisjonen*, professor Ole Hallesby: «Gud bruker sykdom som straff for synd ... All sykdom blir formidlet ved Satan»¹⁷. Naturlig nok stilte skolen spørsmålet: «Skal ikke denne Herrens alvorlige tale til ungdommen bli hørt?» I årsberetningen for skoleåret 1918-19 prøver skolens ledelse å gi et svar: «Det som har særpreget dette kursen er den sterke religiøse vekkelser som har gått over flokken. Mange samvirkende krefter har bidratt dertil. Kanskje ikke minst spanskesyken.»

¹⁷Ole Hallesby: *Den kristelige tros lære*. 2, s. 488. Hallesby ble Indremisjonens formann i 1923.

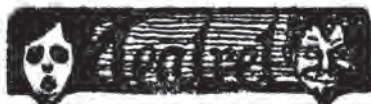
Fredly ungdomsskole på Nidarvoll. Skolen ble opprettet av Trøndelag Indremisjonskrets i 1899. Denne bygningen ble oppført i 1903 på en parsell av Sundland Vestre, og skolen hadde tilhold her til 1967, da den flyttet til Børse. I 1903 begynte 60 elever på skolen. Tomta ble solgt til Trondheim kommune og bygningen ble tatt i bruk av Sunnland ungdomsskole. Ny bygning til ungdomsskolen ble bygget i 1975. Postkort utlånt av Harald Steiro.

Søkningen til de religiøse skolene steg kraftig mens spanskesyken herjet. «Forebygging» mot «dødsengelen» foregikk på det åndelige planet. Ingen syntes å være skremt av den smittefarlige praksisen på skolene med å innlosjere alle ansatte og elever i samme internat. Ved «Fredly» økte elevtallet fra om lag 100 til 150 i årene med spanskesyke, noe som førte til at skolen måtte utvide. Flere skoler kom til i fylket. Det virket som om ungdommen hadde hørt Herrens tale i buldret fra verdenskrigen og den verdensomspennende epidemien.

Don't worry!

«Don't worry» var refrenget i de sensurerte, amerikanske avisene under første verdenskrig. «Ingen grunn til engstelse» var mantraet ved stadsfysikatet i Trondheim. «Worry» var uforenlig med den totale krigen i Europa. «Engstelse» i Trondheim og Strinda kunne svekke tilliten til de medisinske autoritetene, leger og sykehus. I verste fall kunne folk bli syke av den, mente noen. Sjølsensur i trondheimsavisene dempet kritikken mot de lokale myndighetene. Telegrammene fra krigsfronten brukte opp de store typene og de første sidene. Sjøl rasjoneringen av matvarer måtte ta til takke med de minste - lenger bak. Korte notiser

HJORTEN
 Hver aften den glimrende hostrevy
„Dengang det var“
 eller „En aften paa hotel Astoria“.
 Lokalrevy i to akter.
 Obs.! Hver aften stormende jubel.
 Desuten de udmerkede artister.
 Obs.! Næst sidste optræden av
 frk. Lilly Gräber og hr. Holger Bjerre.

Torsdag kl. 8:
 Brødrene Østermans huskors.
 Fredag kl. 8:
Avskedsforestilling for
Naima Wifstrand.
 Czardasfyrstinden.
Obs. Operapriser.
 Billetter i Bruns bokhandel. Mellem
 klokken 9 og 11 dobbelte priser. Efter
 kl. 12 1 krones overpris indtil kl. 6 em.
 Efter kl. 6 $\frac{1}{2}$ billetter i teatret uten
 overpris.
 Billetter lægges ikke tilside.

Sangermarkedet
 i Arbeiderforeningen.
 Torsdag 26. september kl. 7 $\frac{1}{2}$
Sommerkveld
paa Sætervangen
 av Thv. Boksrud.
PERSONER:
 Aslaug, ung bondepige
 Thorbjørn, ung bondegut
 Mikkel, gammel gaardmand
Revgen:
„Knaldbonbons“
 eller „Leven paa biltorvet“
 lokalrevy med sange i 1 akt av L — n.
 Desuten det øvrige store
 program som hver kveld
 samler fuldt hus.
Entire kr. 1.00.
 Reservert plass 0.50 ekstra
 Aftenutlodningen igaar vand-
 tes av no. 7101.

Mens kinoene var stengt, var Hjorten og Teatret åpne, og det var Sangermarkeder i Arbeiderforeningen. Annonser i TA 26. september.

om spanskesyken ble gjemt bak de store oppslagene om krigen og stortingsvalget i oktober 1918. Det kom fram at alle andre steder hadde det mye verre enn i Strinda og i Trondheim! I Kristiansund skulle det være særlig ille: «*Mandefaldet er saa stort at det er fuldstændig nedslagtning*». Blomsterbutikkene var utsolgt for liksvøp. Kister var mangelvare (NT 12.09). På denne bakgrunnen ble det om mulig lettere å forstå at stadsfysikus i Kristiansund hadde kommet til en annen strategi mot Spanska enn kollegaen Bøckman i Trondheim: I mørebyen ble skolene stengt.

Var det mulig ikke å engste seg når *Spanska* fór over byen og bygda? Nådde stadsfysikus Bøckman fram til folk med budskapet sitt? Bortsett fra noen få bekymrede leserbrev i avisen, var det få individuelle, offentlige uttrykk for det mange strindinger og trondheimere egentlig følte under epidemien: «*Forleden dag døde søn og to døtre av enkefru Sivertsen her i byen, sønnen samme dag som døtrene blev begravet. Hvordan et slikt slag i en familie føles kan vel lettere tænkes end beskrives.*» Derimot var det vel få som hadde sympati med familiemannen i Rønningsbakken i Strinda. Naboeer anmeldte ham for spytting: «*(Han) har for vane at spytte tobakk paa væggene,*

bord og bændke overalt hvor han færdes i huset. Naar han træffer nogen av barna i huset er det disse det gaar ut over, idet han da som regel sender dem en ladning tobaksaus i ansigtet...». (Trondhjem Folkeblad (TF), 20.07). Den samme likegyldigheten overfor epidemien kan kanskje leses i replikken fra en gardbruker: «Skal en blive syg, saa bliver en det ligevel.» Aftenposten (AP) hadde besøkt en liten bygd som hadde forbudt alle slags møter: «Men ved stationen stod ungdommen i store flokke, tilsyneladende uden at ofre smitten en tanke, og hostede og spyttede.» (AP 15.10).

Kollektive handlinger forteller også om holdninger. Ordfører Ribsskog og stadsfysikus Bøckman ønsket at livet skulle leves normalt, om ikke ubekymret, i en unormal tid. Ikke rart at sporvognene ble overfylte, og konkurrerte om plassen i gatene med de hesteforspente likvognene. I spanskesykeårene 1918 og 1919 fraktet *Trondhjem Sporveier* over 40 000 passasjerer i gjennomsnitt hver dag. Det er et passasjertall som ikke ble overgått før landet ble okkupert i 1940. Sporveien ble gjeldfri i 1918, og bidrog med store beløp til bykassen. Samtidig bidro selskapet til å spre spanskesykeviruset på en effektiv måte.

Det gjorde også de populære kommunale kinoene i byen. I de verste epidemimånedene oktober, november og desember 1918 ble det solgt 210 084 voksenbilletter og 55 765 barnebilletter. Bykassen ble ytterligere styrket. Tallene ovenfor viser at Helserådets vedtak i september var et slag i lufta, og

dugde dårlig som et troverdig tiltak i smitteforebyggingen. Derimot så det ut som om at stadsfysikus Bøckman hadde nådd fram med sitt budskap: Strindinger og trondheimere trengte ikke å engste seg unødig. Enda flere enn nødvendig ble derfor smittet og døde.

«Vær ikke bekymret»...

Hjelpeprest ved Nidarosdomen, *Arne Fjellbu*, måtte også av og til holde gudstjenester ved *Lademoen kirke*. Det måtte han også under storstreiken i 1921. Hjelpepresten hadde et uventet budskap til de streikende arbeiderne i bydelen, folk som i tre år hadde sett at epidemien hadde feid med seg venner, naboer og familiemedlemmer: «Vær ikke bekymret. Eders himmelske fader vet hva dere trenger». Mye tyder på at Fjellbu tolket stemningen rett. De fleste ville glemme, og gå videre i livet. De hadde igjen fått krefter til å kreve høyere lønn. Folk følte de hadde gjennomlevd noe som liknet en naturkatastrofe. Å kritisere var formålsløst. Dermed gikk spanskesyken inn i historias glemmebok.

For noen av dem som hadde overlevd marerittet, var det vanskeligere å glemme. I *MIS 1919* kaster distriktslege Rüsing ut spørsmålet: Kunne fordoblingen av antall tuberkulosepasienter i herredet fra 1918 til 1919 ha en sammenheng med spanskesyken? Ettertida ga Rüsing rett. Det er påvist at de som ble hardt rammet av spanskesyken, og overlevde, lettere fikk ettersykdommer senere i livet: hjerte- og karsykdommer, tuberkulose, sovesyke, Parkinson, kreft¹⁸.

¹⁸Statistikere har fulgt aldersgruppene i perioden 1920-70.

Det var to grupper som var mest utsatt for å få ettersykdommer: menn født i årene 1900-1909, og kvinner født i årene 1890-1899. Kari Jacobsen (født Aeng) kan passe inn i dette mønsteret: født i 1899, spanskesyken i juli 1918, og døde av kreft allerede i 1951, 52 år gammel.

Kamp eller kapitulasjon

Både stadsfysikus Bøckman og distrikts- og amtslege Rüsing står laglig til for hogg. Det gjør også det medisinske miljøet som omga dem. Sunnhetsloven ga dem muligheter til å velge alternative strategier for å begrense spanskesyken, men de valgte tidlig å gi tapt i Trondheim og Strinda. Holdningen om at det var ingen ting å gjøre, var svært utbredt. Over hele landet strekte helserådene hendene i været. Folk krevde likevel handling, men skolestengingene og kinolukkingene ble satt i verk for syns skyld. De kom for seint og var for korte. Mot dette ville kanskje stadsfysikus Bøckman ha gjort byfogd Peter Stockmans ord til sine: Alt ble

gjort «for almennvellets skyld». (Henrik Ibsen: *En Folkefiende* (1882)).

Ny, internasjonal forskning på spanskesyken viser at å stenge skoler over en lengre periode hadde en klar forebyggende effekt. Det var mulig å påvirke spredningen. Slike tiltak kunne naturligvis ikke stoppe pandemien, men epidemitoppene kunne kuttes og forskyves. For viruset ble svakere over tid.

Ikke-medisinske tiltak («*nonpharmaceutical interventions*») mot pandemier har møtt sterk skepsis og kritikk fra 1918 opp til i dag. *Nasjonal beredskapsplan* mot pandemisk influensa av 2003 kan leses som en blåkopi av Bøckmans og Rüsing's strategi i 1918. Da planen ble revidert i 2014, ble «*aktivitetsreduksjon*» (blant annet skolestenging) tatt inn som et viktig tiltak «for å redusere antall kontakter». Det er likevel til liten trøst for tusenvis av ofre, som kanskje kunne ha unngått *Spanskas* herjinger i 1918.

Spanskesyken i tall i årene 1918-1920:						
	Strinda			Trondheim		
	1918	1919	1920	1918	1919	1920
Folketall**	16292*	7754	11801	46256	46256	56022
Influensa	1403	228	189	14732	1452	1495
Døde i influensa	35	4	2	190	28	10
Lungebetennelse	91	22	38	628	352	267
Døde i lungebet.	60	13	10	75	35	35

*Tallene for 1918 dekker både herredene Strinda og Malvik.

** I NOS er tallene for 1910 lagt til grunn.

Kilde: NOS VII, 1918, 1919, 1920

Viktige kilder:

Medicinalinnberetningene for 1918 og 1919 fra Trondhjem stadsfysikat (MIT) (Riksarkivet).

Medicinalinnberetningene for 1918 og 1919 fra Strinda lægedistrikt (MIS) (Riksarkivet).

Helserådsprotokollene for Trondhjem og Strinda 1918. (Begrenset innsyn, Trondheim Byarkiv).

Privatarkiv Johannes A. Jacobsen (Trondheim byarkiv).

Trondheimsaviser i perioden: *Trondhjems Adresseavis* (TA), *Dagsposten* (DP), *Ny Tid* (NT), *Trondhjem Folkeblad* (TF), *Aftenposten* (Kristiania) (AP).

Norges offisielle statistikk - NOS - 1828 – 2010.

Baustad, Torbjørn: *Unge år i gamle Trondhjem*. 1999.

Borgan, Valborg m.fl.: *Rotvoll 1872-1972: Fra asyl for sindsyge til psykiatrisk sykehus*. 1972.

Bothner, Harald: *Dagbøker fra 1905*. (red. Harald Hals). Trondheim 1987.

Carstens, Svein m.fl.: *St. Olavs Hospital*. Trondheim 2009.

Fjellbu, Arne: *Slekters gang: prekenes*. 1951.

Fredly ungdomsskole: *Fredly ungdomsskole i femogtjue år, del II*. Trondhjem 1925.

Hallesby, Ole: *Den kristelige troslære*, 2. Kristiania, 1921.

Holtenius, Jonas m.fl.: «The Spanish Flu in Uppsala». *Infection Ecology and Epidemiology*. 2014.

Jensen, Johan: *De levende bilder: Trondheim kinematografer 1918-1968*. 1968.

Kobro I.: *Norges læger: 1800-1908*. b.1. Kristiania 1915.

Lysholm, Einar: *Trondheim sporvei*. (1951).

Mamelund, Svenn-Erik: «Var spanskesyken i Kristiania en sosialt nøytral sykdom?». *Tidsskriftet*, Utgitt av Den norske legeförening. Nr. 24, 2005.

Mamelund, Svenn-Erik: *Diffusjon av influensa i Norge under spanskesyken 1918-19*. 1998.

Mamelund, Svenn-Erik: «A Missed Summer Wave of the 1918-19 Influenza Pandemic». *PubMed Central* 2016.

Markel, Howard m.fl.: «Nonpharmaceutical Interventions Implemented by US Cities. JAMA - Journal of the American Medical Association, 2007.»

Norsk Medicinallovgivning 1672-1955..

NOS VII. 58. Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1917, 1918, 1919, 1920 (i serien 1828-2010), SSB.

Schmidt, Olaus: *Trondhjems lægeförening*. 1928.

Sogner, Bjørn: *Trondheim bys historie*. Supplementsbind. 1973.

Ustvedt, Yngvar: «Iagttagelser under influenzaepidemien i juli «1918». *Magazin for Lægevidenskab*. 1919.

Øksendal, Lars m.fl.: *Trondheim Høyre 110 år: 1883-1993*. Trondheim 1993.

Åman, Margareta: *Spanska sjukan: den svenska epidemin 1918-1920*. 1990.

Aas, Ingeborg: «*Fra min praksis i bakgårdene*» (1916) Se *Kvinner på Universitetet 100 år*, Oslo 1984.

Per Mehus, f. 1942, utdannet historiker. Lektor og skoleadministrator i 22 år i Trondheim. Medforfatter i «*Adolf Øiens skole 1913-2013*». 2013. Tidligere leder i *Trondhjems Historiske Forening*.

Strindas høgre skole 1934-1956

Av Ingvald Sivertsen

Strindas skolehistorie går fram til herredets innlemmelse i Trondheim i 1964. Skolene i Strinda ble et viktig bidrag til storkommunens samlede utdanningstilbud.

Denne artikkelen handler særlig om *Strinda kommunale middelskole* (1934-1939), *Strinda kommunale høgre almen-skole* (1939-1955), og *Strinda realskole og gymnas* (1955 til 1965). Skolen het fra 1965 *Strinda gymnas*, og fra 1978 *Strinda videregående skole*. Dette navnet fikk også den fusjonerte skolen da *Sør-Trøndelag fylkesskolestyre* i 2008 besluttet å slå sammen *Ladejarlen videregående skole*, *Strinda videregående skole* og helse- og oppvekst-fagene fra *Brundalen videregående skole*.

Teksten fokuserer på utviklingen av bygdas middelskole, realskole og gymnas fram til innvielsen av det nye skolebygget på Blussuvoll i 1956. I likhet med årbokas artikkel om rektor Hans Henie, peker dette tilbakeblikket på trekk i utviklingen av den høyere skolen i årene fra 1930 til 1956.

1930-årenes Strinda var preget av store klasseforskjeller

Trettiårene var harde for mange, også i det gamle Strinda. For eksempel viste en undersøkelse av barna ved *Åsvang skole* våren 1930 at elevene i de lavere klassene hadde tenner som var «i en trist forfatning», og en innså nok at dette viste behovet for den skoletannklinikken som nylig var blitt nedlagt. Likevel fant ikke herredstyret å kunne bruke penger på å

Strinda realskole og gymnas under bygging 22. februar 1955, innviet 16. april 1956.

Foto: Schrøderarkivet - Sverresborg Trøndelag Folkemuseum.

holde tannhelsetjenesten i gang. Og da «arbeiderhustruer» i 1933 ba om at det måtte bevilges penger til bespising av skolebarn, ble også det avslått. Det sier mye om fattigfolks kår at *Strinda skolestyre* i 1934 bevilget kr 4 500 til fottøy for trengende skolebarn¹.

Ulikhetene i Norge var store, og mange hadde det vanskelig. Det var imidlertid ikke slik at det sto spesielt dårlig til med kommuneøkonomien i Strinda, som i 1934 med nærmere 20 000 innbyggere var landets tredje største landkommune. Skatteinngangen til herredet var god, fordi mange av dem som hadde arbeidet sitt i byen, bodde i Strinda. I de områdene som lå nær bygrensen, hadde det vokst fram bebyggelse av byplanmessig karakter. De samme krav til regulering, vannforsyning og kloakk som i Trondheim var blitt gjort gjeldende i hele det såkalte byggebeltet, og allerede i 1915 var de første gatene i Strinda blitt anlagt. Herredets skoler og gater var gjennomgående mer velholdte enn byens, og takket være lokale tillegg, hadde lærerne i Strinda bedre lønn enn sine kolleger i nabobygdene.

Ved inngangen til skoleåret 1930-31 var det i *Strinda folkeskole* 91 klasser med et gjennomsnittlig elevtall på 27, fordelt på 10 skolekretser. Alle barn i Norge fikk gå i første klasse på folkeskolen, men de som i løpet av dette året ble vurdert som «evneveike» eller «åndssvake», ble overført til såkalte

hjelpeskoler – tidligere kalt abnormskoler – der undervisningen mest var av praktisk art. Etter hvert forsto en at det for eksempel kunne være dysleksi, fattigdom og dårlige sosiale forhold mer enn manglende evner som var årsaken til at mange av disse barna ble plassert i særskoler.

I 1932 gjorde Strinda et første forsøk på å avhjelpe «middelskolenøden»

Mange landsungdommer søkte seg etter folkeskolen til «fortsettelseskoler» (senere kalt framhaldsskoler), til folkehøyskoler (den gangen gjerne kalt «ungdomsskoler») eller til fagskoler av ulike slag. Jentene kunne gå på husmorskoler, og mange søkte seg til kurs på såkalte arbeidsskoler². En kraftig norsk tonnasjevekst i mellomkrigstiden, og spesielt i 1930-årene, gjorde at mange unggutter dro til sjøs. Noen av dem fikk utdanning på sjømannsskoler. Andre unge hadde imidlertid ønske om videre teoretisk skolegang, og på *Katedralskolens* middelskoleavdeling kunne avgangselever fra Strindas folkeskoler konkurrere med byens barn om opptak på basis av karakterer fra folkeskolen i norsk og regning. Men høsten 1930 begynte bare 20% av de 256 avgangselevne fra folkeskolene i Strinda på middelskolen i byen: 15 fra *Strindheim*, 9 fra hver av skolene *Nidarvold* og *Byåsen*, 6 fra *Ranheim* og *Kjøpmannsgaten skole*³, 4 fra *Åsveien* og 3 fra *Åsvang*. Ingen elever fra *Solbakken*, *Lialøkken* eller *Brurok* fikk plass på middelskolen det året.

¹Se Kristofer Grendahl: «Skomikk - et nyttig og populært fag», *Strinda historielags* årbok 2003.

²Se Åsta Prøsch: «Minner fra Sør-Trøndelag fylkes arbeidsskole på Moholt 1934-50», *Strinda historielags* årbok 2011.

³*Kjøpmannsgaten skole* ble opprettet i 1923 for å avlaste de andre skolene i kommunen. Da *Berg skole* stod ferdig til bruk i 1931, falt behovet bort.

Strinda hadde lenge opplevd det som uholdbart at bygda ikke hadde noen egen middelskole. I sin nyttårstale til skolestyret i januar 1932 forkynte derfor formannen, prost Castberg, at tiden nå var inne til å arbeide for å skaffe kommunens avgangselever fra folkeskolen et eget middelskoletilbud.

En mulighet til å følge Castbergs oppfordring kom da *Strinda skolestyre* i april 1932 fikk en søknad fra cand.philol. Reidar Soløy, som da var timelærer ved *Katedral-skolen*, om leie av lokaler ved Berg skole for etablering av en to-årig privat middelskole. Bestyrer Østborg uttrykte bekymring for at slitasjen på bygninger og inventar kunne bli for stor om lokalene skulle huse både folkeskole og middelskole, men behovet for middelskoleplasser var uomtvistelig, og det ble nedsatt en komite som fikk som

mandat å arbeide videre med behandlingen av søknaden. I mai var saken kommet så langt at skolestyret konkluderte med at «det ansees ønskelig at det blir satt i gang en privat middelskole i Strinda av hensyn til de mange barn som vanskelig kan få plass i middelskolene i byen.» Soløys søknad ble imøtekommet, og leien for lokaler og undervisningsmidler ble fastsatt til 300 kroner for første år, og kr 500 for to klasser det følgende året. Skolestyret vedtok samtidig – mot én stemme – å opprettholde en stipendtildeling på kr 3000 til kommunens middelskoleelever⁴. I juli kunngjorde imidlertid Kirke- og undervisningsdepartementet at Soløy fra 1. august var tilsatt som lærer ved *Notodden kommunale høiere almenskole*⁵. Ansvar for klassen ble derfor overlatt til cand.philol. Fredrik Gjerdrum, som allerede drev en privat middelskole i Trondheim⁶.

Kjøpmannsgaten skole leide sine lokaler i Kjøpmannsgaten 24, som *Strinda kommune* hadde kjøpt i 1917. Herredsingeniøren, kretssykekassen, fattigforstanderen, skoleinspektøren, formannskapet, skolestyret, ligningskontoret og boligbanknevnden hadde kontorene sine i denne gården, som var *Strindas kommunes* administrasjonsbygg fra 1917 til 1964. Bilde fra «... og bygda ble by. Strindas historie 1945 – 63», s. 143.

⁴Representanten som stemte imot, var en gårdbruker (Flaten) som hevdet at tildelingen ikke hadde noen hensikt, ettersom kommunens bønder uansett ikke hadde råd til å sende barna på middelskolen. Han fikk på den måten understreket at «middelskolenøden» bare rammet de mer velsituerte.

⁵Soløy ble i 1934 tilsatt som adjunkt og i 1936 som lektor ved *Kragerø kommunale høiere almenskole*. Han ble boende resten av sitt liv i Kragerø, der han i noen år også var ordfører. Han døde i 1980, 82 år gammel.

⁶Se egen tekst med presentasjon av Fredrik Gjerdrum.

Våren 1932 hadde 288 elever bestått folke-skoleeksamen ved skolene i Strinda, og ved skoleårets start samme høst fikk 55 av dem plass på middelskolen ved *Trondheim Katedralskole*, mens den private middelskolen på Berg tok opp 42 elever. Skolen skulle imidlertid på folkemunne komme til å bli kjent som «skolen der alle strøk»⁷. Den gikk dårlig også økonomisk, til tross for at skolestyret vedtok å fritta den for husleien i vårhalvåret 1933. Strindas private middelskole ble derfor nedlagt etter det første året, og elevene ble overført til Gjerdrums private middelskole i Schirmers gate 5.

Også høsten 1933 ble det imidlertid – etter forslag fra ordfører L.B. Sivertsen⁸ – vedtatt å sette i gang «en 1ste middelskoleklasse for elever fra Strinda» med lokaler på *Berg skole*. Klassen skulle administreres av vertsskolens ledelse, skolepenger ble fastsatt til kr 200 per år, og så godt som all undervisning skulle gis av *Berg skoles* lærere. I et herredsstyremøte 28. august hadde dessuten skoleinspektør H.N. Osnes fått formannskapetets enstemmige tilslutning til et forslag om at en måtte «treffe de forføyninger som måtte bli nødvendige for å opprette en kommunal middelskole i Strinda fra høsten 1934.

Berg skole på 1930-tallet. Skolen ble åpnet i 1931. Postkort utlånt av Jon Kvistedal.

⁷Av 31 elever som gikk opp til eksamen, strøk 28.

⁸Se ramme med presentasjon av L.B. Sivertsen.

En skolekonflikt mellom Trondheim og Strinda toppet seg i 1933

I Trondheim aksepterte en nok at utenbys elever hadde rett til plasser ved byens statlige skole, men med en viss rett hevdet mange av byens foreldre at Strinda-elever tok opp skoleplasser på *Trondheim katedralskole* som flinkere elever fra byskolene ellers kunne fått. Byfolk så at det ikke ble konkurrert på like vilkår, fordi karakterene fra by og land egentlig ikke var sammenlignbare. Landsfolkeskolene fikk bare statstilskudd til 18 ukers undervisning i året, og timetallet var så lavt at det knapt kunne brukes undervisningstid til leksehøring. Mens *Trondheim kommune* i 1932 betalte 160 kroner årlig per elevplass i folkeskolen, brukte man i Strinda 100 kroner mindre på hver elev. Og utgiftene til fritt skolemateriell lå på 4 kroner årlig i Strinda, mens beløpet i de fleste andre kommuner av tilsvarende størrelse var omtrent det dobbelte.

Våren 1933 ble det ført forhandlinger mellom borgermesteren i Trondheim, *Katedralskolens* rektor og skoleinspektørene i Trondheim og Strinda. Tema var et krav fra skolestyret i Trondheim om en felles opptaksprøve for alle elever som meldte seg til byens offentlige middelskoler. Ettersom *Trondheim Katedralskole* tilhørte staten, var det ikke selvsagt at skolestyret i Strinda måtte gå med på verken at det skulle etableres en slik felles opptaksprøve, eller at alle elever måtte ta prøven på *Katedralskolen*. Til slutt ga likevel *Strinda skolestyre* etter

for begge kravene, «selv om man anså ordningen for urettferdig». Alle som søkte middelskoleplass i byen, måtte dermed våren 1933 gå opp til opptaksprøver i norsk og regning ved *Trondheim Katedralskole*.

Resultatet av disse felles opptaksprøvene ble omtrent så ille som en i Strinda hadde fryktet. På første side kunne *Adresseavisen* 24. juni 1933 slå fast at mens det i 1932 var blitt tatt opp 55 elever fra Strinda på *Katedralskolen*, så det ut til at bare 23 skulle få plass høsten 1933⁹. En matematisk lik fordeling etter elevtallet av de 260 plassene ved middelskolene i Trondheim ville betydd at 189 av de 820 elevene fra avgangsklassene i byen og 71 av de 310 elevene fra avgangsklassene i Strinda skulle fått plass. Resultatene fra opptaksprøvene så ut til å ha gitt barna fra Trondheim én klasse mer enn året før inn på middelskolen, og *Adresseavisen* bemerker nokså lakonisk at «det har jo ganske stor betydning».

Bestyrer Østborg ved *Berg skole* framholdt i en avisartikkel at så lenge man i dagens situasjon hadde felles opptaksprøve for de to kommunene, var Strindaeleven med sin vesentlig dårligere skolebakgrunn dømt til å tape. Etter hans mening var kravet om at elever fra Strinda måtte ta opptaksprøven på *Katedralskolen* en bevisst taktikk fra byens side, og «hensikten med hele ståheien var å stenge flest mulig av Strindabarna ute fra middelskolene i byen.» Temperaturen var høy, for i Strinda opplevdes situasjonen som prekær.

⁹Det endelige tallet ble 31.

I 1934 ble *Strinda kommunale middelskole* etablert som en god løsning

L.B. Sivertsen var lektor ved *Trondhjems kommunale middelskole*, og ordfører i Strinda i årene 1932-34. Han framholdt at en offentlig middelskole ville bli billigere enn en privat, og erklærte dessuten at Gjerdrum, som hadde erklært seg villig,

ikke var rett mann til å lede en middelskole for Strinda. Noe av forklaringen på ordførerens holdning kan ha vært de dårlige resultatene for Gjerdrums middelskole på Berg, og at Gjerdrum i oktober 1932 i manges øyne hadde blamert seg med en tale på et møte i Unge Høire, der tema var «de moralsk og intellektuelt mindreverdige

Bilde fra Adresseavisen
10. august 1933.

Fredrik Gjerdrum – en engasjert og avholdt skolemann:

Fredrik Julius Gjerdrum (1901-1954) ble cand.philol. i 1928. Som student hadde han lengre opphold i Portugal (1921-22), Tyskland (1923), England (1924) og Frankrike (1926-27). Han ble ansatt ved *Trondheim Katedralskole* i 1931, og drev i årene 1932-35 sin egen middelskole i Schirmers gate 5. Han gikk inn i en stilling som adjunkt ved *Strinda kommunale høiere almenskole* 1.8.1935. Gjerdrum var meget teaterinteressert, og engasjerte seg i 1936 sammen med blant andre Hauk Aabel og teatersjef Gleditsch i *Studentsamfundets* debatt om opprettelse av fast teater i Trondheim. Gjerdrum oversatte mellom 60 og 70 bøker og skuespill til norsk, og sto i 1931 som utgiver av *Nasjonalforlagets* 4 – binds utgave av Holbergs komedier og epistler.

I ordsiftet om «eldre og nyere undervisningsmåter» framsto Gjerdrum i 1934-36 med sterke synspunkter blant annet på «sadistiske lærere, politikk og seksualundervisning». Han fikk støtte av daværende dosent ved NTH, Ralph Tambs Lyche, som mente folkeskolen fremdeles var svært autoritær, og at det ble drevet «en formelig angstterror like overfor elever».

En konflikt mellom lektorene Sivertsen og Gjerdrum toppet seg da Sivertsen i 1933 som ordfører erklærte at Gjerdrum var uegnet til å lede en middelskole for Strinda. Gjerdrum oppfordret forgjeves Sivertsen til å begrunne denne uttalelsen. Etter to år i Strinda ble Gjerdrum i 1937 tilsatt ved *Drammen realskole*, og Alf Munch Bjelke Holtermann overtok den posten som dermed ble ledig ved *Strinda kommunale høiere almenskole*.

Mens Sivertsen i flere år var en av byens største skatteyttere, fikk Gjerdrum både i 1934 og 1935 varsel om tvangsauksjon og utpanting av innbo grunnet manglende innbetaling av byskatt.

Fredrik Gjerdrum ble arrestert og sendt til Kirkenes i 1942. Da han kom tilbake, gikk han inn i motstandsbevegelsen og var aktiv der fram til han våren 1945 måtte flykte fra landet. I 1946 ble han ansatt ved *Foss skole*, hvor han siden hadde sitt virke.

I *Aftenpostens* nekrolog ble Gjerdrum betegnet som «et fint og uendelig følsomt menneske», og «en lærer som alle var glad i.»

barns stilling i skolen». Adresseavisen dekket møtet grundig i sin reportasje, med sitater fra foredraget som overskrift: «Folkeskolens 6. og 7. klasse oplærer i dovenskap! – og lærerne i de høiere skoler er de trette hjerners menn!» I en underoverskrift markerte Adresseavisen sin holdning: Journalisten fant foredraget «lovlig tynt», og karakteriserte taleren som «en ung pedagog som ikke sparer på konfekten» – men som «ble satt kraftig på plass av skoleinspektøren.»

Det historiske vedtaket om opprettelse av en kommunal middelskole ble gjort 27. april

1934 av *Strinda kommunestyre*, og lektor L.B. Sivertsen blir derfor regnet som skolens «far». Det ble inngått en ti-årig kontrakt med *Trondhjems borgerlige realskole*¹⁰ om leie av lokaler, og det ble fattet beslutning om at *Realskolens* inspektør¹¹ i tillegg til å bestyre *Trondhjems borgerlige realskole* også skulle ha det administrative ansvaret for *Strinda kommunale middelskole*. Dermed starter *Strinda kommunale middelskole* sin tilværelse i den såkalte *Dessengårdens* lokaler, i *Vår Frue Strete* 1, og en interkommunal høyere skole var etablert i sentrum av Trondheim.

Dessengården i 1950-årene. Se pil. Bygningen ble reist i 1835 og har sitt navn etter oberstløytnant Johan Severin Dessen som eide gården fra 1847 til 1867. Da kjøpte Trondhjems Tekniske Læreranstalt (TTL) eiendommen og startet sin undervisning i bygningen i 1870. Trondhjems borgerlige realskole overtok Dessengården i 1898 da TTL flyttet inn i sin nye bygning i Munkegaten 1 (nå Rådhuset). Postkort utlånt av Knut L. Vik.

¹⁰*Trondhjems borgerlige realskole* ble til daglig omtalt som *Realskolen*. Når betegnelsen brukes med stor bokstav i denne artikkelen, refererer den til *Trondhjems borgerlige realskole*.

¹¹Se egen artikkel om rektor og inspektør Hans Henie i denne årboka.

Høsten 1934 ønsket 129 avgangselever fra *Strinda Folkeskole* seg over i middelskolen, og 70 av dem ble tatt opp på to førsteklasse ved *Strinda kommunale middelskole*; en jenteklasse og en gutteklasse. Andreklassen bestod av elever som hadde tatt det første året på *Berg skole*. Av de resterende 59 avgangselevne som hadde søkt våren 1934, fikk 35 plass på *Katedralskolen*, mot 31 året før. Søkerne fra Strinda til *Katedralskolen* var tydeligvis den faglig sett sterkeste delen av årskullet i herredet, for 76 % av dem fikk plass etter å ha konkurrert med elevene fra byen. Vi må tro dette var et gledens år for ordfører, herredstyre og skolestyre i Strinda. Skoleregnskapet for 1933-34 hadde gitt overskudd, og kommunen delte etter behovsprøving ut 48 stipendier til sine elever ved middelskolene; 16 gikk til strindingene ved *Katedralskolen* og 32 til elever ved *Strinda kommunale middelskole*.

Skolen ble raskt meddelt eksamensrett, men måtte klare seg uten tilskudd fra staten det første året. En kunne slå fast at dersom det nødvendige beløp ble bevilget, ville det ikke lenger være noen middelskolenød i Strinda. Også for skoleåret 1934-35 kom skoleregnskapet i Strinda ut med overskudd, og skolestyrets formann, kjøpmann Opheim, gratulerte nok en gang skoleinspektør Osnes med den måten han hadde styrt skolens finanser.

I 1935 var situasjonen både i Strinda og Trondheim radikalt forbedret sammenlignet med tilstanden fem år tidligere. Bare 25 søkere til middelskolene sto uten plass ved skoleårets begynnelse. Ved *Katedralskolen*

hadde man 4 førsteklasse med 35 elever i hver, og like mange elever begynte på *Trondhjems kommunale middelskole*. På *Strinda kommunale middelskole* ble det nå tatt opp to klasser med 35 elever i hver, og på *Trondhjems borgerlige realskole* en gutteklasse med 35 elever og en jenteklasse med 25. Flere kjente lærere ble tilsatt ved *Strinda kommunale middelskole* på denne tiden, blant annet de i ettertid så legendariske lektorene Signe Caspara Fransrud og Tor Johnsen¹². Skolens rektor de siste krigsårene, Alf Munch Bjelke Holtermann, ble i 1935 tilsatt i en lektorstilling for filolog.

Bestemmelser om engelsk i folkeskolen skapte utfordringer fra 1935

Lov om høiere almenskoler av 1935 åpnet for gymnas og realskoler med forskjellig varighet, og kom ikke med noe pålegg om at alle folkeskoler skulle gi engelskundervisning. Den bestemte imidlertid at det skulle kreves engelsk i folkeskolen i kommuner som ville ha 3-årige realskoler og 5-årige gymnas. I Trondheim slo skolestyret høsten 1936 fast at byen «selvsagt» måtte få 5-årige gymnas og 3-årige realskoler, bygget på folkeskole med undervisning i engelsk. Denne undervisningen skulle starte høsten 1937, for da ville kommunens 2-årige kurs i engelsk for lærere være fullført. Engelskundervisningen skulle beholdes flinke elever, som dermed fikk tilbud om et noe høyere ukentlig timetall med undervisning enn sine klassekamerater. Også i Strinda satte en i 1935 igang lærerkurser i engelsk for å møte mangelen på kvalifiserte engelsklærere. Våren 1937 diskuterte *Strinda skolestyre* reglene som skulle gjelde for

¹²Se H. G. Jürgens' artikkel om «*da Strinda høgere* flyttet fra sentrum til Snaustrinda» i årboka for 2010.

Lektor L. B. Sivertsen
Ordf. 1932–1934

Bilde fra WikiStrinda

L.B. Sivertsen – Strinda høgre skoles «far»

Laurits Berg Sivertsen (1874–1944) ble født i Dverberg på Andøya i Nordland, der han i årene 1894 til 1897 var lærer i folkeskolen. Fra 1899 til 1901 underviste han ved *Langesunds middelskole* i Telemark, før han ble ansatt ved *Trondhjems folkeskole*, der han underviste fram til 1913. I denne perioden hadde han to studieopphold ved *London universitet* (1900 og 1906–07), og i 1906 et opphold ved universitetet i Greifswald i Mecklenburg-Vorpommern.

I 1914 blir «student med lærerprøve L.B. Sivertsen» konstituert som overlærer ved *Trondhjems kommunale middelskole*, og i 1916 ble han fast ansatt i stillingen. Etter en tid gikk han inn i en lektorstilling ved skolen. Han deltok med stor iver i byens kommunale liv, og ble i 1922 valgt inn som varamann for Høire i bystyret. Sivertsen var i flere perioder medlem av *Strinda herredstyre* og formannskap, og i 1932–34 var han ordfører i Strinda, valgt inn på de borgerlige partienes fellesliste (Høire og frisinne) i Lade sogn.

Sivertsen var i en årrekke formann i *Strinden Sparebanks* forstanderskap, og hadde som en av byens mest velstående borgere tillitsverv i mange foreninger og legater. Som ordfører i Strinda understreket han hvor viktig det var at herredet var «solvent og selvstyrt», og at det for ham var et mål å bidra til at man aldri strekker seg lenger enn skinnfellen rekker.» Hans kone Charlotte, født Bernhoft (1870–1955), kom fra en velstående familie, og deltok aktivt i byens kristelige foreningsliv.

Sivertsen huskes i dag som *Strinda høgre skoles «far»*, og framstår som en dyktig, konservativ og kanskje litt reservert person, som må ha sørget for at hans for- og mellomnavn aldri ble nevnt i mediene. Hans stil og holdninger synes å ha vært svært forskjellig fra for eksempel hans kollega Fredrik Gjerdrum.

I *Dagpostens* nekrolog over Lauritz Berg Sivertsen heter det at «han var aktet og avholdt av alle som samarbeidet med ham, og en meget dyktig pedagog.»

hvilke barn som kunne få anledning til å få undervisning i engelsk. Formannen mente adgangen til slik undervisning måtte være «nokså rommelig», men understreket likevel at det etter hans mening var «betenkelig å la elever som man mener kan bli sinker, få være med.»

Det offentlige ordskiftet om engelskfaget i folkeskolen var omfattende, og noen av synspunktene virker vel i dag litt merkelige.

På et møte for lærerlagene i Stjørdals-bygdene i mai 1938 erklærte for eksempel statsarkivar Anders Todal i et foredrag om «de viktigste endringene i skoleverket» at engelsk i folkeskolen var «forkastelig», både fordi faget var nærmest verdiløst for folk flest, og fordi folkeskolen hadde fag nok fra før. *Katedralskolens* nylig tilsatte rektor, Asbjørn Øverås, var også av den oppfatning at det prinsipielt sett ikke burde undervises i fremmede språk

i landsfolkeskolen. Selv om det etter hans mening «utover bygdene» verken var grunn til å innføre engelsk som fag i folkeskolen eller opprette store sentralskoler som kunne gi engelskundervisning, mente han at det for Strinda likevel «kunne høve å innføre byordningen med engelsk i folkeskolen».

På et lektorlagsmøte i Trondheim i august 1939 om «andre skoleformers innvirkning på de høgre skoler, alt sett som ledd i enhetsskolens system»¹³, uttalte ekspedisjonssjef Einar Boyesen at «dette med engelsken i folkeskolen er en så radikal nyordning at en ikke godt kan gjøre seg opp noen mening om reformens fordeler.» Han mente det måtte «gås frem med forsiktighet», og ba den høyere skoles lærere i den første tiden «å stille seg forstående og overbærende om det nye maskineri ikke virker helt tilfredsstillende». Han foreslo at det kunne etableres samleklasser i kommunene for folkeskoleelever som ønsket engelskundervisning, og oppfordret til å sørge for ekstraundervisning i engelsk i den høyere skole for elever som ikke hadde hatt faget tidligere.

For øvrig økte Trondheimsregionens opptakskapasitet på videregående nivå etter at byens formannskap høsten 1938 hadde vedtatt et forslag fra borgermesteren om å rette en henvendelse til den private *Berntsen og Føyns middelskole* om å opprette en 3-årig middelskole i leide lokaler ved *Trondheim Katedralskole*¹⁴.

Optimisme og faglig utvikling preget den norske skolen de siste årene før krigen.

Optimismen var knyttet til økonomisk vekst og til utviklingen av enhetsskolen i overensstemmelse med loven om høyere allmennskoler av 1935 og folkeskolelovene av 1936. Lærerlønningene i Strinda ble økt både i 1936 og 1939, og den siste økningen reduserte vesentlig forskjellen mellom Trondheim og Strinda. Lønnsnivået for lærerne i herredet etter justeringen i 1939 kom til å ligge bare ca. 7 % under bykommunens.

I 1936 gikk det første kullet med avgangselever ved *Strinda kommunale middelskole* opp til avsluttende prøver etter et 3-årig løp, og gledelig nok besto samtlige sin eksamen; 6 jenter og 20 gutter. Året etter gikk hele 51 elever fra skolen opp til middelskoleeksamen, men da med relativt høy strykprosent: 6 elever – 3 jenter og 3 gutter – besto ikke eksamen. Til sammenligning besto hele kullet på 56 elever ved *Realskolen* sin eksamen. Av *Trondhjem kommunale middelskoles* 125 elever klarte 120 eksamen, mens 108 av de 116 elevene på *Katedralskolen* besto.

I 1937 møtte 190 elever opp til skolestart ved *Strinda kommunale middelskole*, derav 64 elever i første trinn, fordelt på to skoleklasser. For skoleåret 1939-40 la budsjettforslaget til rette for opptak av tre førsteklasse, tre andreklasser og to tredjeklasser, samtidig som en sikret seg nok rom til i alt 9 klasser i *Realskolens* lokaler. Dette ga behov for

¹³Betegnelsen «enhetsskole» brukes om det skolesystemet som ble etablert ved loven av 1936: et integrert løp av 7-årig folkeskole, mellomtrinn og gymnas.

¹⁴I skoleåret 1937-38 hadde *Berntsen og Føyns middelskole* hatt 64 elever, 38 gutter og 26 jenter. Gjerdrums private middelskole gikk inn da Gjerdrum flyttet fra byen. I 1932-33 hadde den ca. 160 elever, med både to-årig og tre-årig linje.

to nye lærere i full post, og rektor Henies forslag om å ansette lektorer i stillingene ble enstemmig vedtatt. Også bevilgningene til stipendier ble økt, slik at 46 % av elevene nå kunne starte skoleåret med friplass. Fremdeles var Strinda likevel dårligere stilt enn Trondheim når det gjaldt tildeling av friplasser, slik at en i landkommunen fortsatt så seg nødt til å nekte friplass også til elever fra hjem «med meget beskjedne inntekter». I 1939 gikk 47 elever opp til eksamen på *Strinda kommunale middelskole*, derav 5 med «innskrenket fagkrets». Ingen strøk, og tre fikk hovedkarakteren S.tf.

Loven om høyere allmennskoler fra 1935 hadde etablert enhetsskolen ved å slå fast at hovedstrukturen i allmennutdanningen skulle bestå av sjuårig folkeskole, treårig realskole og femårig gymnas, der real-skolens to første trinn kunne inngå. *Strinda kommunale middelskole* ble fra skoleårets begynnelse høsten 1939 realskole etter denne nye ordningen.

Trondhjems kommunale middelskole var blitt omdøpt til *Trondheim kommunale høiere almenskole*, så før sommerferien satte inn det siste fredsåret, fant *Strinda skolestyre* derfor at tiden var inne til en debatt om nytt navn også for bygdas middelskole. Lærer Emil Herje argumenterte for det godt dekkende navnet «Strinda kommunale realskole og gymnas», mens rektor Henie i utgangspunktet foreslo *Strinda kommunale høgre almenskole*. Henie viste til at departementet hadde anbefalt å bruke formen

«høgre» framfor «høiere». Siden navnet var i lengste laget, foreslo han at skolen måtte få tillatelse til også å bruke kortformen *Strinda høgre skole*, for eksempel på stemples. Forslaget skulle vise seg å ha framtiden for seg. I første omgang ble det imidlertid vedtatt å sende navnesaken til en komité for uttalelse.

Strinda fikk sitt eget gymnas i 1941, til tross for krig og okkupasjon

Examen artium ble i mai 1940 erstattet av standpunkt karakterer, og skoleåret 1939/40 ble for de fleste elevers vedkommende i realiteten avsluttet 9. april. Tyske tropper var etter invasjonen blitt innkvartert på mange av skolene i byen¹⁵, og en visste ikke når lokalene kunne bli frigitt. I august 1940 var det derfor uklart både når skoleåret for 6000 elever i Trondheim og Strinda kunne starte, og hvor undervisningen skulle foregå. Helst ville en begynne undervisningen tidligere enn vanlig, tatt i betraktning den tidlige sommeravslutningen og vanskene forbundet med å gjennomføre ettermiddags- og kveldsundervisning i en mørklagt by. For *Realskolen* og leietakeren *Strinda kommunale høgre almenskole* ble løsningen å legge undervisningen til *Berg* og *Strindheim skoler*¹⁶ fram til lokalene i sentrum igjen kunne tas i bruk i februar 1941. I oktober ble det bestemt at skoletimene ved *Berg*, *Åsveien* og *Strindheim* skulle forkortes med 5 minutter, og at friminuttet mellom første og andre time skulle sløyfes. Gevinsten var at skoledagen kunne avsluttes tidligere under mørkleggingen om ettermiddagen.

¹⁵Se artikkelen om rektor Hans Henie i denne årboka.

¹⁶10. januar 1941 ble en Strinda-elev drept og sju andre elever skadet i en granateksplosjon ved *Berg skole* under et alliert luftangrep. Se artikkelen «Smellet på *Berg skole*» i *Strinda videregående skoles jubileumsbok* av 1983.

Gjennomføringen av de nye skolelovene stoppet ikke helt opp under krigen. En komite hadde arbeidet med spørsmålet om eget gymnas, og rektor Henie kunne i desember 1940 opplyse at alt nå lå til rette for at Strinda kunne komme i gang med en reallinje ved neste skoleårs begynnelse. Det betydde at de elevene fra realskolens andre klassetrinn som ville, kunne ta sitt tredje år i den høyere skolen som første trinn i det nye gymnaset. Når det gjaldt spørsmålet om statsstøtte, ga rektoren uttrykk for sin tillit til at departementet ville vise seg forståelsesfullt og velvillig. Strinda hadde nå en befolkning på ca 22 000, og dette var gode nyheter, ikke minst for de yngre familiene i byggebeltet. Fra høsten 1942 kom også en engelsklinje på plass.

Den vanskelige situasjonen som okkupasjonen hadde skapt, satte i første omgang heller ingen stopper for strindingenes opp-tatthet av ulikhetene mellom byen og bygda. På et møte i *Strinda Herredstyre* uttalte Emil Herje i oktober 1940 blant annet at «middelskolen i Strinda er ikke tjent med at de beste elevene søker til *Katedralskolen*, fordi de elever som søker til *Katedralskolen*, har større fordeler enn de som søker *Strinda kommunale høiere almenskole*, bl.a. billige bøker, et forhold som er utålelig. For-delene bidrar til at de beste elever søker *Katedralskolen*, og søkningen blir ikke mindre når stipendiene blir flere.»

Det kan se ut til at de vanskelige tidene etter hvert førte til økt samarbeid mellom Strinda og Trondheim. I mai 1942 ble de to kommunene enige om «et gjen-sidighetsprinsipp for tilståelse av friplasser ved Trondheim og Strindas kommunale

skoler». Det betydde ens regler for tildeling av friplasser, og rektor ved *Trondheim Katedralskole* og bestyrer ved *Strinda høgre skole* ble bedt om å utarbeide nærmere regler for ordningen.

Det nazifiserte *Kirke- og undervisnings-departementet* maktet ikke å forme innhold og struktur i det norske skoleverket slik det ønsket, men i mars 1941 sendte KUD ut en meddelelse om at tysk nå skulle erstatte engelsk i den norske folkeskolens fremmedspråkundervisning. Ved skoleårets start samme høst måtte skoleinspektør Aasgård derfor meddele at byens folkeskoler nå ville slutte å gi undervisning i engelsk, bortsett fra at årets avgangselever skulle få fortsette med faget. Det var imidlertid uklart hvem som skulle undervise i tysk, for folkeskolens lærere hadde stort sett ikke den nødvendige kompetansen. Skole-inspektøren regnet derfor med at det ville bli innkalt filologer for å ta seg av faget. Blant dem som gjorde en innsats, var lektor Alf Munch Bjelke Holtermann, som i juni 1942 ble konstituert som rektor ved *Strinda høgre skole* etter Hans Henie. Holtermann ledet blant annet kurser i tysk for folkeskolelærere som ble innkalt for å lære «die Sprache der Zukunft».

Når det gjaldt utviklingen av den høyere skolen, var de nazistiske myndighetenes verdigrunnlag klart. I juli 1942 kunngjorde KUD at mens demokratiet hadde ført til en prioritering av den «svake, perverse og sykelige» delen av elevmassen på bekostning av de «sunne og livsfriske», skulle det nasjonalsosialistiske gymnaset i framtida prioritere «begavet ungdom».

I likhet med landets øvrige befolkning ble skolenes elever og ansatte under okkupasjonen utsatt for store påkjenninger. Mange ble stilt overfor vanskelige valg, og de holdningene som ble formidlet av pressen i årene før krigen, må ha gitt viktige premisser for disse valgene. Tre måneder etter andre verdenskrigs utbrudd og fram til mars 1940 hadde den finske vinterkrigen bidratt til en utbredt frykt for bolsjevismen, og denne frykten var ikke minst stor blant norske militære. Holdningen i nyhetsmedier som *Aftenposten*, *Dagsposten* og *Adresseavisen* var i årene like før krigen preget av en positiv holdning til nazismen¹⁷. De store avisene viste det en i beste fall kan karakterisere som sterk vilje til nøytralitet både i synet på Hitler-Tysklands ekspansjon og nazismens forfølgelse av jødene i de landene Tyskland etter hvert fikk kontroll over. Lærere og prester dannet imidlertid under krigen en samlet front mot okkupantene, og nazistenes propaganda fikk aldri gjennomslag blant norsk ungdom¹⁸. Samtidig vet vi at over 15 000 norske menn og kvinner prøvde å verve seg til militærtjeneste på tysk side under krigen, og i sin tale til nasjonen ved årsskiftet 1945/46 slo statsminister Einar Gerhardsen fast at 60 000 nordmenn – altså medlemmene av partiet *Nasjonal Samling* – hadde gjort seg skyldige i landssvik.

Etter frigjøringen ble lektor Reidar Jørgensen konstituert som rektor ved *Trondhjems borgerlige realskole*. Samtidig konsti-

tuerte departementet lektor Finn Børseth som rektor ved *Strinda kommunale høgre almenskole* etter Alf Munch Bjelke Holtermann, som måtte gå av i mai 1945. Finn Børseth fungerte som rektor inntil lektor Torjus Berge overtok i november 1946.

De første etterkrigsårene var preget av gjenoppbygging og ny framtidstro

Med Reidar Jørgensen og Finn Børseth som rektorer framsto *Realskolen* og *Strinda kommunale høgre almenskole* som selvstendige institusjoner med hver sin sjef. Like etter frigjøringen hadde imidlertid rektor Hattrem ved *Trondheim kommunale høgre almenskole* fremmet et forslag om at hans skole skulle slås sammen med *Realskolen*. Høsten 1946 var saken kommet så langt at de to partene var blitt enige om å gjennomføre fusjonen, helst allerede i 1949. Men før sammenslåingen kunne gjennomføres, måtte *Realskolens* bygninger ominnredes og utvides, og det måtte finnes en løsning for leietakeren, *Strinda kommunale høgre almenskole*. Det siste var ingen enkel oppgave, og en skjønste nok allerede da at leieforholdet måtte forlenges. I første omgang (i januar 1946) hadde *Strinda formannskap* innstilt overfor herredstyret på at Strinda skulle ta sin del av de utgiftene *Realskolen* hadde hatt i 1943 ved ominnredningen av Dessengården, blant annet for å møte Strindas behov. Noen uker senere, i månedsskiftet februar/mars 1946,

¹⁷Da andre verdenskrig brøt ut, var *Dagsposten* Trondheims ledende avis. Mens *Adresseavisen* fikk ny redaktør innsatt av okkupasjonsmakten, la *Dagsposten* frivillig om til en tyskvennlig linje, og framsto de to siste månedene av 1940 med undertittelen «Organ for *Nasjonal Samling*». Avisen hadde et opplag på vel 18 000 da den kom med sin siste utgave 8. mai 1945.

¹⁸Både Kristofer Grendahl og Otto Lyng var skoleelever under krigen, den første som gymnasiast og den andre som elev i realskolen. Se litteraturlista.

nedsatte formannskapet en tomtekomite som skulle utrede spørsmålet om nybygg for *Strinda kommunale høgre almenskole*.

Alt i mars 1946 mente tomtekomiteen å ha funnet den ideelle plasseringen for *Strinda høgre skole*. Valget hadde stått mellom en tomt nær *Dalen blindeskole* eller et areal ved *Blussuvoll Østre*, og komiteen fant at det siste alternativet «ubetinget burde velges som det i enhver henseende beste». Komiteen antydte at en tomt på 10 mål ville være passende. Skolestyret ga sin tilslutning til valget av tomt på *Blussuvoll*, og fra nå av ble byggesaken høyt prioritert av *Strinda kommune*. Ordfører Almaas ledet en plankomite, og arkitekt Tønseth reiste sammen med varaordfører og rektor til Oslo, Sverige og Danmark for å studere skolebygg.

I februar 1947 uttalte rektor Berge (altfor) optimistisk til *Adresseavisen* at skolen håpet å ha sin egen bygning på *Blussuvoll* innen 1949. Rektor understreket at skolen med sine rundt 500 elever fordelt på 16 klasser hadde «langt fra tilfredsstillende lokaler» i den gamle *Dessengården*¹⁹ og i *Realskolens* murbygning. I tillegg kom jo at leiekontrakten med *Realskolen* ville gå ut 1.8.1949, og at *Trondhjems borgerlige realskole* og *Trondheim kommunale høgre almenskole* skulle fusjoneres og installeres i bygningene. I sitt forslag til budsjett for 1947/48 foreslo formannskapet i Strinda å sette av 15 000 kroner til utgifter i forbindelse med planleggingen av den nye skolen, og i juli 1947 kunne *Adresseavisen* melde at et «stort og moderne anlegg» var under forberedelse.

Høsten 1949 vedtok skolestyret byggeplanene både for *Strinda kommunale høgre almenskole* og for *Strindheim skole*. På denne tiden var *Åsveien skole* under oppførelse, og til sammen ville disse tre nybyggene bety en radikal forbedring av skoleforholdene i kommunen. Når det gjaldt *Strinda kommunale høgre almenskole*, slo *Undervisningsrådet* fast at «lokalforholdene er så elendige at den nye skole er berettiget til en meget høy prioritet». Rektor Berge kunne fortelle at det ble planlagt «et bygg i tre etasjer utstyrt med alle mulige spesialrom og ellers innredet etter de siste prinsipper på skolebyggingens område». Bygget var da kalkulert til 3,4 millioner kroner.

Høsten 1951 ble *Åsveien skole* innviet, og i Trondheim godkjente bygningsrådet planene for en ny fire-etasjers fløy ved *Realskolen*. Men først når *Realskolen* slapp å ha *Strinda kommunale høgre almenskole* som leietaker, kunne *Trondheim kommunale høgre almenskole* få plass i *Realskolens* lokaler. I januar 1952 opplyste derfor *Strinda skolestyres* formann at søknaden om byggetillatelse for Strinda på *Blussuvoll* ville bli knyttet til byggeplanene ved *Trondhjems borgerlige realskole*.

De første fredsårene var preget av gode konjunkturer, og det private forbruket hadde i 1946 vært dobbelt så stort som i 1944. I sin nyttårstale ved inngangen til 1947 hadde statsminister Einar Gerhardsen likevel avsluttet med å slå fast at Norge «bare var ved begynnelsen av det omfattende gjenreisnings- og nyreisningsarbeidet», og

¹⁹Se H. G. Jürgens om «da Strinda høgre flyttet fra sentrum til Snaustrinda», Strinda historielags årbok 2010.

at byrdene ville bli tunge. Det var særlig når det gjaldt byggevirksomheten en foreløpig var kommet til kort. Dette skyldtes særlig materialknapphet. Overalt hersket en prekær mangel på murstein, sement og trematerialer, og dette var en situasjon som skulle komme til å vare i flere år framover. I desember 1952 diskuterte skolestyret en uttalelse fra *Strinda lærerlag*, som framholdt at Strinda, nå som landets femte største landkommune, snarest måtte få en byskoleordning. Det var ikke til å levd med at herredets elever skulle ha 40 % mindre lesetid enn elevene i byen.

Først i mai 1953 kunngjorde departementet sitt vedtak om materialtildeling til *Strinda kommunale høgre almenskole*, mens verken *Trondhjems borgerlige realskole* eller *Trondheim framhaldsskole*, som hadde stått som henholdsvis nr. 3 og 5 på fylkets prioriteringsliste, denne gangen kom med i fordelingen. Tanken var nå at skolen skulle bygges etter det såkalte fagromsystemet, slik at hvert fag skulle få sitt eget rom, og at klassene skulle bytte rom etter hvilket fag de hadde undervisning i. Det skulle bygges spesialrom for fysikk, kjemi, biologi, tegning, håndarbeid, sløyd og sang, foruten to gymnastikksaler. En håpet at skolen skulle kunne stå klar i løpet av et par år. Byggetillatelsen for *Strinda kommunale høgre almenskole* var imidlertid enda ikke gått igjennom, selv om prosjektet nå sto på førsteplass i fylkets prioriteringsliste.

I 1955 reiste det nye skolebygget seg på Blussuvoll

I mai 1954 var byggingen kommet godt i

gang. Råbygget så ut til å kunne bli ferdig alt i oktober i stedet for rundt nyttår, slik planen opprinnelig hadde vært. De mest optimistiske snakket om mulig skolestart til høsten 1955. Andre var mer opptatt av at i forhold til behovet for skoleplasser ville den nye skolen nærmest være sprengt fra begynnelsen av. De viste til at den ikke ville kunne ta imot stort flere elever enn *Strinda kommunale høgre almenskole* alt hadde, og at beregninger viste at antallet avgangselever fra folkeskolene i 1960 ville være dobbelt så stort som i 1954. Men først og fremst var *Adresseavisen* 14. mai 1954 begeistret i sin omtale av en «stor og ruvende bygning» med en «meget dominerende beliggenhet på høyden like sørvest for radiomastene på Tyholt».

Ved nyttår 1954/55 forteller rektor Berge til avisene hvordan «fagromsprinsippet» skulle gjennomføres. Hvert fagrom skulle utstyres med det nødvendige antall klassesett, og elevene skulle få sine egne lærebøker til bruk i lekselesningen hjemme: «Det eneste de behøver å bære på, er kladdebok og en notisbok!» For øvrig var det ført opp kr 15 000 til kunstnerisk utsmykning²⁰, og til sangundervisningen var det ifølge *Adresseavisen* 16.12. 1956 «blant annet meningen å kjøpe et piano og en platespiller med magnetofon.»

Høsten 1953 hadde *Strinda kommunestyre* funnet at tiden igjen var inne for en diskusjon om nytt navn for *Strinda kommunale høgre almenskole*. Mens skolestyrets flertall hadde gått inn for *Strinda høgre skole*, samlet

²⁰I *Dessengården* hadde verken lærerværelset eller klasserommene hatt noen kunstnerisk utsmykning, bortsett fra at lektor Olav Flønes kopierte Picassos berømte *Guernica*-bilde i stort format og festet det på veggen i lærerværelset. Ifølge lektor Tor Johnsen var dette et uttrykk både for protest og for håp.

formannskapetets flertall seg om *Strinda realskole og gymnas*, altså Emil Herjes forslag fra 1939. Ordføreren, skoleinspektør Almaas, sluttet seg til formannskapetets flertall. Fordi det var uklart om skolestyret kunne ta avgjørelsen eller bare hadde forslagsrett overfor kommunestyret, ble det vedtatt å sende saken til departementet for uttalelse. I begynnelsen av juni svarte departementet at det var herredstyret som skulle bestemme skolens navn etter innstilling fra skolestyret. Voteringen i skolestyret ga som resultat at *Strinda høgre skole* fikk 10 stemmer, mens *Strinda realskole og gymnas* fikk 9. Herredstyret valgte å gi skolen det siste navnet, på tross av avstemningsresultatet.

Våren 1955 var det klart at både *Åsvang*, *Nidarvoll* og *Byåsen* skoler ville bli utvidet, og i januar hadde skolestyret fattet enstemmig vedtak om at de nødvendige beløp til inventar, innredning og utstyr for nybygget på Blussuvoll skulle stilles til rådighet. I 1956 var *Trondhjems borgerlige realskole* og *Trondheim kommunale høgre almenskole* endelig slått sammen, og i februar fikk den nye enheten navnet *Gerhard Schönings skole*.

17. april 1956 kunne *Adresseavisen* melde med store typer på første side om en «sensasjon ved skoleinnvielsen», idet *Strinda realskole og gymnas* ikke bare var ferdigstilt nesten ett år før programmet, men at bygget dessuten var fullført med en «underskridelse» på kr 620 000 i forhold til budsjettet. Til tross for dette var den nye

skolen i følge avisen blitt et «rent Mekka» hva skolebygg angår²¹.

Med minnene om denne gledens dag slutter dette streiftoget i vår lokale skolehistorie.

Disse to bildene sto i Adresseavisen 17. april 1956 til reportasjen fra innvielsen av den nye skolen dagen før. Under bildene står det i avisen: «De vakre interiører særpreger den nye skolen på Blussuvollen, og rektors kontor (øverst) er intet unntak. Nedenfor: Biologirommet med sin praktiske innredning og gode utstyr». Foto: Schröderarkivet – Sverresborg Trøndelag Folkemuseum.

²¹Flyttingen fra Dessengården foregikk delvis med buss, hvor elevene transporterte utstyr fra naturfag- og fysikkrom på fanget, slik slapp man å pakke alt utstyret. Etter at de hadde flyttet inn på nyskolen, var det noen kreative gutter som bar bilen til frøken Fransrud inn i skolebygningen og satte den utenfor klasserommet hennes. De måtte bære den ut igjen.

De viktigste kilder og anbefalt litteratur:

*Adresseavisen**, *Dagsposten* og *Aftenposten**.

Berge, T. - Berntsen, F.: *Strinda gymnas - Kort historikk for tidsrommet 1933-1968*. 1968.

Grendahl, K.: «*Trondheim Katedralskole 1941-1944 sett fra en elevs synspunkt*». I Solem, R. (red): *Alle skolars mor - nedslag i Trondheim Katedralskoles historie*. 2004.

Høigård, E. - Ruge, H.: *Den norske skoles historie*. 1963.

KUD: *Norges offisielle statistikk IX.80: «Skolevesenets tilstand 1932-33»*. 1936.

KUD: *Norges offisielle statistikk IX.199: «Skolestatistikk 1937-38»*. 1940.

Lyng, O.: *Episoder fra et liv*. 1997.

Store norske konversasjonsleksikon. 1998.

Strinda gymnas. Kort historikk for tidsrommet 1933 – 1968, 1968. (<http://www.strindahistorielag.no/Wikibilder/Strinda-gymnas-1933-68.pdf>).

Strinda videregående skole 50 år, 1933-1983. 1983. (<http://www.strindahistorielag.no/Wikibilder/Strinda-videregaaende-50-aar-1933-1983.pdf>).

Strinda videregående skole 75 år, 1933-2008. 2008.

Støren, W.K. - Schmidt, O.: *Trondhjems borgerlige realskole 1783-1956*. 1956*.

Øverås, A. - Erichsen, A.E. - Due, J.: *Trondheim Katedralskoles historie 1152-1952*. 1952*.

* Tilgjengelig i *Nasjonalbibliotekets nettbibliotek*.

Ingvald Sivertsen, f. 1946, tidligere lektor ved *Strinda videregående skole* og førsteamanuensis ved NTNU.

Strinda realskole og gymnas og omgivelser på 1960-tallet – se pil. Skolen fikk et flott nybygg med aula og bibliotek i 1979, men dette ble revet i forbindelse med byggingen av *Nye Strinda videregående skole* som sto ferdig i 2013. For tiden har *Strinda historielag* sine medlemsmøter i denne skolens lokaler. Foto: Widerøes flyveselskap/NTNU UB.

Hans Henie – Strinda høgre skoles første rektor

Av Ingvald Sivertsen

Hans Henie (1887-1950) ble i 1934 utnevnt til bestyrer ved *Strinda kommunale middelskole* og *Trondhjems borgerlige realskole*. I 1942-43 var han i en periode også rektor ved *Trondheim Katedralskole*. Henie deltok på ekspedisjoner til polare strøk både på 1920-tallet og etter andre verdenskrig. I 1949 ble et område på Svalbard oppkalt etter ham.

Dokumenter fra landssvikarkivet gir grunn til å korrigere og kommentere opplysninger og karakteristikker i Støren: *Trondhjems borgerlige realskole 1783-1956* og i Øverås, Erichsen og Due: *Trondheim Katedralskoles historie 1152-1952*, samt i *Strinda videregående skoles jubileumsbok* fra 1983. Henies forhold under krigen har derfor fått stor plass i artikkelen. I likhet med årbokas artikkel om *Strinda høgre skole* i årene fra 1934 til 1956 er artikkelen om Hans Henie ment å være et bidrag til en interessant del av vår lokale skolehistorie.

Familiebakgrunn

I 1883 overtok Hans Henies far stillingen som skolelege ved *Hamar Seminar*, den institusjonen som senere fikk navnet *Hamar lærerskole*. Som medlem av bystyre og formannskap skulle Carl Robert Henie komme til å delta aktivt i byens liv. I februar 1882 hadde han giftet seg med den ti år yngre Helga Greve, og samme år hadde paret

Hans Henie. Bilde fra WikiStrinda.

fått sitt første barn. De kalte henne Blanca etter Helgas mor. I juni 1887 ble Hans født. Barnas mor døde 40 år gammel, mens Carl Robert, Blanca og Hans ble boende i Hamar inntil de i 1910 flyttet til Kristiania, der Carl Robert døde ni år senere.

Carl Robert Henies forgjenger som skolelege ved *Hamar Seminar* var hans svigerfar, Mathias Sigwardt Greve. Svigerfaren gikk i 1883 til stillingen som direktør for *Rikshospitalet*. Mathias og Blanca hadde til sammen 12 barn¹, og Helga var den første av søsknene som vokste opp. Av størst interesse i dag er nok barn nr 8 og 9: Ulrikke Eleonore Sigwarda Greve og Adolf Bredo Stabell Greve. Hans Henies tante Ulrikke

¹Se O. Ingstads bok.

huskes for vevingen av det såkalte *Harald Hardrådeteppe* fra 1937 som henger i *Oslo Rådhus*. Hans onkel Bredo tegnet som arkitekt blant annet *Norges Veterinærhøgskole* i Oslo, *Handelens og Sjøfartens Hus* i Bergen og hovedbygningen ved *Norges tekniske høyskole* i Trondheim.

Ungdomsår fra 1906 til 1930

Etter artium i 1906 og studier ved den polytekniske læreanstalt i København og ved *Universitetet i Lund* ble Hans Henie cand.real. fra *Det Kongelige Frederiks Universitetet* i Kristiania i 1914. Allerede i 1915 ble han tildelt graden dr.philos. ved *Universitetet i Lund*. Doktoravhandlingen dreide seg om stjernenes størrelse, antall, lysstyrke og fordeling i verdensrommet. Arbeidet fikk rosende omtale også internasjonalt².

Grunnlaget for at Norge i februar 1920 ble tilkjent suvereniteten over Svalbard, var ikke minst at staten i 1911 hadde opprettet *Spitsbergen radio* og en meteorologisk stasjon. I mars 1920 skrev Adolf Hoel – fra 1928 leder av *Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser* – en oppfordring til *Norges geografiske oppmåling* om å sende en astronom til Svalbard for å fastslå den norske stasjonens nøyaktige beliggenhet. Denne henvendelsen førte til at Hans Henie, som etter tre år i *Akers ingeniørvesen* var blitt ansatt ved *Norges geografiske oppmåling*, fikk være med på ekspedisjoner under Hoels ledelse både i 1920 og 1923. Den siste

ekspedisjonen gikk til Svalbard og Bjørnøya, finansiert av Regjeringen og Nansenfondet, og med Otto Sverdrup som kaptein.

Hans Henie var nok i utgangspunktet mer innstilt på å dyrke sine naturvitenskapelige interesser enn på å gjøre karriere i skoleverket. Bare 30 år gammel søkte han i 1917 forgjeves et ledig professorat i geodesi ved *Norges tekniske høyskole*. I mai 1920 ble han imidlertid utnevnt til adjunkt ved *Hamar offentlige høiere almenskole*, og dermed var et livslangt virke i skoleverket innledet. I 1925 ble han ansatt ved *Trondheim Katedralskole*, samtidig med de nylig uteksaminerte lektorene Sverre Steen og Gunnar Høst. Året etter kom også lektor Torjus Berge inn i kollegiet. Steen overtok senere Halvdan Kohts professorat i historie, og Høst er blitt tillagt mye av æren for franskfagets gullalder ved *Universitetet i Oslo* på 1930-tallet. Berge – som i 1947 ble rektor ved *Strinda høgre skole* – hadde deltatt sammen med Henie i Hoels polar-ekspedisjon sommeren 1920.

To år etter tilsettingen ved *Trondheim Katedralskole* konkurrerte Henie på ny om et professorat, og da i astronomi ved *Det kongelige Frederiks universitet* i Oslo. Heller ikke denne gangen nådde han opp. Nå var han imidlertid godt integrert i byens borgerskap. I 1927 var han frimurer og medlem av St. Johanneslosjen *Nordlys*, der kjente bysbarn som Julius Maske og Arne Fjellbu var blant brødrene. For folk flest bidrog det nok til å gjøre Henies navn

²I likhet med to senere rektorer ved *Strinda høgre skole*, Torjus Berge (rektor 1947-1964) og Finn Leon Berntsen (rektor 1964-1983), hadde Hans Henie altså astronomi i fagkretsen.

kjent at han i 1929 og 1930 skrev flittig i *Adresseavisen*, der han trakk veksler først og fremst på sine naturvitenskapelige kunnskaper. Tema i artiklene fra disse årene kunne være kometer, stjerneskudd og planeter, eller de kunne gjelde praktiske anvendelser av astronomien knyttet til almanakken, som spørsmålet om fast eller bevegelig påske. Det vitner om bredde i interessefeltet og iver etter å spre kunnskap at han i juni 1930 også fant tid til å publisere en artikkel om svenske tobakksdåser i messing!

I 1930 giftet den da 43 år gamle Hans Henie seg med den fjorten år yngre Inga Sætran. Bryllupet sto i brudens hjembygd Bindal. Året etter fikk de datteren Frøydis.

Hans Henie får viktige posisjoner i 1934

Henie kommer for alvor i den lokale offentlighetens søkelys når han i 1934 etter konkurranse med 9 andre søkere blir inspektør ved *Trondhjems borgerlige realskole* (*Realskolen*).³ Grunnlaget for etableringen av skolen i 1783 hadde vært en testamentarisk gave på 10 000 Riksdaler fra kammerråd Meincke. Gaven skulle gå til «offentlig Brug og almindelig Bedste». Kammerrådens arvinger bestemte at 4 000 Rdlr skulle brukes til opprettelse av skolen, 3000 til et familielegat og de siste

3000 til et legat for *Røros kobberverks fattigvesen*. I årene som fulgte, fikk *Realskolen* i tillegg større pengegaver fra andre av byens borgere, og dessuten flere kongelige privilegier. Det viktigste av dem var eneretten til å utgi avertissementsavis for det nordenfjelske Norge. I 1891 ble forlagsretten til *Trondhjems Adresseavis* (i dag *Adresseavisen*) solgt for 120 000 kroner, tilsvarende nærmere 9 millioner kroner i dagens valuta. Alle legatene skulle ifølge bestemmelsene disponeres av *Realskolens* inspektør og hans direksjon. Som inspektør på *Realskolen* ble Henie dermed forvalter av store verdier. Og da den nyopprettede *Strinda kommunale middelskole* i 1934 inngikk en kontrakt om leie av lokaler ved *Realskolen*, ble det bestemt at *Realskolens* inspektør, altså Hans Henie, også skulle være bestyrer for landkommunens middelskole.

Realskolens inspektør Føyn (se presentasjon s. 80) hadde søkt avskjed i 1933, «utelukkende av personlige årsaker». I sin avskjedstale ved skoleårets avslutning sommeren 1934 forkynte han at det var «politikk og ikke pedagogikk som hadde ført til innføringen av den tre-årige middelskolen». Ifølge avisene var denne uttalelsen svært oppsiktsvekkende. I ettertid framstår den imidlertid i godt samsvar både med de faktiske forhold og med det Føyn lenge hadde stått for. Alt i

³I 1783 ble *Trondhjems borgerlige realskole* den første borgerskolen i Skandinavia. På folkemunne og i avisene ble skolen oftest omtalt som *Realskolen*, slik det blir gjort både i denne artikkelen og i artikkelen om *Strinda høgre skole* i denne årboka. Borgerskolene tok opp både gutter og jenter. De tilbød «reale» fag som regning, tegning og geografi, og de ga opplæring i levende språk som fransk og tysk. Borgerskolene ga imidlertid ikke fortrinnsrett til bestemte yrker. Manglende opplæring i latin stengte veien til examen artium, og følgelig også til universitetet og til *Krigsskolen*.

1911 hadde skoleinspektør Sven Svensen karakterisert Føyn som «den fremste bekjemper av forslaget om middelskolen bygget på folkeskolen»⁴. Gjennomføringen av enhetsskoletanken ble en demokratisk merkesak. *Arbeiderpartiet* og *Venstre* gikk inn for enhetsskolen⁵, mens *Høyre* nokså enstemmig var imot. Svensen var i mange år *Høyres* ledende skolepolitiker, til tross for at han i spørsmålet om enhetsskolen skilte seg klart ut fra *Høyres* partipolitiske oppfatning.

Den norske skolen er i sterk utvikling fra 1935

Loven om høiere almennskoler av 1869 hadde vært et viktig skritt mot innføringen av et enhetlig skolesystem. Den hadde bestemt at det etter allmueskolens tre første år skulle følge en 6-årig middelskole med to linjer; latinlinje og engelsklinje. Middelskolen skulle både være en praktisk borgerskole og en forberedelse for et treårig, todelt gymnas. Den ene av de to linjene på gymnaset skulle ha latin og gresk som hovedfag, mens de viktigste fagene på den andre linjen skulle være matematikk, naturfag og engelsk.

Med loven av 1896 gikk latin og gresk ut av middelskolens fagkrets, og det treårige gymnaset fikk en reallinje og en språklig-historisk linje med moderne språk og historie som de sentrale fagene.

Denne loven instituerte en 4-årig middelskole som påbygning til de fem første årene av den 7-årige folkeskolen, men en slik ordning var i strid med enhetsskoletanken, og opplagt uheldig for de to øverste klassene i folkeskolen. I 1907 gikk under en halv prosent av avgangselevne fra folkeskolene i Trondheim videre til *Katedralskolen* eller de private middelskoletilbudene, og for *Venstre* og *Arbeiderpartiet* ble det viktig å gjøre adgangen til høyere utdanning til et kommunalt ansvar.

Da byens første kommunale høgre skole – *Trondhjems kommunale middelskole* – startet høsten 1913, ble den derfor etablert som en 3-årig middelskole⁶ bygget på avgangseksamen fra folkeskolens 7. klasse. Fra budsjettåret 1914/15 fikk skolen statsstøtte og eksamensrett. *Katedralskolen* gikk over til treårig middelskole etter at Stortinget i 1920 hadde vedtatt at bare høgre skoler bygget på avsluttet folkeskole kunne få statstilskudd.

Så sent som i 1912 hadde lærerkollegiet ved *Realskolen* under ledelse av Føyn gått inn for å opprettholde mønsteret 5+4. Føyn hadde gode erfaringer fra *Berntsen* og *Føyns* to-årige middelskolekurs. Denne skolen hadde økonomisk støtte fra kommunen, og fikk de fleste av sine elever fra folkeskolens påbygningsår, altså et

⁴Den direkte foranledningen til Svensens uttalelse var at Føyn hadde argumentert sterkt for at den nyetablerte kommunale middelskolen i Ila ikke måtte legges under samme administrasjon som folkeskolen.

⁵«Enhetsskolen» er betegnelsen brukt om det norske skolesystemet som ble innført i 1936; et integrert løp av 7-årig folkeskole, mellomtrinn og videregående skole.

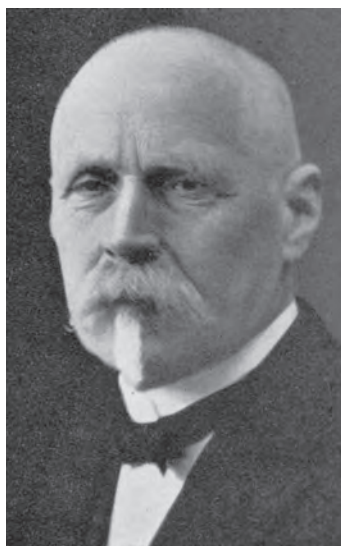
⁶Det kan være litt forvirrende for oss i dag at disse treårige middelskolene etter loven av 1936 etter hvert ble kalt realskoler.

åttende klassetrinn (tilsvarende den senere framhaldsskolen). I en lengre personlig uttalelse skriver Føyn at folkeskolen fikk en stor del av sitt elevmateriell fra hjem uten interesse for skolens arbeid, og at selv byfolkeskolene ikke ga sine elever tilstrekkelige kunnskaper i norsk og regning. Han slo fast at nå skulle «de pædagogiske hensyn ofres for de sociale.» I motsetning til *Katedralskolen* hadde *Realskolen* økonomiske ressurser som gjorde det mulig å neglisjere stortingsvedtaket av 1920. *Realskolen* beholdt derfor i mange år sin egen middelskole med 9 klassetrinn for gutter og 10 for jenter som et alternativ til hele det offentlige skoletilbudet på grunnskolenivået.

Med Henie som rektor tilpasser Realskolen seg til de nye tidene

Under inspektør Føyns ledelse sa folk at *Realskolen* ble styrt som et opplyst enevelde. Hans Henie ble ansett for å være

av en annen legning. Til tross for sine store kunnskaper, ble han ikke regnet som noen god pedagog, og de kollegene som kjente ham fra før, mente han som leder kom til å vise seg for svak, kanskje for «snill». På et vis fikk de kanskje rett, men som ny inspektør og bestyrer tok Henie ikke desto mindre straks et standpunkt som brøt med det direksjonen og tidligere inspektører hadde stått for. Mens man tidligere hadde ment at *Realskolen* med sin solide økonomi burde være fri og uavhengig, ga han i klare ordelag uttrykk for at det ikke lenger var plass for en privat middelskole i Trondheim, og at man måtte gå inn for at skolen skulle få statsstøtte. I de økonomisk vanskelige tidene på 1930-tallet hadde søkningen til *Realskolens* middelskoleklasser sunket dramatisk, og i 1934 vedtok Direksjonen under Hans Henies ledelse å nedlegge disse trinnene *suksessivt*, og *ledige klasserom* ble leid ut til *Strinda kommunale middelskole*. *Realskolen* var altså i ferd med å bli en integrert del av enhetsskolens system.

Hans Henies forgjenger i stillingen som inspektør og bestyrer ved *Trondhjems borgerlige realskole* var Anton Christian Føyn, som også drev det private *Berntsen og Føyns* to-årige middelskolekurs. Etter et kvart hundreårs tjeneste fikk Føyn ros fra direksjonsformannen, som blant annet uttalte at Føyn hadde ledet skolen med ”myndig og sikker hånd”. Formannen framhevet at den avtroppende inspektør «ut fra sin strenge ansvarsfølelse ikke hadde tillatt at *Realskolen* skulle bli tumleplass for uprøvde ideer.» Inspektøren ble blant annet belønnet med et portrett utført av maleren Gabriel Kielland.

Føyn framstår i dag som en autoritær representant for «den gamle skole», og uttalelser fra Føyns side tyder på at han så på sin langt mer pragmatiske etterfølger med en viss skepsis. Bilde i boka *Trondhjems borgerlige realskole 1783-1956*.

Hans Henie (1887-1950). Dette maleriet hang på Gerhard Schønning skole sammen med malerier av andre inspektører og rektorer ved skolen. Foto: Ingvald Sivertsen.

Her var den ferske inspektør altså både i pakt med sin tid og i opposisjon til sin forgjenger. Søkningen til middelskolene økte enormt på 1930-tallet, og Henie så hvor viktig det var å kunne konkurrere på markedet. Byen hadde siden 1913 hatt *Trondheim kommunale middelskole*, som på den tiden da Henie overtok *Realskolen*, holdt til i Mellomila. Denne skolen hadde 12 klasser, mens *Trondheim Katedralskole* hadde rundt 700 elever i middelskole og gymnas, og var landets største statsskole. I tillegg hadde byen flere private middelskoletilbud og middelskolekurser, noen av dem drevet som ettermiddagsundervisning av lærere ved byens høgre skoler. Fra 1924 til 1936

drev Ivar Skjånes, den gang lektor ved *Trondhjems kommunale middelskole*, på ettermiddagstid *Trondhjems 2-årige gymnas* for elever som av økonomiske årsaker ikke kunne gå på vanlig formiddagsgymnas i tre år.

Første prioritet for Henie som bestyrer og inspektør var at *Realskolen* måtte bli konkurransedyktig i forhold til byens øvrige middelskoler, og her var det mye å ta fatt i. Bare én av skolens 15 lærere og lærerinner i full post hadde i 1934 lektorkompetanse. Lektoren hadde satt som betingelse for å fortsette at han skulle få innvilget en søknad om bedre lønsvilkår, og Henie sørget for at søknaden ble imøtekommet. I tillegg fikk Henie etter hvert overbevist direksjonen om nødvendigheten av å gå over til statens lønnsregulativ for å sikre seg flere lærere med full universitetsutdannelse. I 1935 besluttet direksjonen, etter henstilling fra Hans Henie selv, å endre tittelen hans fra «bestyrer» til «rektor», mens han som leder for stiftelsens legater beholdt tittelen «inspektør». En årsak til endringen var nok at *Trondheim kommune* nylig hadde besluttet å omgjøre bestyrerstillingen ved *Trondheim kommunale middelskole* til rektorat, «for at skolen kan komme i klasse med de øvrige store middelskolene i landet».

Rektor Henie fylte sin plass som leder, og gjorde en god innsats for at skolene han hadde ansvaret for, skulle møte tidens krav. Det gjaldt for eksempel utviklingen av fremmedspråktilbudet og støtteordninger for elever som trengte friplasser. Ikke minst skal han krediteres for utviklingen av en gymnasavdeling ved *Strinda kommunale høgre almenskole*. Det er etter alt å dømme

i første rekke Hans Henies fortjeneste at Strinda så tidlig som høsten 1941 fikk sin første gymnasklasse, en reallinje med 22 elever. På Henies initiativ var det blitt gjennomført en rundspørring blant Strinda-foreldrene om hvilken linje kommunens gymnas skulle tilby først, og ikke overraskende gikk svaret i favør av de åpenbart matnyttige realfagene. Fra høsten 1942 ble det også opprettet en såkalt nyspråklig linje (engelsklinje), slik at Strinda-gymnaset allerede da fikk den faglige profilen som skulle komme til å kjennetegne skolen i lang tid etter at den hadde sluttet å være i kommunal regi.

Krigsårene og anklagen om landssvik

Okkupasjonen skapte fra første stund store vanskeligheter for driften av skolene i Trondheim. Hele skolebygg ble i måneder av gangen rekvirert av tyskerne, og et økende politisk press fra de nazistiske makthaverne skapte utfordrende situasjoner for skolenes lærere og elever. Aller vanskeligst var det for rektorene, som ble pålagt å gjennomføre myndighetenes direktiver. Flere av skolelederne fikk etter krigen en dom for landssvik. For oss har det særlig vært interessant å undersøke hvordan rektor Henie er framstilt i *Strinda høgre skoles* jubileumsbok fra 1968, i *Strinda videregående skoles* jubileumsbok fra 1983 (SVS), i overbibliotekar Wilhelm K. Størens bok om *Trondhjems borgerlige realskoles historie i årene 1783 til 1952* (TBR) og i *Trondheim Katedralskoles historie 1152-1952* av Øverås, Erichsen og Due (TK).

I *Strinda høgre skoles* jubileumsbok fra 1968 innleder rektorene Torjus Berge og Finn Berntsen med en «kort historikk» over skolens historie fra 1934 til 1955. Hans Henie, som altså var skolens leder i mer enn en tredjedel av den aktuelle perioden, er bemerkelsesverdig nok ikke med blant dem som de to forfatterne nevner ved navn i denne historiske oversikten.

I *Strinda videregående skoles* jubileumsbok fra 1983 har lektor Harald K. Bragstad en lengre artikkel om skolens historie fra 1933 til 1964. Der skriver han at Hans Henie som rektor viste seg som en «fremsynt humanist». Han forteller imidlertid også at en «meget banal» orientering om Vidkun Quisling som fylkesfører Rogstad hadde forfattet, var «inspirert av Henie». Artikkelen gir dermed et motsetningsfullt bilde av rektor Henie som en framsynt humanist som under krigen utviklet seg til å bli en person som bidro til å formidle et banalt politisk budskap. Bragstad konstaterer at størstedelen av Henies rektorgjerning gikk forut for hans «nazistiske periode», og at han i ettertid måtte stå til regnskap for den: «Dr. Henie fikk sin straff, og han sonet den.» (SVS s.16.) I boken om *Trondheim Katedralskoles* historie omtaler forfatterne, og blant dem er rektor Øverås, Henie som «nazirektor». (TKH s. 565.)

Wilhelm K. Støren går i sin bok langt i å forklare Hans Henies handlinger, motiver og personlige legning. Han oppsummerer slik: «Som så mange av sine jevnaldrende, sto han tilsluttet *Nasjonal Samling* som passivt medlem. Dette, sammen med hans engstelige natur, forklarer hans fullstendige underkastelsespolitikk overfor okkupa-

sjonsmakten og de nazistiske myndigheter (TBR s. 373.) Henie framstår hos Støren som en lærd, men svak og opportunistisk person, som under krigen var opptatt av å «tekkes makthaverne». Støren avslutter sin omtale av Henie med å fortelle at han «fikk en knekk da tyskerne tapte krigen, og døde som en syk mann i 1948». (TBR s. 379)

Det er for det første nødvendig å korrigere de mest opplagte feilene i Størens faktaopplysninger. Henie døde ikke i 1948. Han deltok derimot på to polarekspedisjoner etter krigen, og rakk å utgi en publikasjon om astronomiske observasjoner på Hopen før han døde ved årsskiftet 1950/51. Han var heller aldri medlem av partiet *Nasjonal Samling*, slik Støren skriver.

Det stemmer heller ikke at Henie, slik Bragstad skriver, «fikk sin straff og sonet den». Det ble riktig nok reist en landsviksak mot Henie våren 1948, og han fikk et forelegg på kr 1000. Grunnlaget for dette var at Henie hadde stått som medlem av *Norsk-Tysk selskap* fra 1942, og at han i 1944 var registrert som formann i selskapets Hamar-avdeling. Siktelsen gikk videre ut på at Henie hadde vært medlem og lagleder av det nazistiske lærersambandet, og at han hadde ytt et bidrag på kr 200 til *Nasjonal Samlings Hjelpesfond*.

I sitt svært nøkterne tilsvare på forelegget viste Henie til at han hadde meldt seg ut av *Norsk-Tysk Selskap* i juni 1943, og senere ikke hadde meldt seg inn. Han opplyste at han aldri hadde påtatt seg vervet som leder for selskapets avdeling på Hamar. Han benektet ikke at han hadde gått med på å bli medlem av *Norges Lærersamband*,

men anførte til sitt forsvar at han var blitt innkalt til *Trondheim Politikammer* i sakens anledning, og at han der hadde fått beskjed om at alternativet til undertegnelse var øyeblikkelig arrestasjon. Han opplyste at han var blitt ført opp som lagleder i sambandet uten å være blitt forespurt, og at han aldri hadde utført noen funksjon i denne sammenhengen. Om bidraget til hjelpefondet skriver han at det var gitt «for å hjelpe folk som var kommet i nød». På grunnlag av Henies tilsvare, som ble støttet av et brev fra lensmannen i Øvre Gausdal, ble forelegget trukket og saken henlagt.

Kommentarer til Wilhelm K. Størens omtale av Hans Henie

De nevnte faktafeilene i Størens omtale av Henie i verket om *Trondhjems borgerlige realskoles* historie gjør det berettiget å vurdere kritisk også andre av Størens påstander. Hans tilsynelatende oppsummerende forklaring på rektorens påståtte «fullstendige underkastelsespolitikk overfor okkupasjonsmakten og de nazistiske myndigheter» ser ut til å ha vært selve utgangspunktet for tolkningen av Henies handlinger og motiver. Her skal bare noen av Størens påstander om Henie nevnes.

I april 1940 bodde rektor Henie med sin familie i *Vår Frue Strete* 1a, altså i «*Dessen-gården*». Hele *Realskolens* hovedbygning ble nokså raskt tatt i bruk av tyskerne til innkvartering av tropper, og i slutten av april meldte Henie til direksjonen at han ikke fant det forsvarlig å bo med sin familie «på et sted som var blitt et militært mål for flyangrep». Han reiste derfor med kone og barn til familiens landsted i Gausdal, og

styrte i noen uker skolen med direktiver per brev til den da 30 år gamle lektor Reidar Jørgensen.

Støren mener han har dekning for å skrive at disse begivenhetene tydelig viste at «Henie ved tyskernes komme hadde fått et sjokk som for lengre tid brakte ham fra konseptene». Begrunnelsen for denne påstanden er interessant, fordi den til en viss grad innebærer en anerkjennelse av Henie som person: «En samvittighetsfull mann som han ville ellers ikke ha dradd fra skolen og overlatt alt til tilfeldighetene» (TBR s. 373). En må forresten undres på om Støren har vært klar over den vurderingen av lektor Jørgensen som ligger implisitt i en slik uttalelse.

En alternativ kommentar til at Henie i en periode tok med seg familien ut av byen, kunne være at den såkalte «Central-komiteen», bestående av ordfører Skjånes, politimester Østerberg, general Strugstad og oberst Frisvold, i april dagene hadde advart byens befolkning om faren for britiske flyangrep, og anbefalt dem som kunne, å evakuere. Hans Henie fulgte altså i likhet med mange andre oppfordringen, fordi han – vel med større grunn enn de fleste – anså at han bodde på et mulig bombemål.

Som nevnt skrev Bragstad i sin artikkel at Rogstads «orientering» var «inspirert av Henie». Støren går lenger, og kan fortelle at orienteringen kom i stand på Henies initiativ: «Etter hvert som nazistenes trykk øket, ble Henie drevet helt i armene på dem. Høsten 1941 ble det satt igang en aksjon fra NS-hold for å gi skolene orientering om Quisling og *Nasjonal Samling*. Henie

anmodet fylkesfører Rogstad om å utarbeide en orientering om Quisling som kunne passe til opplesning for *Realskolens* elever. Rogstad skriver da «En orientering om det norske folks fører Vidkun Quisling», og Henie ga skolens lærere skriftlig pålegg om å lese den opp i sine respektive klasser i anledning av Quislings besøk i byen. Da samtlige lærere avsto, gikk Henie selv rundt i klassene og leste opp orienteringen.» (TBR s. 375)

Støren gir uttrykk for at det var ettergivenhet og ikke politisk overbevisning fra Henies side som førte ham «i armene» på nazistene. I så fall er det lite trolig at orienteringen om Quisling var Henies ide. Og den ble i alle fall ikke skrevet med tanke spesielt på *Realskolens* elever, slik Støren skriver. Også *Katedralskolens* lærere fikk ordre om å lese teksten høyt i sine klasser, og etter hardt press ga de etter og gjorde som de var blitt pålagt. Henie sparte altså sine lærere for denne belastningen ved å lese opp teksten selv. Dette var ikke nødvendigvis et utslag av feig ettergivenhet.

Støren forteller videre hvordan Henie skal ha tatt et initiativ for å styrke den nazistiske innflytelsen i *Realskolens* direksjon: «I mars 1942 ble det rettet et første alvorlig støt mot *Realskolens* administrasjon fordi den ikke var nazistisk. Merkelig nok kom ikke aksjonen fra noen NS – eller tysk instans, men fra skolens egen rektor... I februar hadde Quisling dannet sin regjering som ministerpresident, og alle ventet at nazifiseringen av alle grener av det norske samfunn skulle skyte fart. Henie, som hele tiden hadde hatt det travelt med å tekkes makthaverne, mente muligens i sin frykt

for å bli veiet og funnet for lett, at han skulle sikre sin posisjon ved å fremme nazifiseringen av *Realskolen*.» (TBR s. 376)

Henies «alvorlige støt» mot skolens direksjon besto i at han henvendte seg skriftlig til van Hirsch – den eneste av direksjonens fem medlemmer som i mars 1942 kunne delta i direksjonsmøter – og ba ham sørge for at det ble oppnevnt representasjon fra Magistraten (Formannskapet), slik at direksjonen kunne bli beslutningsdyktig⁷. Grunnen til at Støren finner anmodningen forkastelig, var at kommunens ledelse var nazifisert. Hans forklaring på Henies initiativ var altså at han «muligens» ønsket å fremme og sikre sin egen karriere.

Paradoksalt nok bemerker Støren at Henies henvendelse egentlig var overflødig, fordi det etter forskriftene i alle fall skulle oppnevnes representasjon for Magistraten. I dag kan vi kanskje holde muligheten åpen for at Henie, som – altså ifølge Støren – var en samvittighetsfull og forsiktig natur, rett og slett var bekymret over at skolen hans var uten et fungerende styre, og derfor ville minne om kommunens plikt til å gjøre direksjonen beslutningsdyktig. For øvrig fikk Henies «alvorlige støt mot skolens

direksjon» ingen konsekvenser, for von Hirsch foretok seg ingenting, og i august var direksjonen igjen beslutningsdyktig.

Samme måned, altså i mars 1942, skriver Støren at rektor Henie «satte igang en annen aksjon». Den gikk ut på å få *Realskolens* lærere til å melde seg inn i det nazistiske *Norges Lærersamband*. Det er vanskelig å forstå hvordan Støren kan mene at denne prosessen var igangsatt av Henie⁸. Departementet hadde 7. mars sendt skolene et skriv om at alle lærere var pliktige til å stå som medlemmer, og at de som unnslo seg, skulle avskjediges uten lønn eller pensjon. Det samme presset ble derfor også øvet overfor de ansatte på *Trondheim Katedralskole*, der så godt som alle lærerne til slutt ga etter og lot seg registrere som medlemmer⁹. Alt i februar 1942 hadde NS henvendt seg til departementet med en anmodning om at rektor Asbjørn Øverås og inspektør Halfdan Ullmann ved Katedralskolen måtte fjernes fra sine stillinger, og i forbindelse med «læreraksjonen» ble Øverås og lektorene Alf Steen, Carl Gotaas og Svend Hokstad arrestert og sendt til Falstad i mars 1942. Alle fire ga etter noen uker etter for et hardt press om å melde seg inn i *Norges lærersamband*, og kunne reise hjem i slutten av april.

⁷Domprost Fjellbu «var ikke lenger i sitt embete», og rådmann Kobbe heller ikke. Direksjonsformann Lindboe var utenbys, og lektor Ullmann var innlagt på sykehus i Oslo.

⁸*Nasjonal Samling* hadde ved «Lov om Norges lærersamband» gjort medlemskap obligatorisk for alle som underviste i den norske skolen. Gjennom hemmelige aksjonsgrupper ble det oppfordret til å protestere og nekte å melde seg inn, og flertallet av landets ca 14 000 norske lærere fulgte i første omgang denne oppfordringen. Som en reaksjon fra myndighetene ble over 1000 mannlige lærere arrestert i tiden rundt 20. mars 1942, og av disse ble omtrent 300 – de fleste fra området mellom Bodø og Sunnmøre – sendt til Falstad. Lærere fra andre deler av landet ble sendt til Grini og Jørstadmoen, og ca. 500 av disse ble sendt til tvangsarbeid i Kirkenes.

⁹TKH s. 560.

Mens rektor Øverås i okkupasjonstiden synes å ha oppført seg både dristig¹⁰ og klokt, virker det som om rektor Henie som embedsmann forsøkte å forholde seg nøytralt. Kanskje var han til en viss grad – for å bruke W.K. Størens formulering – «ute av stand til å stikke fingeren i jorda og lukte hvor han var»¹¹ Støren bruker en enkeltepisode for å illustrere dette forholdet. Da det høsten 1940 kom en forespørsel fra *Reichskommissariat* til rektor Øverås om det var mulig å la en tysk elev få plass på *Katedralskolen*, svarte Øverås straks at det nok ikke lot seg gjøre, fordi skolens klasser var overfylte. Imidlertid skriver han i sitt brev til departementet at «*Realskolens* inspektør, dr. Henie, seier at eleven gjerne skal få plass der, da dei ikkje har så store klasser der.» Det var kanskje ikke så reelt gjort overfor kollegaen på naboskolen. Da Henie fikk saken på sitt bord, meldte han skriftlig tilbake til KUD at det fra skolens side «ville bli gjort alt for at den tyske eleven kan få det best mulige utbytte av sin tid ved vår skole, og for at hans skoletid hos oss kan bli lys.»

Avslutningen på Hans Henies karriere i skolen

Etter unntakstilstanden 6. - 12. oktober 1942 ble Øverås forvist fra Trøndelag «for all framtid». Departementet lot ham merkelig nok tjenestegjøre som rektor ved

St. Svithuns skole i Stavanger så lenge krigen varte, mens Henie, som var blitt beordret til å overta ved *Trondheim Katedralskole*, flyttet inn både i rektorkontoret på *Katedralskolen* og i Øverås' leilighet i *Hans Hagerups gate 10*.

I midten av juni 1942 hadde departementet overlatt ledelsen av *Strinda kommunale høgre almenskole* til lektor Alf Munch Bjelke Holtermann, som var blitt ansatt som timelærer ved skolen i 1935. I slutten av september søkte Henie om permisjon fra sin stilling som inspektør ved *Realskolen* i den tiden konstitusjonen som rektor ved *Katedralskolen* varte. Omtrent samtidig kom det imidlertid en meddelelse fra departementet om at lektor Holtermann nå var ansatt som rektor også ved *Realskolen*. Hans Henie satt i stillingen som rektor ved *Katedralskolen* inntil han høsten 1943 ble utnevnt til rektor for et års-kurs for lærerstudenter i lokalene til *Hamar lærerskole*. Holtermann ble da konstituert som rektor også ved *Trondheim Katedralskole*. 12. oktober kunne *Dagsposten* trykke et intervju der Holtermann var avbildet som rektor ved alle de tre skolene.

Like over nyttår 1944 ble lektor Arne Fredrik Holst Uhl utnevnt som ny rektor ved *Trondheim Katedralskole*. Uhl kom fra stillingen som rektor ved *Skien offentlige*

¹⁰Ved eksamensfesten for de nybakte artianere og middelskolekandidater ved *Trondheim Katedralskole* hadde rektor Øverås ifølge *Adresseavisen* 1.7.1941 oppfordret de unge til å «gå modig som en Wergeland gjennom livet.» Med tanke på hva Wergeland representerte, ble nok dette sett på som en provokasjon. Mindre enn et år senere hadde myndighetene gjeninnført den såkalte jødeparagrafen i Grunnloven.

¹¹TBR s. 375.

høgre almenskole, og hadde under krigens tre første år vært en aktiv nazist. Han fikk også Holtermanns plass i *Realskolens* direksjon. Etter krigen overtok Reidar Jørgensen ledelsen av *Realskolen*. Jørgensen hadde vært en av regionens mil.org. – ledere.

Om Holtermann sies det i *Strinda videregående skoles* jubileumsbok av 1983 at han «fikk av sine kolleger skussmål for å være en behagelig skoleleder som i mangt og meget ble stående som en buffer mellom skolen og nazimyndighetene». Holtermann drev kurser i norsk for tyske offiserer, utdannet tolker for tyskerne og ledet tyskundervisning for innkalte folkeskolelærere. Han måtte gå av i mai 1945, og ble erstattet av lektor Finn Børseth inntil lektor Torjus Berge overtok ledelsen av skolen i 1947.

Rettsoppgjøret

Til tross for at saken mot Henie ble henlagt av påtalemakten, feller Støren i sin bok en hard dom over ham. Men i motsetning til Holtermann hadde Henie vært rektor i mange år før krigen, og det er lite som tyder på at han hadde sympati for nazismen. Hans Henie ser ikke ut til noen gang å ha vært politisk interessert, og det er ingen ting som viser at han søkte å utnytte de mulighetene nazistynet kunne gi for å fremme karrieren. Tvert om avsto han i mai 1942 et tilbud om å bli medlem av *Undervisningsrådet*, et sakkyndig råd under KUD som tilsvarte det senere *Rådet for videregående opplæring*. På et opphold i Gausdal betrodde han til en venn at han var «under oppsikt» av *Gestapo*

i Trondheim, og hadde søkt stillingen på Hamar for å komme vekk. *Hamar lærerskole* var i 1937 blitt flyttet fra Hamar til Elverum, og stillingen innebar bare ansvaret for et ett-årig studentkurs med 15 elever¹². Det var med andre ord ikke snakk om noe avansement, og strengt tatt heller ikke om *Hamar lærerskole*.

I likhet med Hans Henie, var Alf Munch Bjelke Holtermann aldri medlem av *Nasjonal Samling*. For sitt samarbeid med okkupasjonsmakten ble imidlertid Holtermann i 1948 ilagt en bot på kr 500. Uhl fikk i juni 1947 en dom på seks års tvangsarbeid og tap «for alltid» av stillingen som lektor. Han vedtok dommen på stedet.

Årene etter krigen

Hans Henie flyttet etter krigen til sine hjemtrakter på Østlandet, og i 1947 deltok han på en ekspedisjon med Svalbard-kontorets ekspedisjonsfartøy «Minna» til Hopen under ledelse av topografen Thor Askheim. I 1948 utga Henie boken *Astronomical observations on Hopen*, og i mai 1949 deltok han på en ekspedisjon til Svalbard via Jan Mayen. Også denne gangen reiste han med «Minna» for å foreta astronomiske observasjoner, men nå under ledelse av hydrografen Kåre Lundquist. *Heniesalen* er i dag navnet på skillet mellom Kvasstoppen og Werenskioldfjellet på Hopen, og stedet fikk sitt navn etter Hans Henie i 1949.

¹²Se Helge Dahl mfl.

I april 1950 ble Hans Henie utnevnt til lektor ved *Halden offentlige høgre almenskole*, men allerede 9. januar 1951 kom meldingen om hans død like før nyttår. Han ble altså 63 år gammel.

Adolf Hoel, lederen for de mange norske Svalbard-ekspedisjonene på 1920-tallet, fikk en streng dom for landssvik. I *Norsk*

biografisk leksikon står det blant annet om denne høyt dekorerte forskeren at han under krigen som rektor ved *Universitetet i Oslo* «forsøkte å skape mest mulig ro ved institusjonen gjennom samarbeid med dekanene, som også ønsket å holde universitetet gående, og med myndighetene». – Alt tyder på at Hans Henie også fortjener et slikt ettermæle.

Heniesalen på Hopen. Foto: Bjørn Ove Finseth. (http://hopenmeteo.no/?page_id=1526).

Viktigste kilder og relevant litteratur:

*Adresseavisen**, *Trondhjems Adresseavis** og *Aftenposten**.

Berge, T. - Berntsen, F.: *Strinda gymnas - Kort historikk for tidsrommet 1933-1968*. 1968.

Dahl, H. med flere: *Hamar lærerskole 100 år*. 1967.*

Christiansen, H.O.: *Trondheim bys historie*, supplementsbindet: *Trondheim i går og i dag 1914 - 1964*. 1973.

Dugstad, B.S.: *Ivar Skjånes 1888-1975 - Røde dager og blå timer*. 2002.

Hoprekstad, O.: *Frå lærarstriden*. 1946.*

Høigård, E. - Ruge, H.: *Den norske skoles historie*. 1963.

Ingstad, O.: *Slekten Greve*. 1943.*

Norsk biografisk leksikon. 2001.*

Strinda videregående skole 50 år, 1933-1983. 1983. (<http://www.strindahistorielag.no/Wikibilder/Strinda-videregaaende-50-aar-1933-1983.pdf>) (SVS).

Støren, W.K. - Schmidt, O.: *Trondhjems borgerlige realskole 1783-1956*. 1956.* (TBR).

Øverås, A. - Erichsen, A.E. - Due, J.: *Trondheim Katedralskoles historie 1152-1952*. 1952.* (TKH).

Dokumenter utlevert fra *Riksarkivet* og *Statsarkivene*:

Trondheim og Strinda politikammers forelegg av 8.1.1948 til Alf Munch Bjelke Holtermann.

Trondheim og Strinda Politikammers forelegg av 7.2.1948 til Hans Henie (mottatt av ham 23.4.1948).

Hans Henies tilsvaret til forelegget, datert 24.4.1948.

Brev fra lensmannen i Øvre Gausdal til *Gudbrandsdal Politikammer* 29.4.1948.

Trondheim og Strinda politikammers henleggelse av saken mot Hans Henie 8.5.1948.

* Tilgjengelig i *Nasjonalbibliotekets* nettbibliotek.

En spesiell takk går til førstearkivar Nina Hveem Carlsen i *Arkivverket* for dokumentasjon i forbindelse med de omtalte landssviksakene, og til konservator Arne Langås ved *Falstadsenteret* for opplysninger om lærerfanger ved *SS Straffefangnelager Falstad*. Takk også til driftsleder ved *Thora Storm videregående skole*, Erling Ingvald Söderlund, for hjelp til å finne og fotografere maleriet av Hans Henie.

Ingvald Sivertsen, f. 1946, tidligere lektor ved *Strinda videregående skole* og førstemanuensis ved NTNU.

Fra Charlottenlund til Kvitsjøen

Historien om «Kong Raud»

Av Jan P. Breida

«*Vor Ære og vor Magt har hvide Seil os bragt*», skrev Bjørnstjerne Bjørnson for 150 år siden, samtidig som Charlottenlund Verft var i ferd med å bygge seilskuta som denne artikkelen skal handle om. Den 20 m lange og 5,5 m brede to-mastringen ble etter sjøsettingen utstyrt og ferdigrigget som skonnert under navnet «Kong Raud». Vi blir kjent med ulike eiere som i de følgende årene benyttet skuta til oppkjøp og frakt av fisk langs norskekysten, og som etter 1910 bygde henne om til ishavsskute. Endelig blir vi med på den siste dramatiske reisen da «Kong Raud» sønderskutt endte sine dager nær iskanten ved munningen av Kvitsjøen en maidag for 100 år siden.

Dette postkortbildet fra 1904 viser våningshuset i sveitserstil med rik ornamentikk i midtarken, som omfatter både glassveranda og inngangsparti fra bærhagen på sjøsiden. Her levde husfar *Michael Voigt* med familien fra midten av 1850-åra til han døde 1879. Her bodde også kona *Anne Margrethe*, sønnen *Johan* og de to døtrene *Johanna Marie* og *Mathilda Margrethe*. Dessuten fikk Michaels bror *Hans Frederik* husrom her. I en stor sidebygning var det plass for både dreng, budeie og tjenestepike og flere håndverkerfamilier tilknyttet verftet. Ved århundreskiftet hadde landbrukskjemiker Erik Solberg overtatt eiendommen. Postkortet er utlånt fra Harald Steiro.

Skipsverftet på Charlottenlund

En familiebedrift

Fra «Voigt-verftet» i Borby ved Eckernførde, Sønderjylland, kom *Michael Voigt* til Trondheim i 1826 for å bli «Der Meister» ved Trondhjems Skipsverft. På farssiden tilhørte Voigtene en slekt der rekken av skipsbyggmestre strakte seg ubrutt tilbake til tidlig 1700-tall. Kort tid etter at han kom til Trondheim, giftet han seg inn i en skipper- og kjøpmannsfamilie i byen og fikk datteren Charlotte Amalie, oppkalt etter sin farmor. *Michael Voigt* anla verftet på *Charlottenlund* ved Hasselbakkfjæra i Strinda i løpet av 1858-59. Etter 32 års virksomhet som skipsbyggmester i Trondheim flyttet han med familien til sin nyanlagte gård, som han kalte Charlottenlund etter sin nylig avdøde unge datter. Lite visste han vel da at hans Charlotte en gang skulle bli opphav til navnet på en hel bydel i Trondheim. Han var imidlertid blitt en mann på over 70 år, og trengte nok hjelp til å administrere både landbruket og verftet som han anla ved sjøkanten nedenfor gården i Strinda.

En yngre bror, Hans Frederik, ble kalt nordover fra Eckernførde for å overta den viktige jobben som materialforvalter, mens selve driften av verftet ble overlatt til sønnen *Johan Voigt*, som var en av få nordmenn med utdannelse fra det kongelige orlogsverftet Holmen ved København. Da Johan kom hjem fra København, kunne 22-åringen stolt vise fram følgende attest fra sin nærmeste overordnede:

«Herr Johan Voigt, som i en Tid af 1 1/4 År har oppholdt sig her i Staden for at uddanne sig som Skibsbygger, har i denne Tid af Undertegnede modtaget Undervisning i den theoretiske Deel af Skibskonstructionen, og med særdeles Flid bringt det såvidt at han nu kan forfatte en på Beregning grunnet Tegning af hvilket som helst Handelsskib, såvel Seil- som Dampskib, og iøvrigt søgt at erverve sig de Kundskaber der kunde være ham nyttige som Skibsbygmester. Derfor skulde jeg ikke undlade på Forlangende at bevidne, tilhørende mine beste Ønsker for hans Fremtids Held»¹. København den 4de september 1854. H. C. Hansen. Underkonstructor, Danske Marine.

Johan Voigt, den nye mester

Johan Voigt (1832-1903) ble ansatt av sin far som skipsbyggmester ved Charlottenlund Verft. Med praksis under farens ledelse ved Trondhjems skipsverft og solid teoretisk grunnlag fra København hadde Michael Voigt ingen betenkeligheter med å la Johan få ansvaret for driften av Charlottenlund Verft. Dette klarte Johan med bravour så lenge verftet eksisterte. Etter farens død flyttet han i 1880 fra Charlottenlund gård til Nygaten 10 på Bakklandet. Også her påtok

han seg konstruksjonsoppdrag. De mange skipstegninger som finnes etter Johan Voigt, viser at han var en meget allsidig konstruktør.

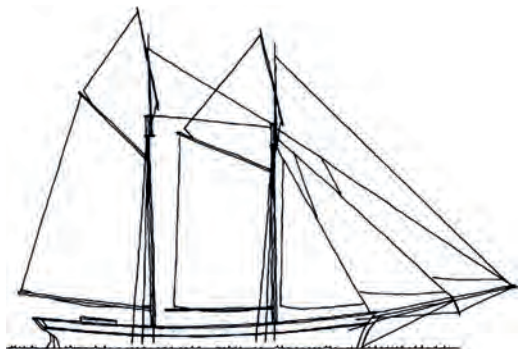
Kompetanse og drift

I Strinda historielags årbøker 2008 og 2017 kan vi lese mer om Voigt-familien og Charlottenlund Verft (se kildelisten bak). Det er ingen tvil om at solid skipsbyggerkompetanse var samlet på Charlottenlund. Gjennom flere tiår hadde Michael Voigt fått god erfaring med hvor han skulle få tak i skipsutstyr, byggematerialer og ikke minst medhjelpere. Det synes som arbeidskraften kom på plass ganske snart. I Amtmannens 5-årsberetning forteller Motzfeldt at det kunne være opp til 30 arbeidere ved Charlottenlund Verft i perioden 1860-65. Flere av disse sognet trolig til lokalmiljøet i Strinda, mens enkelte spesielt viktige fagfolk, som skipstømmere og smeder, ble knyttet til verftet ved at Michael Voigt tilbød dem husrom på Charlottenlund gård med sine familier.

Skipsverftet på Charlottenlund i Strinda merket en økende etterspørsel etter mer sikre og hurtigseilende fiske- og fangstfartøyer i 2. halvdel av 1860-årene. Nå kom flere nord-norske bestillinger på seilskip som kunne manøvrere tryggere også ute på fiskebankene langt fra land. Gode fisketidender bidro til at Michael Voigt tok sjansen på for egen regning å la sønnen Johan bygge to slike seilfartøyer. Sommeren 1867 sjøsatte han det første, skonnerten «*Anne Margrethes Minde*», og allerede i

¹Privatarkiv 24, Statsarkivet i Trondheim (SAT).

desember samme år var kjølen strukket og stevnen reist på skipet som skulle bli skonnerten «Kong Raud». Som vi snart skal se, ble begge disse seilskipene overlevert til samme eier.

En typisk to-mastret skonnert med stormast, fokkemast og klyverbom. Den har her gaffelseil, toppseil og tre forsegl. Noen ganger ble det brukt råsegl i formasten.

Nye oppdrag

Arbeidet med å ferdigstille «Kong Raud» tok imidlertid uvanlig lang tid. Det gikk mer enn 5 ½ år før skuta ble sjøsatt sommeren 1873. Årsaken til forsinkelsen var nok det faktum at verftet nettopp da fikk sterk øking i ordretilgangen på mindre dampbåter bestemt for rutefart på Trondheimsfjorden eller til fiske og ishavsfangst nordpå. Dette var utfordrende oppgaver som krevde omstillinger til ny teknologi og materialer. For de fleste treskipsbyggerier ville denne omstillingen blitt for vanskelig, og det sier litt om kompetansen og risikoviljen ved Charlottenlund verft at det aksepterte og faktisk prioriterte slike oppdrag i en periode. En forutsetning var samarbeidet med lokale bedrifter som fabrikken ved Nidelven og Trolla Brug, som ble slått sammen i 1872 til Trondhjems Mekaniske Værksted.. Hele 6 dampfartøyer ble sjøsatt mens «Kong Raud» lå uferdig på beddingen. Flere av dem var «komposittskip», de var forsynt med trehud på jernspanter. Et av disse fartøyene var «Glunten», bestilt av den kjente væreieren

«Kong Raud» i halvmodell fra Trondheim Sjøfartsmuseum. Modellen av typen «blokkmodell» er skåret ut av ett stykke tre. En rutinert konstruktør som Johan Voigt bygde på tegninger, ikke modeller. Trolig er det derfor en utstillings- eller salgsmodell vi ser på bildet. Verftet hadde i dette tilfellet tatt sjansen på å bygge to slike seilskuter for egen regning, og laget en modell i håp om å vekke interesse blant potensielle kjøpere.

Henrik Dreyer i Henningsvær. Denne lille damperen ble Lofotens første fiskedampskip. I Strinda historielags årbok 2017 leste vi om dampbåtene «Diana» og «Kvik» som verftet bygde i 1869 og 1871². «Diana» gikk først i passasjerfart mellom byen og omlandet før den ble Snåsavatnets første innsjødamper. «Kvik» var rutebåt på fjorden og deltok senere som dampfiskebåt under «Trollfjordslaget» 1890, kjent fra J. Bojers skildring i romanen «Den siste viking».

«Bygget av godt norsk furumateriale»

I sin «Journal over byggede Skibe»³ skrev «Kong Rauds» konstruktør og byggmester: -På M. Voigts Wærft på Charlottenlund på Strinden, for M. Voigts Rægning, har jeg Skibsbygger Johan Voigt tilligemed Tømmermennene Børsvend Nicolaisen og Christofer Rønning samt flere Medarbeidere bygget Skonnert «Kong Raud» kaldet. Hvortil Stevn blev reist 2den Desember 1867, og løb av Stabelen 26de august 1873. Den har efter Toldkammerets Målebrev av August 1873 en Længde i Kjøel 61' 8" Bredde 18' og Høide i Rommet 7' 8 1/2", er Jærnfast og bygget av godt norsk Furumateriale. Bemeldte Skonner er solgt og avlevert til Herr Carl Erik Andersen fra Salten, og er Købesummen fullt udbetalt. Charlottenlund August 1873. Johan Voigt.

Kal'Erik fra Salten

«Kong Raud» blir saltværing

Det var nordlendingen *Carl Erik Andersen* (1824-1892) som hadde meldt seg som kjøper av «Kong Raud». Han var født i Skjerstad prestegjeld i Saltenfjorden, og her hadde han blitt ekteviet med sambygdingen *Anne Margrethe Johannesdatter* i 1852. Kort tid etter flyttet paret til Godøy ved Saltstraumen i Bodø landsogn, der de kjøpte «Per Janssen-gården» i 1854. Karel, som de også kalte ham, må ha vært «en drivanes kar». Ved siden av investeringer i denne skippergårdens hus og drift, satset han på jektefart med egen sildenot og oppkjøp av skrei for tilvirkning av klippfisk.

Det foregikk på den tiden et uvanlig rikt sildefiske nordpå, bl.a. i Salten. Dette eventyret like «utenfor stuedøra» ville han gjerne være med på. Med egen jekt drev skipper Andersen notbruk fra tidlig i 1860-årene, og nede ved havna bygde han kai med brygge for sildesalting. Trolig var det gode sildesteng og lønnsomme oppkjøp av skrei i Lofoten som ga startkapital for å finansiere den nye seilskuta som han i 1873 hadde bestilt hos Voigt-verftet i Strinda. Med den aktet han å frakte klippfisk og saltsild til Kristiansund.

²Alf Roar Olsen: «Diana» og «Kvik» fra Charlottenlund – og deres eier Halvor Iversen. Årbok 2017.

³Privatarkiv 24, SAT. Med «Jærnfast» menes at skroget var bundet sammen med bolter av jern.

Kystskipper og bonde

Seks år hadde da gått siden forrige gang Carl Erik Andersen dro sørover til Trøndelag for å kjøpe ei skute på Charlottenlund. Det var den tunge sommeren 1867 da hans kone Anne Margrethe døde fra mann og 5 mindreårige barn, bare 45 år gammel. De hadde vært et arbeidsfellesskap, og det var et slag å miste partneren som bar hovedansvaret for gårdsdriften på Gøya (Godøya), husdyra, mat- og klesproduksjonen, husstell og barneoppdragelse. Han hadde bestemt seg for å la sin første skonnert fra Charlottenlund bære navnet «*Anne Margrethes Minde*». Men for en kystskipper som Carl Erik Andersen var det utenkelig med næringsdrift både på sjø og land uten en ektefelle ved sin side. Han giftet seg derfor på ny allerede neste sommer da han fant seg ei ny jente fra Skjerstad. Hun het Hartvika Marie Hansen, men ble bare kalt Marie. Hun var 25 år gammel.

Skipper *Carl Erik Andersen* kom altså til Trondheim i august 1873 for å hente det andre skipet han hadde bestilt hos Charlottelund verft. Etter en tur til Kristiansund med klippfisk året før, hadde hans skonnert «*Anne Margrethes Minde*» slitt seg i havna under et uvær og totalforlist ved Hunstadbøene i Saltenfjorden. Nå hadde han med seg mannskap for å ta den nye skuta nordover langs skipsleia til hennes første hjemmehavn på Godøy. Men først fikk de være med på skipets sjøsetting med påfølgende skutegjestebed på Charlottenlund Verft. Da kom det for en dag hvorfor skipperen hadde valgt å gi fartøyet navnet «Kong Raud».

Vikingshøvdingen Raud den Rame

Navnet «Kong Raud» smaker av historie og lokale tradisjoner. Det minner om vikinghøvdingen Raud (den Rame), som i følge Snorres kongesagaer skal ha levd ved Godøy i Salten i slutten av 900-tallet. Han var en «lykkemann». Gamle myter kunne fortelle at Raud med sine magiske evner og trolldomskrefter kunne kontrollere både vær og vind, og dessuten skal høvdingen ha vært en fryktet sjekonge som lot bygge imponerende skip.

Fra Godøy til Rognan i Saltdal

I 1875 flyttet Carl E. Andersen med familien fra Godøy til Saltdal sogn inne i fjordbotnen. Ifølge panteboka hadde han da kjøpt og fått skjøte på skippergården Fiskevåg for 3000 rdl. En del av gården var strandstedet Rognan, som i hans tid vokste til å bli et sentrum for folk som bodde langs fjorden og oppover Saltdalen. Her fantes tidligere lite bosetning, men det kunne være stor aktivitet i de mange naust og boder langs fjæra der bønder lenge hadde vært engasjert i å bygge den kjente «Nordlandsbåten», som man i ulike størrelser ofte møtte på Lofothavet. Carl Erik Andersen var med på å legge ut tomter til bosettere, håndverkere, krambuer og kafeer, poståpneri, telegrafstasjon, dampskipskai og rikstelefon. Snart ble Rognan selve kommunesentret i Saltdal og et kjent handelssted langs kysten. Carl Erik Andersen gjorde gården Fiskevåg til sin skippergård.

Med klippfisk til Kristiansund

Når skreien kom inn for å gyte rundt februar, seilte skipper Carl E. Andersen fra Rognan med hyret mannskap på fiskeoppkjøp i Lofoten og Finnmark for egen regning.

Sagaen om Raud den Rame

Sagaen (Snorre) forteller at *Raud den Rame* (*sterke, grove*) rådde over folket rundt Saltenfjorden samtidig som han var en ubestridt religiøs leder som organiserte bloting for å blidgjøre gudene så de sørget for godt vær og høvelig vind, bra avlinger og vellykket fiske. Raud var en stridig motstander av kristningen, og brukte en av verdens sterkeste tidevannsstrømmer, «*Saltstraumen*», som forsvarsverk mot inntrengere. Det tok uker før Olav Tryggvason med biskop Sigurd i sitt følge endelig kunne forsere dette hinderet, og det endte med at trua på Kvite-Krist ble tvunget gjennom med makt. Da høvdingen nektet å la seg knekke, ble han drept på en bestialsk måte. Etterpå plyndret Olav gården hans for store rikdommer, gull, sølv og våpen. Han beslagla også høvdingens drakeskip, som ifølge Snorre var det største og flottest utstyrte langskip i Norge, mye større og vakrere enn kongens eget, «*Tranen*». Framstevnen var gullbelagt med ornamenter og med et utskåret dragehode kneisende på topp. Akterut en forgylt dragehale. Skipet skal ha hatt 30 drøye rom, dvs. 60 årer, og en lengde på 35-40 m. (Sml. Gokstadskipet på 24 m). Olav tok med seg dette skipet sørover, og kalte det «*Ormen*», «*for når seilet var i luften, var det som vingen på en drage; dette var det fagreste skip i Norge*» (Snorre). Det ble ifølge sagaen modell for selveste «*Ormen Lange*», (bildet) som det heter at kongen lot bygge ved Ladehamneren i Strinda år 998-999. Tegning av Halfdan Egedius.

Med «Kong Raud» dro han mellom værene og kjøpte skreien ferdigsløyd direkte fra fiskerne, lot den flekke, salte og stue lagvis i rommet før skuta satte kursen hjemover for å tilvirke klippfisk både på egne og andres lokale tørkeberg inne i Saltenfjorden. I løpet av 2-3 måneder på feltet kunne skuta i gode skreiår rekke opptil 3 turer. Ungdom og kvinner i hjemtraktene fikk igjen glede seg over å tjene klingende mynt på denne virksomheten. Den tørre østavinden i vårmånedene gjorde at klimaet i Salten var gunstig, og mens torsken tørket, hendte det at «Kong Raud» seilte videre nordover til Finnmark. Her ble gjerne lasterommet fylt på ny. Utpå sommeren, kanskje ved St. Hans, kunne «Kong Raud» endelig, fullastet med klippfisk, sette kursen sørover langs kysten for salg til gode priser i klippfiskbyen

Kristiansund. I tiden mellom 1875 og 1886 finnes i Romsdals Amtstidende årlige skipsmeldinger om at «Kong Raud» med skipper Andersen er ankommet til Kristiansund med klippfisk fra Salten.

Det var gjerne liv og røre i byen i tiden når klippfiskskutene kom. Både mannskapet og de som tok imot, kom i feststemning. Det ble akkordert om priser, så fulgte en kjøpsdram eller tre før mannskapet gikk på krambuene til innkjøp av varer for sommeren og høsten. Etter en dag eller to utklarertes «Kong Raud» for nordtur lastet med krambuvarer, salt, tønner, proviant og annen nødvendig utrustning. Snart begynte høstens sildefiske, og de måtte være på plass når det kom tidender om gode notsteng. Kanskje rakk de enda en tur sørover med salt sild.

Værfast i Honningsvåg

Storm og uvær langs åpne kyststrekninger kunne mang en gang sette sjøfolk på harde prøver. Vanligvis gikk det bra, men hvert eneste år kom folk bort på havet. Det er vanskelig å sette seg inn i all den sorg og nød dette skapte i hjemmene til de etterlatte. Men det var ikke alltid ute på havet de verste ulykkene skjedde. I Finnmark lå mange små fiskevær utsatt til når uværet raste med kraftig pålandsvind som rev av hustak og smadret båter, kaier, pakkhus og hjellbruk. Et av de verste stormårene var vinteren 1882, med en vedvarende uværsperiode i hele januar og februar, innbefattet 3 orkaner som herjet og voldte store skader fra Senja og nordover langs hele Finnmark-kysten. Bodø-avisen «Nordlandsposten» hadde 50 år senere en artikkel om en forrykende sydvestlig storm som tvang skonnerten «Kong Raud» til å søke ly og ankre opp på havna i det lille fiskeværet Honningsvåg på Magerøya i nåværende Nordkapp kommune. En rekke større og mindre fiskefartøyer hadde da allerede søkt tilflukt der.

Illustrasjon av W. Nordhaug fra «Nordlandsposten» 8/2 1933 som viser «Kong Raud» under seilas på kysten av Finnmark.

Det var på den tida da «Kall-Erik» var skipper om bord, heter det, og trolig skjedde hendelsen nettopp under stormvinteren 1882. Uværet ga seg ikke. Etter landligge på tredje døgnet skjedde noe mystisk som mannskapet senere tolket som et *varsel*. De hadde gått til ro for natta da skipper Andersen våknet av skritt oppe på dekk, og i halvsøvne hørte han en skikkelse komme inn og si:

-No må dokk tørn ut, for no tek stormen til att. Sett trossa i land, for anker held ikkje i denne hamna!

Skipperen fikk purret mannskapet, ingen hadde peiling på hva for en «skapning» som hadde advart dem, og på dekk lå et tjukt lag av nyfalt snø – uten spor. Kunne det være et gjenferd som ville dem vel? For sikkerhets skyld festet de ei solid trosse i land akkurat i tide før uværet brått var over dem på ny. Kraftige vindrosser ulte i riggen, mens hele vågen stod i et rokk og snøfokket klistret seg til rigg og rær. Med to anker i botn og godt fortøyd i land følte de seg likevel ganske trygge. Andre fartøyer var det verre med, mange av dem hadde slitt seg i springfloa og kom i drift med fare for å tørne sammen eller bli knust mot land. Det hørtes nødkrikk fra fiskebåter som drev forbi, og flere av dem reddet seg i siste liten ved å gjøre fast i trosser og liner som ble hevet over fra «Kong Raud». Det ble ei fæl natt, men de berget takket være en mystisk «hjelper» og ei splitter ny trosse anskaffet sist de var i Kristiansund.

(Etter Nordlandsposten 8/2 1933: Tekst og ill. etter «Fra seilfartøiernes tid på Nord-Norges kyst».)

Klippfiskbyen Kristiansund

Fra medgang til krise

Kristiansund var blitt en klippfisk- og sildeby av dimensjoner i begynnelsen av 1880-åra, for både eksporten og byens handelshus blomstret. Også for Carl Erik Andersen betydde omsetningen av klippfisk og sild klingende mynt. De årvisse leveransene med «Kong Raud» gjorde i tillegg skipper «Kal'Erik» til en kjent og aktet mann i mørebyen. Hos handelsmenn var han blant skipperne som gjerne ble betrodd forskudd til både kost og utrustning mot at kjøpmennene senere fikk andel i utbyttet. Mot pant i skippergården på Rognan hadde skipper Andersen dessuten lett adgang til kreditt i de store handelshusene. Hos «klippfisk-kongen» Nicolay H. Knudtzon hadde Carl E. Andersen ifølge pantebok for Saltdal fått tinglyst en stående kreditt med grense på over 10.000 kroner mot pant i gården. Det tilsvarer 680.000 kroner i dagens valuta. En slik tilgang på penger gjorde noe med livsstilen selv på mindre handelssteder

Carl Erik Andersen

langs kysten, det var ikke uvanlig at nye og «finere» moter og omgangsformer i mer europeisk stil fant veien til skipperhus nordpå. Kristiansunds kramboder fristet med «nymotens» varer, gjerne importerte innbo og møbler, og man kunne bringe hjem til madammen moteklær som man ellers bare fant i byenes borgerhus.

Men fiskerinæringen kunne også være et sjansespill, et lotteri! Fiske og fiskeomsetning var forbundet med risiko, og stabile markedsforhold kunne vanskelig garanteres. I 1884 kom et uventet prisfall på klippfisk i Spania som resulterte i et økonomisk krakk med stagnasjon av omsetningen i Kristiansund. Bransjen led, og flere firmaer i byen gikk konkurs. Fallende lønnsomhet ga også rystelser blant byens mange redere og skippere, og flere skuter ble avertert rimelig til salgs. Heller ikke en noe gjeldstyngt saltværing som Carl Erik Andersen fant det lenger lønnsomt å fortsette driften med sin skonnert «Kong Raud». Min siste registrering av skonnertens ankomster til Kristiansund med Andersen som skipper er sommeren 1886. (Romsdals Amtstidende 27/7 1886). Kort tid etter denne turen har han solgt skuta til en kristiansunder ved navn Edvard Eidsvaag.

Læreren som ble fiskeforedler

Omkring 1890 var «Kong Raud» stasjonert i fiskeværet Henningsvær i Lofoten. Den nye eieren, *Edvard Eidsvaag*, hadde sitt faste bosted i Kristiansund, men i mer enn 15 år hadde Henningsvær vært hans midlertidige adresse. Han var født på Eidsvåg i Nesset, Romsdalen i 1851 med gårdbruker Hans Olsen Eidsvaag og kona Marit som foreldre.

Etter utdanning ved Klæbu seminar og et par års praksis som lærer i Kristiansund, begynte han 23 år gammel som huslærer hos den velstående og barnerike kjøpmannsfamilien Bordewich i Henningsvær.

Industrialisering – nye produkter

Da den unge seminaristen Eidsvaag kom til Lofoten, konstaterte han raskt at ei ny tid var i gang innenfor fiskerinæringen. Man var i starten av en industriell epoke som åpenbarte kontrastfylte forhold mellom gammelt og nytt. Noen år senere «toppet» motsetningene seg i *Trollfjordslaget* våren 1890, der det oppstod direkte konfrontasjoner mellom fiskere som drev tradisjonelt i åpne båter og kapitalsterke aktører som hadde satset penger på fiskedampskip og kostbare nøter.

Hendelsen endte i lovreguleringer til fordel for tradisjonelt fiske. Men mye var likevel i endring. Der fiskeribefolkningen tidligere stod for det meste av fangst, produksjon og omsetning, var en stor del av tilvirkning, transport og handel nå utskilt fra selve fiskeryrket. En rekke spesialbedrifter vokste fram langs kysten. I Vågan satte også utenlandske selskaper i gang anlegg som spesialiserte seg på fiskeforedling. Damp ble brukt som drivkraft i fabrikker, og dampbåter lettet både fangst og transport av produktene, som i mange tilfeller var sterkt etterspurt i utlandet. Alt dette må ha fascinert huslæreren Edvard Eidsvaag. Da et tysk selskap, «*Lofoten Fischguano und Fischproducten Gesellschaft*» fra Hamburg, reiste en fabrikk for å produsere fiskeguano,

«Kong Raud» i Henningsvær

Edvard Hansen Eidsvaag (1851- 1927) kom til et sted som bestod av en klynge holmer og skjær ut mot åpne havet vest i Vågan kommune. I utgangspunktet skulle man tro at dette var «ein stad der ingen skulle tru at nokon kunne bu». «Kongen av Henningsvær», væreieren Henrik Dreyer (1811-1882), hadde imidlertid sørget for at slik var det ikke lenger. På basis av fiskerikdommen like utenfor og ei god havn hadde Dreyer sørget for å forvandle stedet til å bli Lofotens viktigste fiskevær. Selv kjøpte han det første fiskedampskipet på disse kanter, og med dampbåten «Gluten» fra Charlottenlund Verft ble han den første som drev garnfiske med maskinkraft. Når fiskebåtene strømmet til havna under lofotfisket, kunne opptil 3400 fiskere få

plass i de mange rorbuene. Dette ga grunnlag for en blomstrende handelsvirksomhet. Her kom også kirke, bank, posthus, bakeri, salteri osv, og Dreyer besørget selv at Henningsvær fikk fiskerilege og egen telegraflinje under lofotfisket.

Bildet av Henningsvær i 1890-årene er malt av Richard Angel Bordewich. (1866-1897), ett av barna som Edvard Eidsvaag var huslærer for i årene 1874-75.

fiskelim, damptran etc. på Sauøya i Henningsvær, søkte han jobb i ledelsen der, og ble dermed fra omkring 1876 aktivt med i et industrisamfunn som omfattet ca. 130 mennesker på den lille øya. Noe senere kom Eidsvaag med i virksomheten da firmaet J. Jensen & Co på vegne av et engelsk selskap ledet en fiskeforedlingsfabrikk i den nærliggende havna Brettesnes i Vågan kommune. Her produserte man mel av fiskeguano for eksport, dessuten også fiskelim, medisntran og senere sildolje og sildemel. Edvard Eidsvaag virket fram mot 1883 som fullmektig i firmaet og representerte det utad både i innkjøps- og omsetningsleddet. Mye tyder på at Eidsvaag fikk rollen som firmaets kontaktmann mot importørene, og at han foretok en del utenlandsreiser i den forbindelse. Med fabrikkskipet «Trafalgar» oppsøkte Eidsvaag også flere ganger fiskeværerne på kysten av Finnmark under loddefisket for å vurdere råstoffet og forhandle om innkjøpspriser på «feskhu» etc.

Gründer med egen forretning og produksjon

Etter 6-7 år i fiskeindustriens tjeneste følte Edvard Eidsvaag seg rustet til å starte for seg selv. Han begynte som kjøpmann i Henningsvær, der han kjøpte og tilvirket fisk samtidig som han formidlet kolonialvarer, fiskeredskaper, tauverk, salt etc. som han hentet opp fra Kristiansund. Kundekretsen på krambuene kunne være stor i lofottiden når opptil 1000 båter presset seg inn på vågen, og rorbuene gav plass til mer enn 3000 mann. Noen stor handel ble det likevel neppe, for gjennomgående var det lite penger blant fiskerne. Da våknet møringen i Edvard. Det måtte investeres og

sattes! Han overtok en bakeribygning med brygge på Hellandsøya samt to pakkhus på Hjellskjæret i Heimsundet. Der satte han i gang med fiskeforedling og trandamperi for å raffinere medisntran etter apoteker Peter Møllers dampteknologi. Metoden hadde han allerede erfaring med, og visste den ville gi en etterspurt eksportartikkel til gode priser både utenlands og her hjemme. Av reststoffet fikk han bl.a. torskelevermel. Ved hjelp av dampmaskin og nødvendig utstyr må Eidsvaag ha klart å presse kvalitetstran ut av torskeleveren. Beviset kom ved Verdensutstillingen i Paris i 1889, der han fikk bronsemedalje både for medisntran og torskelevermel. (Bergens Tidende 7/10 1889).

Det var i denne perioden han anskaffet flere båter, som føringsbåten «Sværskottingen», jakta «Hilda» og ikke minst skonnerten «Kong Raud», som etter hvert var blitt ei velkjent skute i lofotværerne.

«Kong Raud» i travel virksomhet

Våren 1891 sendte Eidsvaag melding til firmaregistret om at han eide og drev et anlegg for fisketilvirkning og handel i Henningsvær med alle slags fiskeprodukter, samt rederiforretning for fartøyer i innenriksfart i tillegg til en bakeriforretning. Høsten samme år meldte han seg også som eneinnhaver av en forretning i Kristiansund der han drev handel og utskipning. (Norsk Kunngjørelsestidende 19/3 og 27/11 1891). I all denne aktiviteten må «Kong Raud» ha fått mange roller å skjøtte. I årene etter 1889 melder Romsdals Amtstidende stadig om skutas ankomster til Kristiansund med fisk fra Vesterålen, og om avganger med salt og andre forsyninger som trengtes nordpå.

Som mannskap hadde Eidsvaag hyret folk fra Kristiansund, med skipper som også kunne navigere skuta på rett kurs når det ble jaktet etter fersk torskelever under sesongfiskeriene.

Før var det slik at fiskerne tok med seg tønner og stamper hjemmefra for transport av lever og rogn. Det var skårungens jobb å ta vare på denne del av fangsten. Ut i 1880-årene, da 40-50 % av leveren gikk til medisintan, var det «kniving» mellom oppkjøpsfartøylene om torskelevra når skreien gjorde sitt inntog i Lofoten. «Kong Raud» må stadig ha vært på farten for å skaffe fersk torskelever av beste kvalitet til Eidsvaags trandamperi. Det trengtes 2,5 hl lever fra flere hundre skrei for å få 1 hl tran, og den store etterspørselen ga fiskerne gode priser i en tid da klippfisknæringen ellers opplevde prisfall. For å få best mulig lastekapasitet ble «Kong Raud» nå omrigget til enmastret slupp.

En mektig hjelper

Edvard Eidsvaag baserte i stor grad sin omfattende virksomhet på pantelån han fikk innvilget hos stortingsmann Astrup i Kristiansund (kr 10.000) og Nordlands Amtskommune (kr 5000). Dette tilsvarer i dagens valuta 1 million kroner. Den meget velstående *Hans Rasmus Astrup*, tidligere statsråd i Sverdrups regjering, investerte gjerne i foretak innen fiskerinæringen som han mente hadde livets rett. Det skal ha vært nesten som en veldedighet for ham å

hjelpe nettopp slike gründere som Edvard Eidvaag. Han lot også Eidsvaag få disponere to av sine små fiskedampskip samt en sildenot han hadde på hjell i Bodø⁴.

Eierskifte

Kort tid etter århundreskiftet avviklet Eidsvaag virksomheten i Henningsvær og dro til Trondheim. Sluppen «Kong Raud» overlot han til et partsrederi i Kristiansund. Det hadde flere årsaker.

1800-tallet ebbet ut med dystre tidender om tilbakegang for skreifisket på lofothavet. I årene 1899 og 1900 var det ekstra ille. Dette førte til at lønnsomheten sank, også for de som drev med fiskeforedling og tranproduksjon. I tillegg til det labre skreifisket kom økte leieavgifter på tomtene etter at fylkeskommunen overtok været.

Ytterligere to årsaker bidro til at Eidsvaag avviklet virksomheten i Henningsvær og dro til Trondheim for å bosette seg der. Dampskip og jernbaner hadde gjort trønderhovedstaden til et sentrum for omsetning av alle slags fiskevarer, og som den fiskeeksperten han var blitt, må Eidsvaag ha sett sine muligheter for en karriere i byen ved Nidelven. Fra 1901 ble han da også ansatt av indredepartementet som statens fiskevraker i byen. Han fikk dermed et hovedansvar når det gjelder kontroll og klassifisering av fisk og fiskeprodukter som gikk i transitt via Trondheim.

⁴Jfr. Pantebok Vågan nr. 3 – 11, 1897-98 samt opplysninger i boken «Statsrad H.R. Astrup» av Reidar Sevåg, Oslo 1967 s. 183 og Nordlandsposten 19. mai 1949 med intervju av Nils G. Folgerø, Eidsvaags tidligere notbas.

Den andre årsaken var at Edvard Eidsvaag allerede i 1896 hadde stått brudgom i domkirken. Bruden, Emilie Birgitte Kjorsvik, var datter av en kjøpmann i Kristiansund og søster til en av Eidsvaags skippere på «Kong Raud». Paret bosatte seg med forretningslokale i Fjordgaten 1.

«Kong Raud» av Kristiansund 1900-1909

Fram til 1911 er «Kong Raud» registrert av Sjøfartsdirektoratet som hjemmehørende i Kristiansund⁵. Blant skiftende eiere finner vi i de neste årene også kjøpmann, ordfører og stortingsmann *Arne Arnesen*, som rådde over flere fiskevær langs mørekysten der han tilvirket klippfisk og tørrfisk og foredlet andre fiskeprodukter. I Kristiansund by drev han både skipshandel, rederi og sild- og fiskeforretning fra flere brygger og krambuer.

Slofart på Lofoten

Vi må regne med at sluppen «Kong Raud» inngikk i flere av de ekspedisjonene Arnesen sendte til Lofoten og Finnmark etter århundreskiftet. Nordlandsfisken ble kjøpt som råfisk direkte fra fiskerne når de kom inn til været etter dagens fiske. «Kong Raud» hadde med sløyere og flekkere som gjorde opp fisken om bord, fjernet innmat (slo) og hode og samlet rogn og lever i tønner. Til slutt ble den sløyde fisken bestrødd med salt og lagt lagvis i rommet.

Forhåpentlig fullastet kunne Arnesens fartøyer endelig seile sørover til de ventende klippfiskbergene ved Kristiansund. «Kong Raud» seilte i denne såkalte «slofarten» i mange år inntil Romsdals Amtstidende 22. januar 1909 kunne melde at skuta var solgt fra Arne Arnesens dødsbo sammen med hans øvrige fartøyer.

«Kong Raud» blir fangstskute

Østenfor Tromsø, på andre siden av Tromsøysundet, kunne man ofte etter 1910 se «Kong Raud» ligge forankret ved gården Tomasjord. På gården bodde *Arnt August Arnesen*⁶. Han hadde overtatt skuta sammen med en annen ishavsskipper i Tromsø, *Iver Andersen*. De eide hver sin halvpart. Meningen var at skipper Arnesen skulle føre fartøyet opp til iskanten, der fangst og fortjeneste lokket. Folk som kjente til «Kong Raud» fra før, kunne se at det hadde skjedd forandringer med skuta. Utstyrt med den karakteristiske tønna i mastetoppen, med pålagt ekstra ishud av eik, jernplater i skroget og jernklaver i baugen, var hun gjort i stand til å tåle større påkjenninger. Men fortsatt var seil og vind hoveddrivkraften, «Kong Raud» var fremdeles rigget som slupp med gaffelseil, toppseil og 3 forseil. Men snart, i 1914/15, fikk fartøyet også påmontert motor og propell, slik det nå var blitt mer vanlig blant seilskutene på Ishavet.

⁵Opplysninger fra «*Norsk Sjøfartshistorisk selskap Nordmøre*» v/ Jørgen Strand.

⁶*Arnt August Arnesen (1875-1959)*. Sønn av skipper *Magnus Edvin Arnesen (1846-1903)* og hustru Anna Olufine. Han ble født på gården Tomasjord som han senere overtok, og som i dag er blitt en egen bydel i Tromsø. Faren Magnus var en kjent skipperveteran med egen gate oppkalt etter seg: «Skipper Arnesens vei». Tre av sønnene, Arnt August, Henry og Viktor, ble også ishavsskipper og vokste opp på gården.

Fra da av betegnet man «Kong Raud» som «motorkutter» (MK).

Ishavsskutene fikk stor betydning for arbeidsliv og økonomi i Tromsøområdet. Ved århundreskiftet hadde selfangsten begynt å kaste mer av seg enn fiskeriene. Årsaken var stigende priser på verdensmarkedet, noe som ga oppgang for «ishavsbyens» fangstnæring. Det ga også hyre og lott til mannskap og skippere og eierinntekter til rederen.

Med Kvitsjøen som arbeidsplass

På denne tida var Kvitsjøen blitt et viktig fangstområde for Tromsøskutene. Her drev de fangst ved iskanten i 3 måneder fra tidlig april og utover. Området er en del av det man kalte Østisen, og er en stor innbuktning av Nordishavet i det nordvestlige Russland, sør for Barentshavet. Den indre delen av Kvitsjøen var utilgjengelig, for russerne hadde bestemt en fangstgrense mot Barentshavet langs ei linje fra Kap Orlov på Murmankysten til Kap Kanushin. Lenger sydvestover måtte utenlandske fangstskuter ikke komme!

At Kvitsjøen kunne være en «skummel» arbeidsplass, det visste alle når skutene la av sted om våren. Her er det ikke mer enn gjennomsnittlig 50-60 m dybde med flere grunner der sjøen bryter. Med en forskjell på flo og fjære på rundt 6 meter kan tidevannsstrømmene bli sterke og forårsake store bevegelser i isen. Det skulle en erfaren seilskuteskipper til for å manøvrere skuta unna isflak som kunne slå hull i skutescida, eller forhindre at fartøyet ble innestengt i en råk med fare for at isen skrudde det flere fot opp i været. Når disse forholdene ble kombinert med uvær og storm, kunne det bli en stri tårn. Det fikk mannskapet på «Kong Raud» oppleve allerede på skutas «jomfrutur» som fangstskute i Kvitsjøen.

Manndomsprøven

Tidlig i april 1911, kort etter at «Kong Raud» hadde nådd fram til iskanten ved munningen av Kvitsjøen, slo orkanen til med enorm styrke. Lave, svarte skyer jaget over hodet på dem, og den sterke vinden hamret løs på skuta mens vassføyken stod innover dekket. Brottsjøene fikk båten til å krenge, det hylte i riggen mens vant og stag slet for å holde den på plass. Til slutt kom forriggen og masten med toppstøtte og seil deisende ned og tok vannet. Med voldsom kraft røsket vinden tak i «Kong Raud», la skuta over på siden så hele rekka nådde sjøen. Så traff nye frådende bølger med knusende kraft. – *Da svartnet det for meg*, fortalte skipper Arnesen senere

Kart over Barentshavet og Kvitsjøen. Hentet med forfatteren Eivind H. Kristiansens tillatelse fra boken «Ishavsfart. Fra Gratangen og gamle Ibestad».

til Tromsø Stiftstidende. Hjelpeløs hadde han blitt skylt forover og klempt ned under bakken (oppbygd dekk på forskipet), der han desperat forsøkte å klamre seg fast. Det samme gjorde resten av besetningen om bord. Hver mann kjempet for livet under iskalde brottsjøer hengende etter kroker og tau, rigg og lettbåter. Redning syntes umulig, men som ved et rent under snudde sjøen fartøyet opp mot vinden, og før man visste ordet av det, var skuta gått «over stag» av seg selv. Stormen rettet henne opp igjen, så sjøen fosset ut. Hele forriggen gikk tapt, men fartøyet beveget seg inn i «issørpen», der det var roligere. I kahytten forut var alt skyllet ut. – *Men pussig nok, bemerket skipper Arnesen, – Vi fant igjen hver en tøddel, både kopper og kar, noe var skylt ned i rommet, noe satt fastklemt forskjellige steder omkring på dekket. Men det merkeligste av alt var at vi ikke mistet folk.*

Etter denne opplevelsen fikk «Kong Raud» og andre havarister slep inn til havna i Vardø. Gjennom telegrafan ble hendelsen kjent utover landet. Flere aviser ga spalteplass, og Tromsø Stiftstidende framhevet «Kong Raud» sin redning som et mirakel.

Under overskriften «Den havarte ishavsflåte» skrev «Trondhjems Adresseavis» 19/3 1911:

– *Spesielt var det et under med Arnesens «Kong Raud» av Tromsø, hvor alle mann var på dekk da fartøyet med en gang fikk en overhaling så topptønna tok sjøen, og ikke stort mer enn den lave rekke var over vannet. At fartøyet ved omveltningen atter kom på rett kjøl og opp i vinden, skyldtes*

omstendigheter som man har grunn til å se tilbake på med undren.

Til fangstfeltet

Med skipper Arnt August Arnesen og et hyret mannskap på 10-12 mann seilte «Kong Raud» til fangstfeltene på Kvitsjøen i årene som fulgte. Etter at skuta og lettbåtene var blitt grundig overhaldt og gjort klar, ble det gjerne holdt et siste «utdrikkingslag» før avreisen i mars/april. Om bord skulle det herske total avholdenhet i fangsttiden. Ellers hadde de proviantert for flere måneder. Det var enkel landsens kost: brød og kavring, kaffe, smør og salt, tørket kjøtt, flesk, poteter samt skipperens nedlåste brennevin til medisinsk bruk. Delikatesser som fisk og selkjøtt etc. kunne de skaffe seg selv under turen. Redskaper måtte også bringes med, hjelpemidler som hakapiker, harpuner, geværer, ammunisjon og fiskeredskaper var obligatorisk på fangstskuter. Det samme var petroleum etter at skuta tok motorkraft i bruk. Skipper Arnesen foretrakk dessuten å ha en skipshund om bord som en viss sikkerhet om isbjørnen skulle bli for nærgående.

Endelig framme ved iskanten stod skipperen selv oppe i tønna med langkikkerten og speidet horisonten rundt. Selen lå i større eller mindre flokker spredt over store områder. Det gjaldt bare å finne den, og ikke minst se etter råker som kunne føre «Kong Raud» innover i den store isflata. Når «utkikken» oppdaget sel, gjaldt det for fangstmennene å få opp farten! Noen ganger måtte lettbåtene tas i bruk, andre ganger tok karene beina fatt og svingte hakapikene. Vante fangstfolk kunne på særlig gode dager ta opptil 200 selunger, flå dem og

dra skinnene i hauger. Skytterne lå på magen bak skrugårder og siktet på de store hannene som kunne være 140 kg og lange som en mann. Det tilsvarte 40 kg spekk og 10 kg skinn! Enkelte fangstdager kunne bli lange, med jobbing fra 5-tida om morgenen til sent på kvelden, hverdag som helg. Var det tett is med mye sel, deltok alle mann unntatt skipperen, kokken og maskinisten, som var igjen om bord. Skipperen dirigerte skuta så nær at skinnene lettest mulig kunne plukkes opp. Med vaksomt øye fulgte han karene når de slet med å hale skinnene etter kroker mellom skruis og over isflak. På dekk ble de spylt og rensset for blod, før spekket ble skåret løs fra skinnet med kvasse kniver, saltet og plassert tønnevis i store tanker eller i fat med saltlake. Spekket var spesielt viktig å bringe hjem. Det inneholdt fettstoff, som var mangelvare og ga gode priser både i Norge og resten av Europa. Næringsmidler basert på fett var nødvendige både i folks kosthold og til teknisk og industriell bruk (produksjon av margarin, såpe, smøreoljer og maling). I tillegg kom det krigsviktige stoffet glycerin, som ble brukt til å fremstille sprengstoff.

Fangstutbytte. Fra «*Tromsø Stiftstidende*» og «*Tromsøposten*» har jeg hentet noen eksempler som viser «Kong Rauds fangst i perioden 1912-1915:

- *Juli 1912: «Kong Raud» med 1800 sel, 200 tønner spekk.*
- *8/7 1913: Kong Raud: 950 sel, 16 storkobber, 1 bjørn, 29 klappmys og 150 tønner spekk.*
- *7/8 1914: Kong Raud 1100 sel, 50 storkobber og 1 bjørn. Ialt ca. 150 tønner spekk.*

- *28/5 1915: M/K Kong Raud: 2300 sel. (rakk trolig 2 turer dette året -m/innsatt motor).*

Vanskelige krigsår

Ubåtkrigen

Selv om Norge var et «nøytralt» land under 1. verdenskrig, ble særlig vinteren 1916 - 1917 en krevende tid for folk flest. Nøytraliteten ble presset både fra engelsk og tysk side. Britene krevde reduksjon av norsk handel med Tyskland, og sluttet å eksportere kull til Norge for å vise alvor. Det ble en kald vinter for mange nordmenn som manglet brensel, og både industrien og kommunikasjonene kom i alvorlig beit.

Tyskerne erklærte i januar 1917 «*den uinnskrenkede ubåtkrig*». Alle sjøområder rundt Storbritannia og deres allierte i Europa samt Østisen med Kvitsjøen ble erklært som forbudte soner (Sperrzonen) for både fiendtlig og nøytral skipsfart. Tyskerne anså det som bevist at Norge hadde brutt nøytraliteten, og dermed mente de at tyske ubåter også i norske farvann kunne senke skip uten forvarsel! Det skulle snart vise seg at denne proklamasjonen innledet et mørkt kapittel i norsk sjøfarts historie. Landet vårt var jo avhengig av tilførsler sjøveien, vi trengte import av matkorn og kull for å brødfø befolkningen og skaffe energi til industri, dampskip og jernbane. Uten inntekter fra den innbringende dampskipsfarten stod hele den norske økonomien på spill. Med myndighetenes velsignelse fortsatte derfor norske skip å farte i de farlige farvannene, med den følge at norske sjøfolk og deres pårørende ble hardt rammet. I første halvdel av 1917

fikk de føle den fulle tyngde av de tyske ubåtangrepene. Da gikk 300 norske skip tapt, mens 439 sjøfolk mistet livet⁷.

U 22 på tokt

Undervannsbåten SM U-22⁸ var en av de 46 ubåtene som gjorde tjeneste i den keiserlige tyske marine fra utbruddet av 1. verdenskrig i 1914. Fartøyet ble bygd ved Kaiserliche Werft Danzig og sjøsatt der i mars 1913. U-22 var 64,15 m lang, og med en 8-cyl. dieselmotor hørte den til den første tyske ubåt-serien som kunne gjøre tokter ute i Atlanterhavet. Med 8 knops fart hadde den en rekkevidde på 1800 km i overflatestilling, mens den i neddykket tilstand bare kunne nå 150 km. U-22 var armert med 4 x 50 cm torpedorør, to foran og to bak. Foran tårnet stod en 8.8 cm SK L/30 hurtigladerkanon med optimal rekkevidde oppgitt til 7 km.

Under et tokt i Nordsjøen løp U-22 i april 1917 på en britisk mine og fikk hele hekken ødelagt. Med slep av en torpedobåt ble ubåten likevel berget i havn og reparert. Fra sommeren 1917 var fartøyet igjen i krigstjeneste. Nå var kommandoen overtatt av Oberleutnant zur See, den 32 år gamle *Hinrich Herman Hashagen*, som ledet et mannskap på 3 offiserer og ca. 30 unge gaster, de fleste mellom 20 og 24 år gamle. Hovedoppgaven var å bidra under blokaden av all tilførsel sjøveis til og fra England. U-22 opererte først på nordkysten av Skottland, der den svenske frakte- og passasjerdamperen «*Jarl*» ble første bytte. Utover sensommeren og høsten forflyttet ubåten seg til Biscaya og vestkysten av Portugal. Blant flere senkede skip var U 22 sitt største bytte den 55.629 brt. store britiske passasjerdamperen «*California*».

U22. Bilde av et postkort – fra [https://en.wikipedia.org/wiki/SM_U-22_\(Germany\)](https://en.wikipedia.org/wiki/SM_U-22_(Germany)).

⁷Ved krigens slutt, omtrent to år senere, hadde Norge mistet hele 915 skip og 2123 sjøfolk.

⁸SM - Seiner Majestäts (Hans Majestets u-båt).

Uten å hvile på laurbærene sendte ubåten allerede et par dager senere M/S «Staro» fra Kristiania og bergensskuta M/S «Snetinden» til bunns ved en kombinasjon av torpedoer, kanonskyts og sprengstoff som manuelt ble plassert om bord i fartøyene.

Fra nyåret 1918 opererte U-22 igjen ved kysten av Nord-Skottland, men uten særlig suksess. Eneste bytte ble det svenske D/S «Stina», som ble senket med torpedo og granater den 2. mars på vei fra Glasgow til Gøteborg med kull. Den tyske ubåtkrigen var ikke lenger så dødelig effektiv som tidligere. Britene tok i bruk konvoitjeneste med eskortefartøyer, dypvannsbomber og mer effektive lytteapparater. Oberleutnant Hashagen fikk alarmerende meldinger om at opptil 10 tyske ubåter gikk tapt hver måned. Mange ble også senket eller skadet

Oberleutnant Hinrich H. Hashagen har en røykepause på dekket av U 22. Bilde fra Uboat.net.

i minebelter som britene hadde plassert på strategiske steder. Mye tyder på at U-22 gikk inn til basen for bunkring og klargjøring for et nytt tokt i mars/april 1918. Gjennom den trådløse telegraf om bord hadde Hashagen trolig fått instruks om å sette kursen mot Kvitsjøen.

M/K «Kong Raud». Fotoet er trolig fra Tromsøysundet like før avreisen til Ishavet.
Foto: J. H. Wennberg/Perspektivet museum, Tromsø. Bilde fra www.flickr.com.

Siste reise

«Farvel-dagen.»

Bildet av «Kong Raud» forrige side er kanskje tatt på selve «Farvel-dagen» da også familiemedlemmer fikk bli med på en prøvetur sammen med mannskapet. Det meste var klargjort for en 3 måneders ferd på fangstfeltet i Kvitsjøen. Provianten var kommet om bord, og fangstredskaper, ammunisjon og våpen skikkelig sjekket. I lasterommet stod salttønner forsvarlig surret fast, det samme var tanker for huder og spekk samt fat med vann og parafin. De to lettbåtene hadde man overhalt og satt i førsteklasses stand, hvitmalte for at selen ikke skulle få øye på dem. Før avgang 1918 hadde «Kong Raud» undergått en hovedreparasjon under sjøkontrollens tilsyn, og skuta kom seg derfor ikke av gårde før den 20. april.

Ungt mannskap

Blant mannskapet som skipper Arnesen hyret dette året, var over halvparten tenåringer. Besetningen kom gjerne fra lokalsamfunnet ved Tromsøysundet, og hadde vokst opp med sjøen som nærmeste nabo og tumleplass. Helt fra barneåra hadde de fått næring for sin utferdstrang ved å lytte til veteranenes fortellinger fra ishavet. De så derfor med forventning fram til å få prøve kreftene på ekte mannfolkvis. Samtidig var det en attraktiv attåtnæring ved siden av arbeidet på gården og heimefisket. Disse guttene fikk snart erfare hvilken usikker og farlig jobb de hadde valgt. Forlis, dramatikk, nedgangstider med små fangster og lave priser skulle bli kjente begreper for dem. Men for mange ble utferdstrangen sittende, de dro år etter år, og bomturene var glemt når de kom tilbake med full fangst.

Besetningen 1918. Med skipperen var det et mannskap på i alt 12 mann om bord i «Kong Raud» våren 1918. Navnene nedenfor ble oppgitt under den senere sjøforklaringen i Tromsø (det mangler to personer som da var reist hjem): *Jakob Alfred Johannesen*, Tromsø, 32 år, sjømann og tømmermann, 1. harpuner. *John Johnsen*, Solhjell, Tromsøysundet, 25 år, 2. harpuner. *Ivar Bjarne Sørensen*, Tromsøysundet, 19 år, sjømann, 3. harpuner. *Harald Svenning*, Tromsøysundet, 19 år, montør og maskinist. *Karl Gulbrandsen*, 19 år, matros. *Einar Anatol Nilsen*, Tromsøysundet, 20 år, kokk. *Johannes Amundsen*, Tromsøysundet, 18 år, fangstmann. *Arne Hansen*, Tromsø, 17 år, matros. *Magnus Johansen*, Tromsøysundet, 18 år, matros.

Mager fangst

Da «Kong Raud» nådde fram til iskanten den 26. april 1918, var flere andre skuter allerede på plass, spredt over store avstander. Været var ruskete og stormfylt, og med den sterke tidevannsstrømmen kom isen i stadig bevegelse. Råker som var åpne den ene dagen, kunne lukke seg den neste. Flere skuter ble fanget i isen, noen hadde basket i dagesvis for å komme seg løs. Vi vet ikke om «Kong Raud» var blant disse, men en fangst på kun 15 selunger i løpet av de første 14 dagene kan tyde på at noe hadde gått galt. Lørdag morgen den 11. mai lå de iallfall med isen i syd og peilet en landstripe med fyret på Svajtov Nos rett i vest.

Hele dagen søkte de nordøstover langs iskanten til de stanset ca. 8 norske sjømil øst-nordøst for Svajtov Nos. Her så forholdene brukbare ut, for et par fangstskuter hadde kommet seg innenfor iskanten og så ut til

å drive fangst der. Skipper Arnesen kjente begge disse skutene, den ene kom fra Vadsø, den andre fra Hammerfest. Like i nærheten vestafor dem lå også fangstskuta M/K «Ringsæl» av Tromsø.

Om kvelden og natten ble «Kong Raud» liggende og bakke et godt stykke fra iskanten. Trøtte karer gikk i køylene og lyttet til drønn og smell fra isen der ute i mørket. Ved daggry klokken 6 neste morgen kom harpuner John Johnsen opp i rorhuset og overtok vakten⁹.

Hvorfor dro de til Kvitsjøen?

På bakgrunn av de uhyggelige tall for senket norsk tonnasje våren 1917 kan man spørre hvorfor ca 40 norske fangstskuter valgte å dra til den erklærte faresonen Kvitsjøen i mars/april året etter. Enkelte seilte dit på jakt etter sel tilsynelatende uten tanke på at tyske ubåter når som helst kunne dukke opp. Noen hadde kanskje fortalt dem at faresonen ikke gjaldt for fangstskuter under nøytralt flagg. Sonen var opprettet året før for å hindre allierte konvoier i å frakte mat og våpen til russerne. Med den tysk/russiske fredsavtalen i Brest-Litovsk i mars 1918 var konvoiene ikke lenger noen trussel. Hvorfor skulle da tyskerne koste på seg å sende ubåter den lange og farefulle veien nordover bare for å senke noen små norske fangstskip?

Nei, fangstfolk trodde at det helst ville gå godt, og at den som intet våger, intet vinner. Betydelige gevinster stod på spill både for reder, skipper og mannskap. Prisene på ishavsprodukter var gått til værs under krigens høykonjunktur, en lønnsom tur kunne realisere mang en drøm på hjemmebane.

Men Kvitsjøen fortsatte å være faresone, det ble til og med spesielt framhevet i den tysk/russiske fredsavtalens artikkel 5. Her skulle skip senkes slik som i enhver annen faresone. Allierte og nøytrale skip som opererte i disse farvannene, skulle vite at de gjorde det på eget ansvar. Den tyske admiralstabten var heller ikke innstilt på å gjøre noe unntak for norske fiske- og fangstfartøyer. Dette var iallfall norske myndigheter fullstendig klar over, og saken var også omtalt i norske aviser. Spørsmålet er om det ble gjort nok for å orientere fangstfolket om alvoret i situasjonen, og om sentrale norske myndigheter i tilstrekkelig grad gjorde sin plikt for å advare mot ferdsel i Kvitsjøen.

Oberleutnant zur See, Hinrich Hashagen, ga for sin del ingen slik advarsel da han lot SM U-22 gli i overflatestilling langs den golde Murmankysten en maidag 1918.

⁹Dette avsnittet bygger i hovedsak på opplysninger hentet fra «Sjøforklaringer over norske skibes krigsforlis», bd. IV 1918. Utgitt ved Sjøfartskontoret desember 1918. (Fra s.101: Sjøforklaring om senkningen av «Kong Raud», reg. med M.L.B.W. som kjenningssignal, i sjørett satt på Tromsø rådhus 21. mai 1918.)

Angrepet

Været var grått og skyet med vestlig vind og brukbar sikt der «Kong Raud» duvet i de store dønningene mens det lysnet av dag den 12. mai. I rorhuset hadde John Johnsen tent kveik på snadda mens han speidet etter liv der inne blant de gråhvite ismassene i syd. Plutselig fornemmet han en bevegelse i øyekroken, det virket som en mørk bølge skummet fram. Med kikkerten oppdaget han snart at bølgen var en ubåt i overflatestilling som kom halsende fra vest med kurs rett mot dem. Hodestups sprang han mellom kahytten og ruffen og kalte alle mann på dekk.

Før de rakk å heise det nøytrale norske flagget, saktet ubåten farten og åpnet ild. De første granatene strøk over «Kong Raud» og slo ned i sjøen på andre siden. Deretter fulgte flere kanonskudd. En granat tok vannet rett foran baugen, mens den siste slo ned bare 8 favner fra skipssida så sjøvannet stod som en foss innover dekket. Med flagget endelig oppe kom det ikke flere prosjektiler. Derimot svingte ubåten opp mot «Ringsæl»,

som allerede hadde satt en lettboat på vannet og rodde ubåten imøte.

I båtene på 3 minutter!

Fra «Kong Raud» observerte man at det foregikk en dialog mellom skipper Alfred Gudmundsen på «Ringsæl» og ubåtsjefen. Etter en stund rodde lettbooten tilbake, mens ubåten langsomt vendte og kom glidende i retning «Kong Raud». Det viste seg siden at ubåtsjefen hadde gitt Gudmundsen ordre om å la «Ringsæl» følge ubåten og ta opp mannskaper fra fangstbåter i nærheten som nå skulle senkes.

Besetningen om bord i «Kong Raud» må ha følt seg som lammet i møte med ulven ved synet av den gråmalte ubåten som kom opp på siden av dem og ble liggende stille. Skipper Arnesen anslo at det smale skroget kunne være 150-170 fot langt, men dekket lå bare en fot over sjøflata. Nummer, navn eller merke var ikke synlig, men et temmelig skittent tysk flagg hang i tårnet. På forskipet stod en diger kanon med et løp som måtte være minst 2 meter langt. Skipper

Arnesen merket seg også en telegrafstang som var lagt ned på dekket, der det stod 6-7 mann og stirret bistert mot fangstmennene. På sin plass oppe i tårnet tronet sjefen selv i oljehyre med ropt for munnen:

– In the boats in 3 minutes! Aber schnell!

Skipper Arnesen trakk på skuldrene og viste med

Ulven jager lammet. Foto: Norsk Maritimt Museum

geberder at han ikke skjønnte meningen. Han ville diskutere saken, forklare seg, parlamentere, men først og fremst vinne tid. Da lød igjen den metalliske stemmen:

– *You have got 2 minutes! L o s!*

Nå fikk karene fart på seg, begge båtene ble låret i en hast. Alt måtte gå fort, hva skulle de ta med seg? Verden kjentes uvirkelig mens de tause rodde vekk fra «Kong Raud», frarøvet alt de eide om bord. Plutselig lød fortvilte hyl fra hunden som måtte være inntestengt i ruffen.

– *Helvetes bikkja! Den må med!*

Karene fulgte skipperens ordre og hamlet båten tilbake. Matros Arne Hansen, yngstemann på 17 år, jumpet om bord og returnerte med en vilt logrende skipshund. Samtidig registrerte de kanonen som pekte mot dem, skjøv fra og ventet på smellet. Om bord i ubåten stod tyskere og pekte og vinket dem av gårde i retning mot «Ringsæl», men lettbåten var ikke kommet mer enn noen få favner klar av skipssiden før den første granaten gjennomboret «Kong Raud» og eksploderte så hele skroget ristet. Så sørget sju nye kanonskudd for at splintene fra «Kong Raud» føk i alle retninger, mens skipet krenget over på siden og sank dypere etter hvert som sjøen fosset inn.

Over sjøflaten kunne de fra robåtene snart bare se rorhuset og mastetoppen med tønna og det norske flagget som blafret sitt farvel. Det var det siste glimt de fikk av «Kong Raud» før mannskapet i begge robåtene ble tatt velberget om bord i «Ringsæl».

Slik slutter denne historien om «Kong Raud», seilskuta som ble sjøsatt ved Charlottenlund Verft i Strinda i 1873. Siden seilte hun en drøy mannsalder – gjennom seilskutetida, inn i dampens og motorens tidsalder, ut av det nittende århundre og inn i et nytt. Om bord hadde sjøfolk og fangstmenn slitt for det daglige brød. Storm hadde jaget skuta, regn og hagl pisket henne, orkan truet med å knuse henne. Men alltid gjenoppstod «Kong Raud» til ny innsats inntil tyske granater ga henne nådestøtet søndag morgen den 12. mai 1918. Siden da har «Kong Raud» ligget på havbunnen ved munningen av Kvitsjøen i 100 år.

Etterord

Neste offer skulle bli *M/K «Michail»*, en tidligere postbåt som var omgjort til russisk fangstskute, og som befant seg 4 kvartmil unna. «Ringsæl» fulgte etter ubåten på avstand i håp om å ta opp overlevende. Skipper Arnesen og skipper Gudmundsen kunne begge iaktta hvordan ubåtfolk entret det russiske fartøyet på jakt etter proviant og verdisaker før de til sist satte skuta i brann. Meldinger gikk ut på at tyskerne gikk hardt fram og drepte flere om bord i «Michail», men mannskapet rakk likevel å sette båter på vannet. Slik ble flere overlevende tatt opp av «Ringsæl», som straks satte kursen mot Norge. Snart kunne flere norske aviser berette om at kaptein Gudmundsen med «Ringsæl» var ankommet Vardø fra Ishavet tirsdag 14. mai med 42 bergede fangstfolk fra 2 skuter som var senket av en tysk ubåt ved Mumankysten.

Fra Trondhjems Folkeblad 16. mai 1918.

Skipper Arnesen på «Kong Raud» hadde en bror, Viktor Arnesen, som var eier og skipper om bord på fangstskuta «Tennæs» av Tromsø. Dette var søndagen da begge brødrene mistet skutene sine på Kvitsjøen etter fulltreffere fra U-22. Viktor Arnesens folk ble tatt opp av M/K «Stairs» av Hammerfest, som også ble bombardert i senk mens skuta var på hjemtur to dager senere. Hashagen herjet på Kvitsjøen og senket 8 skuter i løpet av uka. Viktor Arnesens mannskap var blant flere som kom seg i land i den lille russiske byen Vaidaguba, der russerne ved telegrafstasjonen tok godt i mot dem. Herfra kunne Viktor Arnesen og de 33 andre norske fangstmennene ligge i skjul og observere den tyske ubåten som kom etter dem inn i havna. Det ble en blodig seanse. Først skjøt U-22 i senk postskipet som nettopp var kommet fra Vardø med passasjerer, deretter en fiskeskøyte, før granatene la telegrafstasjonen og flere av husene i grus. Under disse operasjonene ble flere mennesker drept.

Samlet dro de norske fangstmennene i flere robåter hjemover mot Norge. Etter et par døgns hardt slit, fikk de endelig hjelp. En norsk laksefisker med motorbåt slepte dem den siste biten inn til Vadsø, der de gikk i land om ettermiddagen den 17. mai, etter sigende til musikk fra et oppstilt brassband.

Kilder og henvisninger:

Privatarkiv 24 (Charlottenlund Verft), SAT.

<http://digitalarkivet.no> – folketellinger, kirkebøker og pantregistre (jfr. noter).

«Sjøforklaringer over norske skibes krigsforlis», bd. III, Sjøfartskontoret, Kr.a. april 1918. Nasjonalbibliotekets digitale arkiv (www.nb.no).

«Sjøforklaringer over norske skibes krigsforlis», bd. IV 1918. Utgitt ved Sjøfartskontoret desember 1918. www.nb.no.

Norske aviser: Spredte nummer av Trondhjems Adresseavis, Trondhjems Folkeblad, Nordlandsposten, Romsdals Amtstidende, Tromsø Stiftstidende, Tromsøposten, Bergens Tidende, Norsk Kunngjørelsestidende, Morgenposten, Dagbladet. (jfr. noter). Fra Nasjonalbibliotekets digitale avisarkiv.

Breida, Jan P.: «Skiipsbyggeren på Charlottenlund. Historien bak stedsnavnet». *Årbok for Strinda historielag* 2008.

Fremmerlid, Astri: «En fiskerikommune industrialiseres. Utvikling av industri og bosetning i Vågan 1880-1920.» Hovedoppgave Bergen 1982. www.nb.no.

Gudbrandson, Terje: «Bodin bygdebok II A. Gårds- og slektshistorie for Straumen», Bodø 2001.

Haug, Karl Erik: «Falls Norwegen auf die Seite unsere Feinde tritt». Det tysk-norske forhold fra sommeren 1916 til utgangen av 1917. Hovedoppgave UNIT 1994. www.nb.no.

Helgason, Guðmundur: «WW1 U-boat commanders. Hinrich Herman Hashagen». Uboat.net.

Kristiansen, Eivind H.: «Ishavsfart. Fra Gratangen og gamle Ibestad» Alta 1989. www.nb.no.

Olsen, Alf Roar: «Diana» og «Kvik» fra Charlottenlund – og deres eier Halvor Iversen. *Årbok for Strinda historielag* 2017.

Sevåg, Reidar: «Statsråd H. R. Astrup», Oslo 1967. www.nb.no.

Ytreberg, Nils A.: «Nordlandske Handelssteder», Trondheim 1941. www.nb.no.

Jan P. Breida, f. 1937, er lektor med historie hovedfag.

Dagbladet 18. mai 1918.

Lilleby smelteverk

Av Thor Anders Aarhaug

I 75 år ble det produsert ferrosilisium på smelteverket på Lilleby, som har blitt omtalt som produsent av verdens reneste ferrosilisium. Verket ble etablert av NTH-professor Harald Pedersen i 1927, og var etter 2. verdenskrig eid og drevet av familien Solberg. Med begrensede muligheter for utvidelse på Lilleby ble et nytt verk startet på Holla i 1964. A/S Ila og Lilleby Smelteverker hadde på det meste 633 ansatte. Dette var i 1976. Fra 1994 ble verket drevet av Fesil inntil det ble nedlagt i 2002. Området er omregulert til boligformål, og i perioden 2015-25 skal den grønne bydelen Lilleby utvikles.

Teglverket

I 1899 ble det bygget et teglverk i Østbyen på tomte som senere skulle huse smelteverket. Nidaros teglverk ble etablert på eiendommen Leren i Ladalen på Lade. Som man kan anta fra navnet, var området rikt på leire til teglsteinproduksjon. Teglverket var i drift i 25 år før det ble avviklet i 1925.

Professor Harald Christian Pedersen

Harald Christian Pedersen tok eksamen som kjemiingeniør ved Trondhjems Tekniske Lærestanstalt i 1907. Etter å ha jobbet som assistent der i tre år, reiste han til Aachen. I 1912 mottok han dr. ingeniørgraden på et arbeid om utvinning av ren nikkel fra kobberholdig malm. I perioden 1912

Utsikt fra Bakkaunet mot Lade 1915 - 20. Vi ser Nidaros teglverk bak boligene til høyre (se pil). Postkort utlånt av Jon Kvistedal.

til 1916 var han hyttemester ved Røros kobberverk. Deretter ble han overingeniør ved Høyangfaldene Norsk Aluminium Co, før han returnerte til sin fødeby Trondheim i 1917 for å lede selskapets forsøksvirksomhet i lokaler ved Nidaros teglverk. Han ble i 1920 den første professor i metallurgi ved Norges Tekniske Høyskole. Han var professor til 1944, og var rektor ved NTH 1925-29. Han kjøpte flere eiendommer ved Lilleby, derav en del av Teglverkets for å kunne drive forsøksvirksomhet. På grunn av mangel på laboratorier på Gløshaugen fikk metallurgisk institutt ved NTH leie laboratorium i Pedersens private laboratorium på Lilleby.

På Lilleby gjennomførte Pedersen flere forsøk på å utvinne aluminiumoksid fra blåleire. Denne prosessen ble ikke kommersialisert. Imidlertid ble hans forsøk med å utvinne aluminiumoksid fra bauksitt, kalkstein og koks i en elektrisk smelteovn en suksess. Denne prosessen ble senere kjent som Pedersen-prosessen, og var i bruk i norsk aluminiumsindustri (Høyanger) fra 1928 og frem til 1969. Pedersens involvering i ferrosilisium (FeSi) startet med en prosess han utviklet for samtidig fremstilling av FeSi og aluminiumoksid. Denne prosessen ble kalt Pedersen II-prosessen.

Første produksjon av ferrosilisium

I 1925 kjøpte Pedersen personlig opp resten av tomta til Nidaros Teglverk. To år senere ble de to første smeltetransformatorer innkjøpt, og kommersiell produksjon av ferrosilisium kunne starte. Lilleby Smelteverk ble formelt opprettet 1. oktober 1927 som personlig firma eid av Pedersen. I det første året med produksjon hadde firmaet 23 ansatte. Kvarts

Harald Pedersen (1888 – 1945).

Bilde fra *A/S Ila og Lilleby Smelteverker* 50 år.

til FeSi-produksjonen ble hentet fra gården Devle på Lade. Senere ble kvartsen hentet fra gården Lund i tidligere Leinstrand kommune, og etter hvert fra Kragerø.

Med en kraftpris på ett øre per kWh hadde Lilleby en driftskostnad på 230 kroner per tonn FeSi. Med en salgspris på 185 kroner per tonn, var det umulig å få driften til å lønne seg. Pedersen mente derfor at kraftprisen måtte reduseres for at driften skulle gå i balanse. Driften ble holdt i gang til 1930, da Lilleby ble tvunget til å si opp 50 mann og stenge ned to ovner. Dette førte til at kraftprisen ble senket til 0,1 øre per kWh. I 1932 fikk Pedersen etablert internasjonale avtaler om å levere mellom 1500 og 2000 tonn FeSi til utlandet. Disse avtalene gjorde at Lilleby ikke lenger ble holdt utenfor det internasjonale markedet, som brukte lave priser på FeSi metall som argument for å stenge nye aktører ute.

A/S Ila og Lilleby Smelteverker

Allerede i 1906 hadde Adolf Øien etablert Ilen Smelteverk sammen med skipsreder Albrigt W. Selmer og banksjef Andreas Berg. Produksjonen av kalsiumkarbid ved to ovner ble igangsatt i 1907. Allerede året etter var ytterligere to ovner satt i drift, i tillegg til en kalkovn for produksjon av kalk fra kalkstein til eget forbruk.

Kalsiumkarbid ble på denne tiden benyttet til belysning, da karbidet reagerer med vann for å danne den brennbare gassen acetylen. En av de viktigste kundene til smelteverket var de tyske jernbaner. De gikk over til fettgassbelysning i 1909, og driften ble som følge av dette stanset året etter.

Fra 1911 var det sink som var hovedproduktet ved Ilen Smelteverk. Verket var

i drift gjennom 1. verdenskrig, men krafttilgangen var den største utfordringen. På grunn av dette var det drift bare gjennom sommerhalvåret. I mellomkrigstiden kollapset markedet. Mens det før første verdenskrig hadde vært gode tider for den elektrometallurgiske industrien i Norge, ble det nå nedgangstider. Ilen Smelteverk gikk konkurs i 1923. Patentet for produksjon av råsink ble solgt til Det Norske Zinkkompani, og deler av produksjonsutstyret ble flyttet til Odda. I 1928 ble lokalene kjøpt av professor Harald Pedersen. Han startet opp Ila Smelteverk, hvor det i tillegg til ferrosilisium ble produsert ferrokrom med lavt karboninnhold.

Navnet Ila og Lilleby Smelteverker dukket første gang opp i 1932, men ble ikke registrert i Trondheim Handelsregister før

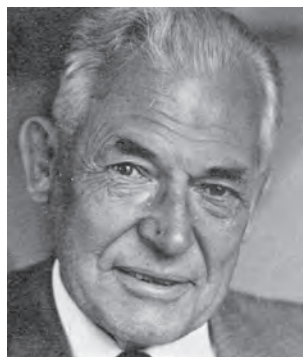

Ila smelteverk ca. 1936. Til venstre for smelteverket ser vi Ilsvikøra og til høyre Ila Slip, eid av Ørens Mekaniske Verksted. Helt til høyre ligger Norges Kooperative Landsforenings lager. A/S Ila og Lilleby Smelteverker eide Ørens Mekaniske verksted i perioden 1960 – 1987, og også Trolla Brug mellom 1974 og 1983. Foto: Widerøes flyveselskap/NTNU UB.

den 2. mars 1937, og da som et aksjeselskap med Harald Pedersen som hovedaksjonær. På stiftelsesmøtet ble det tegnet aksjekapital for 200 000 kroner. Pedersen sto selv for 180 000 av dette, mens advokat Johan Cappelen og ingeniør Birger Solberg sto hver med 10 000. De to sistnevnte var henholdsvis styreformann og daglig leder i selskapet.

I Ila ble et jernstøperi etablert etter initiativ fra A/S Ila og Lilleby smelteverker. Birger

Solberg sto sentralt i arbeidet med å etablere et moderne jern- og stålstøperi med bruk av elektriske ovner. I 1938 ble anlegget i Ila solgt til det nyopprettede støperiet A/S Ila Jern- og Stålstøperi, og to av smelteovnene ble flyttet til Lilleby. Dermed var det ikke lenger produksjon av ferrosilisium i Ila. Ila og Lilleby hadde eierinteresser i jernstøperiet til 1948. I 1950 gikk jernstøperiet konkurs, og strømmen ble slått av.

Birger Solberg var født i 1901. Han ble sivilingeniør ved maskinlinjen på NTH i 1925. Etter å ha vært assistent og høyskolestipendiat ved NTH, ble han i 1930 ansatt ved Kværner Brug i Oslo. Året etter kom han tilbake til Trondheim og ble ansatt ved Trondheim Mekaniske Verksted. Solberg ledet driften av Røros kobberverk 1932 til 1936 mens Harald Pedersen var eier av verket. Deretter ledet han driften av A/S Ila og Lilleby Smelteverker 1937-1940. Solberg var teknisk konsulent 1940-45. Han overtok som eier av A/S Ila og Lilleby Smelteverker i 1945 og var administrerende direktør 1945-1970. Birger Solberg døde i 1982. Bilde fra *A/S Ila og Lilleby Smelteverker 50 år*.

Lilleby smelteverk og Lade i 1936 – røyken viser hvor smelteverket var. I forgrunnen til venstre ser vi Ringve, videre mot høyre Rognli, fabrikkene Nobø og Foki, Lade gård, Lade kirke og Ladehammeren. Utsnitt av flyfoto. Foto: Widerøes flyveselskap/NTNU UB.

2. verdenskrig

Mens smelteverkene gikk med overskudd de første årene, ble 1939 et vanskelig år med driftsstans en lengre periode på høsten. Innsparinger ble iverksatt, og Birger Solberg gikk fra sin rolle som disponent til å være konsulent i selskapet. Driften på Lilleby ble umiddelbart stanset da Tyskland angrep Norge 9. april 1940. Da okkupasjonen var fullført, ble det gitt ordre om å sette smelteverket i drift. Fordi professor Harald Pedersen var i Sverige, ga styreformann Johan Cappelen ansvaret for driften til Birger Solberg.

Da Harald Pedersen returnerte fra Sverige i juni, ble Birger Solberg sagt opp fra sin stilling som konsulent. Pedersen og Solberg

hadde ulikt syn på okkupasjonen, og det var også private motsetninger som gjorde et samarbeid problematisk. Pedersen erstattet også Cappelen som styreformann. Pedersen overtok i denne omstillingen aksjepostene etter Solberg og Cappelen.

Driften ved Lilleby gikk som normalt helt frem til årsskiftet 1944/45. I denne perioden ble dessuten forsøk med aluminium og andre lettmetaller gjenopptatt ved laboratoriene på Lilleby. Fra 1942 overtok A/S Nordische Aluminium Gesellschaft ansvaret for driften av laboratoriene. Dette kan sees i sammenheng med tyskernes ambisjoner om å skaffe seg kontroll over norsk aluminiumsindustri. Til tross for Pedersens iver etter å produsere resultater ved labora-

Til venstre: Bilde fra 1949 av ovnsdørken til ovn 3 - som ble tatt i bruk i 1947. Ovnen var åpen på alle sider. Råvarene til smeltingen ble fraktet dit i vogner (kibber) fra råvarelageret og tippet på gulvet. Der sto det arbeidere med spader og kastet råvarene inn i ovnen – vi ser arbeiderne til høyre og venstre i bildet. Der hvor de står og kaster inn, ser vi at det på ovnen henger jernplater for å beskytte dem. Disse kunne flyttes rundt til der arbeiderne til enhver tid sto og kastet inn råvarene. En mann står med en lang jernstang med en plate for å flytte på råvarene inne i ovnen. Smeltingen foregikk under dørken. Bildet til høyre fra 1947 viser tapping av metall fra samme ovn. Metallet ble tappet i vagger som var halvfulle med sand, og metallet størknet til 10-15 cm tykke blokker. Vaggene ble flyttet til tappehallen for avkjøling. Når metallblokkene var passende størknet, ble de knust i en knuser (tidligere ble blokkene knust med håndmakt med en slegge), siktet, sortert i kvaliteter og fraktet til råvarelageret. Foto: Schrøderarkivet - Sverresborg Trøndelag folkemuseum.

toriene, ble arbeidet sabotert med lavt arbeidstempo. Tyskerne ble til slutt så misfornøyd med mangel på resultater at de stengte laboratoriet i 1944 og flyttet aktiviteten til Oslo.

Etterkrigstiden

Driften ved Ila og Lilleby hadde stanset på høsten 1944, og arbeiderne hadde blitt oppsagt. Professor Harald Pedersen døde 17. januar 1945, og Birger Solberg ble kontaktet av Pedersens arvinger med ønske om at han skulle igangsette driften ved Ila og Lilleby. Det kom ikke noe ut av denne henvendelsen, da et tilbud fra Solberg om å overta 120 av de 200 aksjene til 50 % ble avslått. Etter en senere henvendelse fra Harald Pedersens sønn, Knut Harald Pedersen, kom man imidlertid til enighet om et rent salg av smelteverket. Familien Pedersen var dermed ute av Ila og Lilleby Smelteverkers historie. Laboratoriebygningen, som ble leid av NTH frem til 1941, samt seks mål tomt, ble holdt utenfor handelen. Ila og Lilleby kjøpte imidlertid også disse seks år senere.

Den 18. juni 1945 ble den første generalforsamlingen for nye A/S Ila og Lilleby Smelteverker holdt. Solberg-familien hadde en stor aksjemajoritet, og Birger Solberg ble valgt som den første styreformann. Dette styret satt sammenhengende de neste 12 årene.

Birger Solberg hadde en utfordrende jobb med å få driften på verket i gang. Utstyret måtte settes i stand. Lån til investeringer av nytt utstyr og til oppstart av driften ble innvilget av Bøndernes bank. Kraftsituasjonen var usikker, og Trondheim E-verk hadde varslet om muligheter for driftsstans. Birger Solberg kom da opp med ideen om at man skulle samle inn gamle flyvrak for omsmelting av aluminium. Flyvrakene ble omsmeltet i saltbad i spesialbygde ovner som ble fyrt med olje. Dermed hadde man aktivitet på verket også om vinteren, når det ikke var kraft tilgjengelig for ferrosilisium-produksjon.

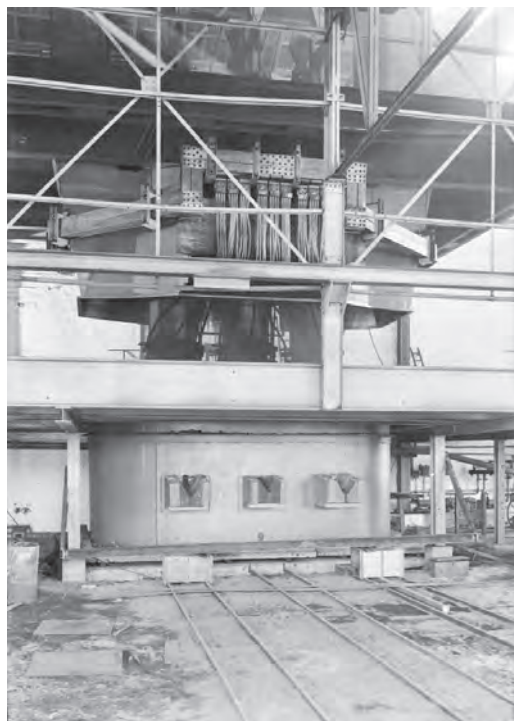

Lilleby smelteverk med Lade flyplass i bakgrunnen i 1951. Foto: Widerøes flyveselskap/NTNU UB.

I perioden 1948-52 mottok Norge 250 millioner dollar i Marshallhjelp. Som en del av føringene for denne hjelpen ble Norge bedt om å tredoble sin ferrosilisiumproduksjon. Saken ble tatt opp på styremøtet i Ila og Lilleby smelteverker den 7. januar 1949. Det var enighet om å slutte seg til forslaget om økt produksjon, men at stabil krafttilgang var en forutsetning for dette. I oktober 1950 lyktes det å etablere en kraftavtale med Trondheim E-verk for en effekt på 2500 kW hele året frem til 1955. Prisen var 100 kroner per kW per år. En ny ovn, ovn 4, på 5 MW, ble satt i drift i 1950. Dette ga et vesentlig bedre driftsresultat.

Gode driftsresultater gjennom 50-årene gjorde det naturlig for bedriften å vurdere økning av produksjonen. Ved Lilleby var det ikke tilgang til tomteareal som var begrensningen, men snarere stabil og tilstrekkelig stor krafttilgang. Som konsern ekspanderte Ila og Lilleby smelteverker ved interesser i prosjekter som smelteverket i Finnfjord, som hadde oppstart i 1962, og senere i både Canada og Brasil på henholdsvis 70- og 80-tallet. Nærmest var likevel prosjektering og oppstart av smelteverket i Holla i 1964. Her hadde man vurdert krafttilgangen før byggestart av smelteverket. Ila og Lilleby smelteverker skulle bygge ut Sjøa-vassdraget mot at man fikk disponere denne kraften i 40 år.

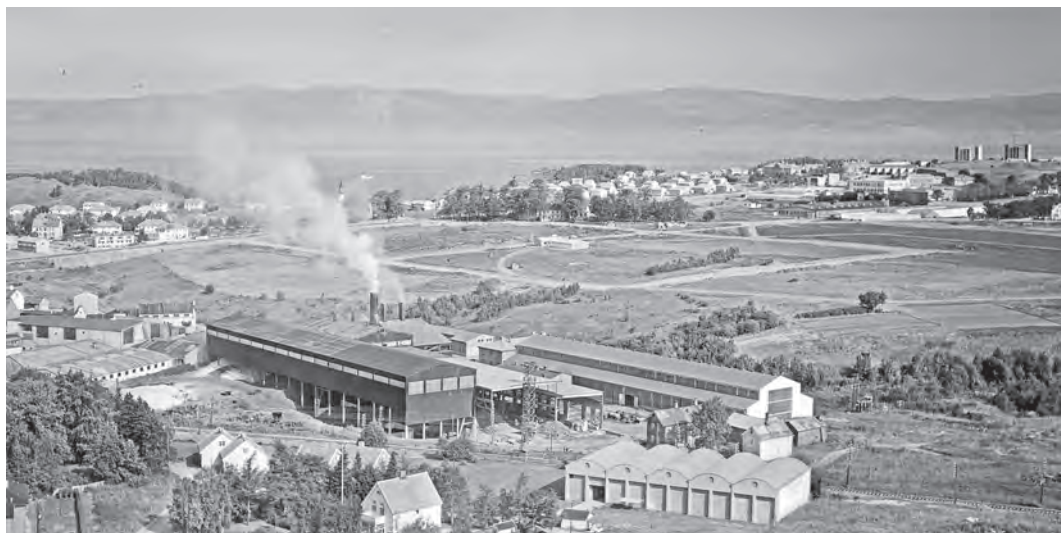
Ved Lilleby ble etter hvert røyk og forurensinger begrensende for driften med en beliggenhet så nært bykjernen. I 1971 var det flere innlegg i avisene i Trondheim om utslipp på Lilleby, og Fredrik Skagen sto i spissen for en gruppe, «Medborgerne», som protesterte mot utslippene. I 1974 kom de

Ny smelteovn på Lilleby i 1950 – ovn 4. Denne ovnen var lukket – nå ble råvarene tilført ovnen gjennom rør fra toppen av ovnen. Vi ser tappetuter nederst på ovnen og skinner for vaggene på gulvet. Det ble bygget 2 ovner til frem til 1960. Alle ovnene ved smelteverket var konstruert og bygget av A/S Ila og Lilleby Smelteverk. Foto: Schrøderarkivet - Sverresborg Trøndelag folkemuseum.

første kravene fra Statens Forurensnings-tilsyn, og gjennom resten av 70-årene ble ovnene bygget om og lukket. Ovn 4 var ikke egnet for slik ombygging, og ble derfor erstattet av ny ovn på 12 MW.

Ombygging av ovner ga samtidig mulighet for utnyttelse av spillvarme. Det ble estimert at omtrent 175 GWh forsvant opp gjennom skorsteinene i 1974/75. Omtrent 50 GWh ble utnyttet i et fjernvarmeanlegg opprettet

Lilleby smelteverk 24. juli 1959. I huset til venstre var råvarene til produksjonen – jernmalm/skrapjern, kull/koks og kvarts. Kvartsen kom i mange år fra Kragerøområdet. Kvartsen som ble brukt til å lage FeSi med høy renhetsgrad, kom fra Spania. Det lange huset til høyre var lager for ferdigvarer. I mellom disse forgikk produksjonen. Foto: Widerøes flyveselskap/NTNU UB.

ved å legge en 10 km vannsløyfe i området Lade, Leangen og Tunga. Tunga Kretsfengsel var en av abonnentene. Avgass fra verket ble avkjølt fra 5-600 til omtrent 150 °C over en varmeveksler hvor temperaturen i vannet i sløyfen ble økt fra 70 til 115 °C.

Erik Solberg tok over som leder for bedriften etter sin far Birger i 1970. Han var utdannet metallurg fra NTH i 1958, hans diplomoppgave derfra omhandlet blant annet gassrensing, og han var aktiv i arbeidet med å redusere utslippet på verket. Posefilter ble installert for å fange de omtrent 15 tonn støv som ble sluppet ut hvert døgn fra Lilleby på den tiden. Silikastøvet, som er meget finfordelt, med en gjennomsnittlig diameter på 0,15 mikrometer, var i utgangspunktet ikke et produkt. Etter hvert fant man imidlertid ut at dette støvet egnet seg

bedre enn flyveaske som tilsats til betong. Det har vist seg at silikastøvet gir bedre styrke på betongen, i tillegg til at det gir bedre heft mellom betong og armering. Dette reduserer risiko for korrosjon.

Erik Solberg, f. 1933, ble sivilingeniør ved metallurgilinjen på NTH i 1958. Han studerte deretter metallurgi i Grenoble i Frankrike i ett år og arbeidet ved et karbidverk i Frankrike og et stålverk i Vest-Tyskland. Solberg var driftsingeniør ved A/S Ila og Lilleby Smelteverker 1960-65, viseadministrerende direktør 1965-70 og administrerende direktør 1970-94. Bilde fra A/S Ila og Lilleby Smelteverker 50 år.

Ila og Lilleby hadde en god miljøprofil. Det var i 1978 det første fullrensede anlegget ble igangsatt, og bedriften vant i perioden frem til 1981 hele tre miljøpriser. Også arbeidsmiljøet ble bedre, spesielt med lukking av ovnene. Støy og varmestråling har alltid vært en utfordring. Her har utviklingen av verneutstyr gjort arbeidsplassene tryggere.

Produkt

Ferrosilisium har alltid vært hovedproduktet på Lilleby. Mens man i de første årene produserte standardkvaliteter av FeSi, ble strategien etter hvert å produsere spesialkvaliteter, som hadde svakere markedsconjunkturer. På slutten hadde smelteverket så mange som seks spesialprodukter av FeSi. Ila og Lilleby var på denne tiden kjent som det verket som produserte det reneste FeSi i verden for selveste NASA.

Lilleby smelteverk på 1960-tallet. Til venstre ser vi administrasjonsbygget med ferdigvarelageret bak. Helt til høyre ligger råvarelageret. Mellom disse bygningene var produksjonen, med smelteovnene i forgrunnen (se røyken fra pipene). De eldste ovnene (nr. 3 og 4) var nærmest administrasjonsbygget. Bak disse ovnene foregikk knusing av de størknede metallblokkene, og så sikting og sortering. Foran ser vi en mursteinsbygning (se pil) hvor Harald Pedersens hadde sitt laboratorium. Denne bygningen fortsatte Lilleby Smelteverk å bruke til laboratorium – og til verksted og spiserom for arbeiderne. Den lyse bygningen vi ser i forgrunnen er kontorbygningen til A/S Norsk Ståltaugfabrikk.

Foto: Widerøes flyveselskap/NTNU UB.

På 50-tallet ble det gjort forsøk med ilmenittsmelting for selskapet Titania i Rogaland. Disse forsøkene pågikk et par år. Senere ble det gjort forsøk med silkomangan (SiMn) på Lilleby. SiMn kunne produseres i samme ovner som FeSi. Dette førte til protester fra Tinfos Jernverk på Notodden som også produserte SiMn. Den brune røyken fra produksjonen førte til klager fra naboene på Lilleby, og denne produksjonen ble lagt ned i 1965.

På Holla produserte A/S Ila og Lilleby smelteverker også silisium metall. Den første ovnen sto klar i 1968. Silisium metall brukes som forsterkning og legering av aluminium metall. Også her ble det produsert spesialprodukter ved raffinering av silisium metall til ulike renhetsgrader.

Familiebedriften selges

A/S Ila og Lilleby smelteverker ble kontrollert av Solbergfamilien fra 1945 til 1994. Selskapet ble aldri børsnotert. Salget kom

Lilleby smelteverk i 1988. Den høye bygningen helt til høyre inneholdt anlegg for rensing av støv i røyken fra ovnene. Støvet ble samlet i 4-5 m lange støvposer. Når de var fulle, ble de ristet, og støvet falt ned til bunnen av bygget og samlet opp. Det var til sammen 6 ovner, hvor 2 var for raffinering og forskning. Gjennom raffineringen av metallet fra de store ovnene fikk man FeSi med stor renhet. Før rensetiltakene ble det sluppet ut omtrent 15 tonn støv pr. døgn når driften gikk for fullt. Etter at rensetiltakene var fullført, var det i hovedsak vanndamp som ble sluppet ut. Pipene ble bare brukt til nødutslipp. I bygningen var det også et varmegjenvinningsanlegg – man kjølte ned den varme røykgassen og varmet opp vann som ble sendt i rør til abonnenter på Lade. I bygget til venstre for renseanlegget var det 3 smelteovner. Utsnitt av bilde fra *A/S Ila og Lilleby Smelteverker 50 år*.

som en følge av sviktende FeSi-priser på 90-tallet. Erik Solberg kjempet hele tiden mot en sammenslåing av hele den norske ferrolegeringsindustrien til ett stort selskap. Det var Elkem og Orkla som ledet an i dette arbeidet med å samle industrien i ett konsern.

I 1994 ble A/S Ila og Lilleby smelteverker kjøpt opp av Fesil-konsernet. Driftsresultatene ble stadig dårligere utover 90-tallet, og 20. desember 2002 ble produksjonen stengt for godt. Utstyr og ovner ble flyttet til Fesil-verket i Mo i Rana, og kraftavtalene ble overført til Holla verk. Fesil-konsernet har siden 2008 vært eid av investorene Arne Blystad og Jan Haudemann-Andersen.

Det ble senere på 2000-tallet utført pilot-skalaeksperimenter på Lilleby-tomta, hvor Fesil sammen med blant andre SINTEF så på mulighetene for produksjon av silisium av solcellekvalitet. Denne prosessen ble kalt Solsilc, og Fesil Sunergy ble opprettet som selskap. I 2009 fikk Sunergy innvilget et risikolån på 50 millioner kroner fra Innovasjon Norge. Planen var å etablere en fabrikk på Orkanger med produksjonsstart i 2012, men disse planene ble aldri realisert.

Utvikling av tomta

Nedleggelsen av smelteverket førte til at et område på rundt 90 mål ble liggende mer eller mindre brakk. Området var ikke lenger egnet for tungindustri, men for Trondheim by var dette plutselig en unik mulighet til å utvikle et stort og sentralt område av byen.

I 2008 ble Lilleby Eiendom AS etablert. Veidekke Eiendom AS hadde kjøpt seg inn med 50 % fra de tidligere eierne Fesil og Labek. Labek AS er eid av Erik Solberg og hans familie. Lilleby Eiendom AS hadde som målsetting å få omregulert området fra industri til boligformål. Dette var ikke i konflikt med Fesils interesser. De hadde allerede planer om å etablere Solsilc-prosessen i full skala på Orkanger.

Veidekke hadde byggestart på det de kalte den grønne bydelen Lilleby i 2015. 38 mål av tomta er satt av til grøntarealer, parker og friområder. På resten skal det bygges omtrent 1200 leiligheter og rekkehus fordelt på omtrent 20 bygninger. Spesielt for prosjektet er at det skal brukes massivtre i stedet for betong. Dette har sammenheng med dagens miljøperspektiv. Viktig for dette området har dessuten vært de dårlige

Lilleby smelteverk i mars 2014 (venstre) og september 2013 (høyre). Bildet til høyre gir oss et inntrykk av bygningenes størrelse. Foto: Thor Anders Aarhaug (venstre) og Knut L. Vik (høyre).

grunnforholdene med leire, som har favorisert lettere massivtre fremfor langt tyngre

betongkonstruksjoner. Lilleby vil være ferdig utviklet i 2025.

Smelteverksområdet i september 2018. I bakgrunnen reiser bygningene seg på Lilleby. Byggingen på selve smelteverksområdet er ikke påbegynt. Helt til høyre ser vi City Lade. Foto: Knut L. Vik.

Ordliste

- **Silisium (Si):** Lettmetall med tetthet $2,33 \text{ g/cm}^3$. Brukes som legering i aluminium, og i renere form til solceller og elektronikk.
- **Ferrosilisium (FeSi):** Legering av silisium og jern for tilsetning i jern og stål. Det brukes også til å fjerne oksygen fra jern og stål.
- **Silikomangan (SiMn):** Legering av silisium med mangan.
- **Ilmenitt (FeTiO₃):** Titan- og jernholdig mineral.
- **Kalsiumkarbid (CaC₂):** Karbid benyttet til fremstilling av acetylen for belysning og til fiksering av nitrogen for produksjon av kunstgjødsel.
- **Elektrisk smelteovn:** Ovn hvor varme genereres fra elektrisitet.
- **Fettgass:** Belysningsgass fremstilt fra fettavfall.

Referanser

Sellæg, Arne: A/S Ila og Lilleby Smelteverker – 50 år. Trondheim, 1988.

Samtale med Erik Solberg 3.3. 2017.

https://en.wikipedia.org/wiki/Lilleby_smelteverk

<https://no.wikipedia.org/wiki/Silikatstøv>

https://www.ntnu.no/nv/sf/mnd_bedrift/fesil/pres

http://veidekke.no/Imported_articles/Press/article58586.ece

<http://www.fremtidensby.no/byutvikling/den-gronne-bydelen-i-trondheim>

Thor Anders Aarhaug, f. 1970, er seniorforsker ved SINTEF Industri. Han er utdannet ved NTNU med en doktorgrad innen fysisk kjemi.

Strøm til Strinda

Av Ivar E. Stav

Utnyttelsen av vannkraft til produksjon av elektrisitet var et av de store teknologiske gjennombrudd rundt forrige århundreskifte. Hvordan skulle Strinda skaffe strøm til sine innbyggere? Fjæremsfossens kommunale kraftselskap skulle være svaret. Men veien fram til egen produksjon viste seg å bli lengre enn noen kunne forestille seg. Den historien er full av forsinkelser og frustrasjoner på grunn av økonomiske og politiske forhold og skal bare omtales punktvis her. (Spesielt interesserte vises til Stuedahl, selskapets siste direktør, i litteraturlisten). Artikkelen legger vekt på byggeprosjekter som viser utviklingen, og en helt spesiell transportløsning.

Trondhjems Elektrisitetsverk (TEV)

Trondheim kommune nedsatte fra 1890 flere komiteer for å skaffe byen elektrisk kraft. Det resulterte i kjøp og utbygging av Leirfossene fra Leren (Leira) gods. Kraftverket ved øvre foss sto ferdig i 1901, 10 år etter at Hammerfest fikk Europas første kommunale verk. Plasseringen på Tillersiden av Nidelva ble valgt av skattemessige grunner. Kraftstasjonen på Nedre Leirfoss (fra 1908) lå derimot på Strinda-siden. Kraften ble overført til byen med luftledninger gjennom Strinda. Den første linja ble bygd til Tempe, med en liten overgangsstasjon der ledningene gikk over til jordkabel. Stasjonen var oppført i rød tegl med to vindusakser, i en stil beslektet med kraftstasjonen på Øvre Leirfoss. Den ble betegnet Valøen (Valøya) men lå oppe på

Tempe-platået. Et par år senere ble en ny linje bygd over Byåsen, til toppen av Steinberget og en lignende overgangsstasjon, tegnet av arkitekt Peter O. Digre (Henmo s. 28). Begge disse småstasjonene sto til rundt 1960.

Krav fra Strinda

Leirfossene var bygd ut for bykommunens næringsliv og borgere. De første årene var ikke engang de sikret tilkobling til nettet – hvis tilknytningskostnadene ble for store.

Innbyggere i Strinda gjorde snart sin interesse gjeldende. I 1909 vedtok Trondheim formannskap at strindinger kunne få tilkobling, på visse vilkår: Abonnementen måtte betale skatt til byen, bekoste anlegget selv, og avgiften ville bli 25 % høyere enn i byen. Likevel ble det politisk protest mot dette i Trondheim på prinsipielt grunnlag, på tvers av partigrensene. Så vel huseierforening som håndverks- og industriforening gikk mot. Hvorfor skulle folk i Strinda, som fikk billige tomter og slapp murtvang, få nyte godt av dette byens gode? Bystyret gikk mot å sette formannskapets vedtak i kraft. Men eieren av Rosendal gård, like utenfor bygrensen, søkte tilknytning og fikk det innvilget. Det utløste en rekke andre søknader fra «grenseboere». De ble enstemmig innvilget av bystyret, på de før nevnte vilkår. Lønnsomheten gikk foran prinsippene.

Fjæremsfossens Kommunale Kraftselskap (FKK) etableres

I Strinda begynte en politisk prosess med krav om at alle skulle få tilgang til

elektrisk strøm, og en beklagelse over at kommunen hadde latt muligheten til egen utbygging av kraftressursene i Leirfossene og Vikelva gå fra seg. Saken ble tatt opp av tre representanter i en interpellasjon til kommunestyret, som nedsatte en elektrisitetskomité i 1911. Det ble så startet et samarbeid mellom kommunene Strinda, Klæbu, Tiller, Leinstrand og Byneset for å få strøm fra Fjæremsfossen i Nidelva. Fossen var i Klæbu, og eier var A. Huitfeldt & Co. Det ble dannet en elektrisitetskomité i hver kommune og et arbeidsutvalg med deltakere fra kommunene. Det kom først et tilbud fra A. Huitfeldt & Co om at kommunene kunne få kjøpe Fjæremsfossen. Dette ble det ikke noe av. Deretter var det et ekspropriasjonsskjønn som foregikk høsten 1913 – januar 1914. Det ble da bestemt en pris på kr 345 000 for fossen. Etter skjønnet ble det startet forhandlinger med A. Huitfeldt & Co for å få en avtale, men pga. krigen ble disse utsatt og så gjenopptatt i januar 1915. En overenskomst ble da inngått – kommunene skulle betale kr 350 000 for fossen og for areal på land for bygging av kraftstasjonen.

I april 1915 var det et fellesmøte mellom alle herredstyrene for å bestemme om avtalen med Huitfeldt skulle inngås eller ikke – og for å fastlegge lover for et felles kraftselskap. Strinda, Klæbu, Tiller og Byneset vedtok å kjøpe fossen og etablere Fjæremsfossens Kommunale Kraftselskap (FKK). Kjøpet ble godkjent av Staten ved kgl. resolusjon av 23. juli 1915. Endelig detaljert avtale med A. Huitfeldt & Co ble det dog ikke enighet om før i 1924 – først da ble kjøpet gjennomført. Vederlaget ble kr. 810 000, hvorav kr. 450 000 utgjorde kompensasjon til Huitfeldt

for å gi avkall på en gunstig ordning om leie av kraft i den opprinnelige avtalen. Dessuten skulle kommunene dekke skattekravet som selgeren fikk pga. denne kompensasjonen. (Leinstrand hadde da for lengst trukket seg ut, og ble først med igjen i 1951. Det medførte bl.a. at artikkelforfatterens sju første år på Esp ble tilbrakt i parafinlampens skjær).

Bynesset, Klæbu, Leinstranden, Strinden og Tiller herredsstyrer

indkaldes herved til møte i Trøndernes Arbeidersamfund, Prinsens gate 22 a, Trondhjem, tirsdag 20. april 1915 kl. 10 fm. til behandling av:

1. Indkjøp av Fjæremsfossen.
2. Kontrakter med Trondhjem om midlertidig leie av kraft samt overtagelse av abonnenter.
3. Love for et kommunalt kraftselskap.
4. Valg av styre og overstyre med varamænd.

Trondhjem 12. april 1915.

Ole L. Engen. K. Ulstad.

Simon Leinum. Bonsach Lund.
A. Solberg. (HOF)

Det var samarbeid mellom Strinda, Klæbu, Tiller, Leinstrand og Byneset om å skaffe strøm til herredene. Det ble innkalt til felles herredstymøte i 1915 for å avgjøre kjøp av Fjæremsfossen og danning av et felles kraftselskap. Fra Trondhjems Adresseavis 14. april 1915.

Trondhjems Adresseavis kunne 28. mars 1915 gi en bred presentasjon av prosjektet, inklusive den tekniske løsning som var utarbeidet av ingeniør Jacob Nissen, Kristiania og herredsingeniør Høyem i Strinda.

Byggeprosjekter

Etableringen av Fjærremsfossens Kommunale Kraftselskap utløste et større bygge- og eiendomsprosjekt, som bare delvis ble gjennomført.

Det må først nevnes at detaljplaner for kraftstasjonen og den arkitektoniske løsning ikke er funnet. Men arkitekt C.J. Moe fikk i 1916 oppdraget med å tegne en rekke transformatorstasjoner. Den største av disse var på Belbuan, med en lengde på 25,6 m. Fasadetegningene viser en middelalderinspirert prestisjebygning, utviklet året etter med finesser i murverket på detaljtegningene. Bygningen ble imidlertid aldri oppført. Når kraftstasjonen ble satt på vent, var det ikke behov for Belbuan. Dens funksjoner ble på en måte overtatt av trafostasjonen på Moholt (se nedenfor).

Belbuan var tenkt med tårn og spir, blindbuer mot gesimsen og tilnærmet spissbueform på hovedvinduene og i murfeltet over de mindre vinduene. Den tåler godt sammenligning med samtidige trafostasjoner som ble bygd: domkirkearkitekt Nordhagens stor-slåtte Hauen utenfor Skien (Stav: Trondhjemske samlinger 2017, s. 146 f.) og Jakob Holmgrens enklere Bårdshaug på Orkanger, som ble ødelagt ved sabotasje under 2. verdenskrig. Andre eksempler på middelalderromantikk i Trondheim var Vestre Folkebad på Hospitalsløkkan (tegnet av arkitektene Solberg og Christensen, åpnet 1899, revet 1973) og arkitekt Kielands store prosjekt for ny Øvre Leirfoss kraftstasjon, realisert sterkt forenklet som et mindre tilbygg (Stav: Trondhjemske Samlinger 1999, s. 92 f.).

Planene omfattet også mindre trafostasjoner på Belbuan, Sluppen, Stavne og Heimdal. Disse var tegnet i 1916 over samme lest: høye smale bygninger, nærmest å sammenligne med frittstående «kirketårn» (kalles her trafotårn), og dekordetaljer som blind-

Arkitekt C.J. Moes fasadetegninger til trafostasjonen på Belbuan, november 1916. Fra venstre: Mot sør, med inntak for kraftlinjene. Mot øst, hovedfasaden. Moes arkiv, Dorabiblioteket.

buefriser lik den store stasjonen. Men de hadde individuelle forskjeller i detaljene, Belbuan fikk muligens en mer «utbulende» takform enn det enkle åstaket på de øvrige. Som følge av at Leinstrand trakk seg tidlig, ble stasjonen på Heimdal aldri bygd.

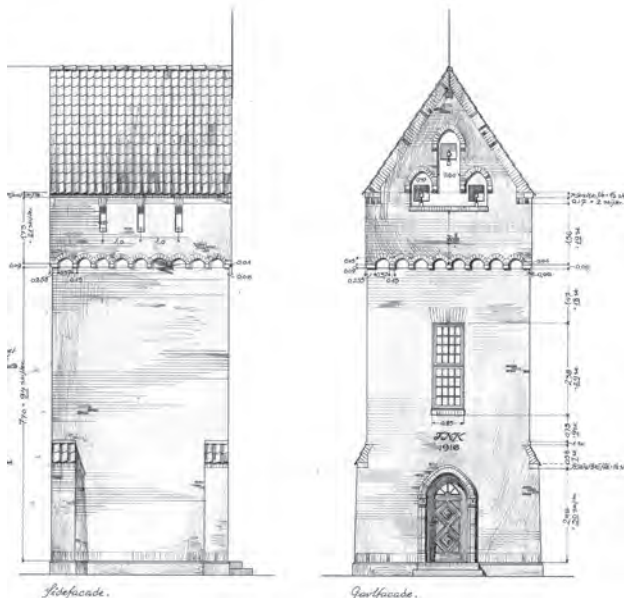
Tårnet på Tempe sto nordøst for krysset Holtermanns vei/Bratsbergvegen og ble revet på 1960-tallet pga. veiutvidelse. Sluppen trafostasjon står uendret og er i bruk. Men luftledningene er borte – og noen har fjernet innskriften FKK i jern over inngangsdøra. Dessuten er Bøckmans veg blitt hevet, slik at tårnet ikke ruver i terrenget som tidligere.

I Moes arkiv finnes dessuten tegninger for trafokiosker i jern, noe tilsvarende de TEV oppførte mange steder i byen. Moe tegnet også et mer klassisk utformet trafotårn i mur. Ingen av disse ble bygd. Det

gjorde trolig heller ikke to alternativer til funksjonærboliger som han tegnet i 1920, uten stedsangivelse.

Trafostasjon bygget av FKK på Belbuan i 1917, se pil. I forgrunnen ser vi Belbuan gård – bak trafostasjonen ligger Brøsetveien. Utsnitt av flyfoto fra 1950-55. Foto: K. Harstads Kunstforlag. Fra www.flyfotoarkivet.no.

Til venstre: Stavne trafotårn bygget av FKK nederst i Bøckmans vei. Det står 1917 på veggen. Foto: Sven Hestmann, 1995. Til høyre: Arkitekt C.J. Moes tegning. Dorabiblioteket.

Kontor og lager

Som distribusjonsselskap hadde FKK behov for plass til administrasjon og utstyr. Løsningen ble funnet for enden av Holtermanns vei, nærmest bygrensa. Det var også praktisk, sentralt i Strinda. Først fikk selskapet to rom i nr. 1 (Kveldheim – den gang Strindas kommunehus), i 1919 fikk det kjøpt naboeiendommen (nr. 3) med en villa nærmest i jugendstil. Det gikk imidlertid 20 år før leieboeren i 2. etasje, en NTH-professor, flyttet ut. Holtermannsvei 1 ble kjøpt i 1953 og innredet til kontorbygg. Den store tomte bak disse og tilstøtende eiendommer ble utnyttet som lager, med stabler av trestolper og store kabeltromler. Mer ømtålig materiell fikk plass i en enkel toetasjes lagerbygning i mur, tegnet av arkitekt Th. Borg i 1917.

Bebyggelsen her ble revet i forbindelse med utvidelsen av Holtermannsveien og oppføringen av høyhuset til Trondheims tekniske etater. Da var FKK for lengst blitt historie.

TEV bygger ut i Klæbu

Med den uavklarte situasjonen rundt sin egen foss, måtte FKK stole på TEV for mer kraft. TEV bygde i første omgang ut Hyttefossen i Klæbu, like nord for Selbusjøens utløp ved Brøttem. Stasjonen ble tegnet av arkitektene Brekke og Grimelund i 1924 og fikk navnet Løkaunet. Den skulle være midlertidig, inntil en større stasjon kunne stå klar noe lenger nord, ved Svean. Men Løkaunet er fortsatt i drift! Med autentisk, nyklassisistisk eksteriør og interiør ligger den som en bortgjemt «kraftperle» ved enden av veien fra Svean kraftstasjon – på østsiden av Nidelva. Ny trafostasjon

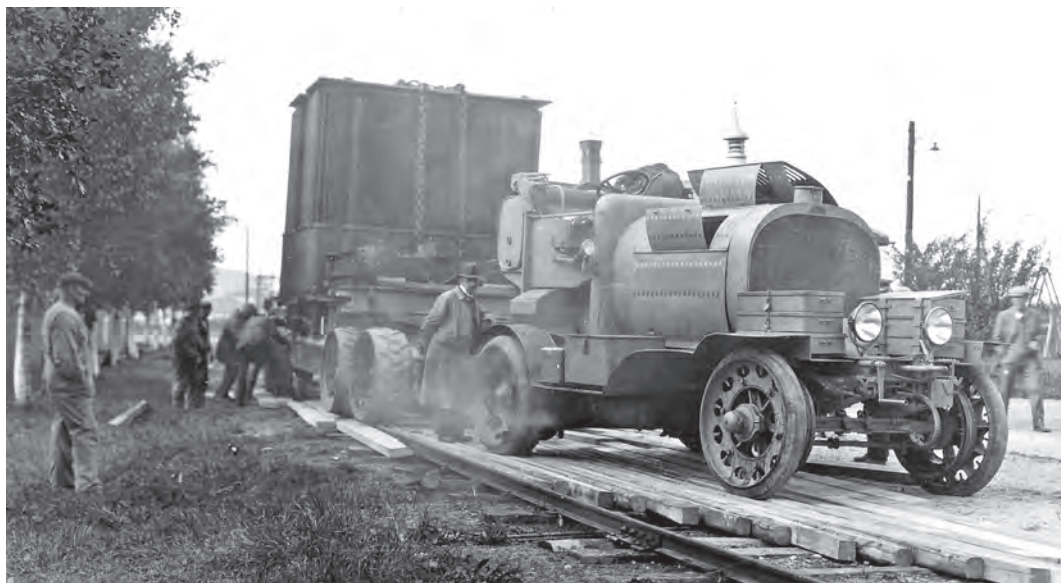

Løkaunet kraftstasjon ved Hyttefossen i Klæbu rundt 1933. Foto: Schrøderarkivet - Sverresborg Trøndelag folkemuseum.

på Moholt skulle bygges for å ta imot strømmen. Men disse stasjonene innebar en stor, felles utfordring.

Transportspørsmål med Gigant-løsning

Kraftutbygging stilte generelt store transportmessige utfordringer. Generatorer, turbiner og ikke minst transformatorer var store i omfang og vekt, og kunne ikke deles i mindre enheter på en rasjonell måte. Ved de siste utbyggingene ved Leirfossene hadde TEV funnet en slags løsning ved å kombinere trekraft fra traktor og lastebiler. Ved mange utbyggingsprosjekter ble jernbane en god løsning, i beste fall med korte sidespor. Verre var det med den statlige utbyggingen av Nore kraftverk, som medførte bygging av Numedalsbanen – 93 km fra Kongsberg til Rødberg pluss sidespor til Nore. Jernbane ble også vurdert for prosjektet Hyttefossen, med utgangspunkt Heimdal stasjon. En anleggsbane av enkel standard fram til kraftstasjonen ble kalkulert til 2,1 millioner kroner. En fullverdig bane til Brøttem, med sidespor til fossen, ville komme på 4 millioner. Det siste var

Gigant. Fra bane til vei. Foto 1925, Norsk vegmuseum.

Selbu kommune bare interessert i om banen ble videreført til hovedbygda i den andre enden av Selbusjøen.

I denne situasjonen var det TEV-sjef Garstad og fylkesveisjef Rode stilte spørsmål om ikke verdenskrigen hadde medført en teknologisk løsning med fredelig anvendelse. Svaret ble funnet i en annonse i et tysk fagtidsskrift, fra Austro-Daimler-fabrikken i Wiener Neustadt, Østerrike. De to herrene dro dit på befaring – og det ble kjøp for en rimelig penge – kr 43 000 pluss kr 16 000 i toll. Kjøpet av Gigant forutsatte vegutbedring og ny Svean bru, med egenandel for TEV på vel $\frac{3}{4}$ million.

Fabrikkens tekniske sjef var Ferdinand Porsche, i dag mest kjent som skaperen av Volkswagen (Bobla) og sportsvognmerket som bærer hans navn. Han hadde under første verdenskrig utviklet et kjøretøy for tungt, mobilt artilleri.

Det besto av en maskinvogn eller «automobil» med tilhenger, og bar med rette navnet Gigant. Dimensjonene kunne imponere: Maskinvogna hadde en 6-sylindret bensinmotor på 150 hk. Motoren ble brukt til å produsere strøm som ble overført til elektromotorer på hvert av drivhjulene, dvs. bakhjulene på maskinvogna og hvert av de åtte hjulene på tilhengeren. Maskinvogna fungerte som et elektrisitetsverk for tilhengeren.

Maskinvogna veide 8,6 tonn, lastevogna 19,5 tonn, og største last var 25-30 tonn. Den var som en stor lastebil, med motorkasse og førerplass trukket langt tilbake på ramma. Men tross størrelsen var Giganten fleksibel og hadde god fremkommelighet. Den kunne kjøre både på jernbaneskinner og på vei, takket være brede veihjul på tilhengeren, 38 cm (diameter var 1 meter), med knaster, og muligheten for elastisk fordeling av trekkraften på de ulike hjulene.

Kjøretøyet viste god evne til å krabbe opp på veien igjen, om den delvis havnet utenfor – både på snøføre og under teleløsning. Styringen av vogntoget var slik innrettet at lastevogna fulgte samme kurve som maskinvogna, selv i krappe kurver, helt ned til 8-10 meters svingradius. Fleksibiliteten

ble ytterligere forsterket av at lastevogna til en betydelig grad kunne operere uavhengig av maskinvogna, ved at kraften kunne overføres ved hjelp av en 80 m lang kabel. Styringen av lastevogna foregikk da med en lang styrestang festet til den ene boggien. Ved kjøring på vei ble det montert hjul utenpå

Gigant passerer Singsaker skole på det øverste bildet og er framme ved Moholt trafostasjon på det nederste 17. september 1925. Foto: Statkraft Trondheim.

jernbanehjulene. Hele den operasjonen tok 1 ½ time for fem vante karer.

Men fort gikk det ikke: På landevei med fullt lass var hastigheten 1,5-5 km i timen, mot 25 km/t på jernbane. På den annen side kunne den, stadig fullastet, klatre stigninger på 26 %. Men farten ble da redusert til 1,35 km/t. Tørst var den naturlig nok, 30 l på mila.

Kjempen fikk første gang gjøre nytte for seg 17. september 1925, ved en vellykket transformatortransport til den nye trafostasjonen på Moholt, knapt 5 km utenfor byen. Her var maksimal stigning 1:9,6. De kjørte opp Nonnegata, forbi Singsaker skole og videre langs Jonsvannsveien.

Gigants siste oppdrag og videre skjebne

Den siste dokumenterte bruken av Gigant finnes i avisen Nidaros for 4. november 1948. Oppdraget var det samme som ved debuten 23 år tidligere: Transport av en transformator til Moholt. Trafoen på 25 tonn var kommet fra Per Kure i Oslo og ble overført til Giganten på Marienborg verksted ved hjelp av NSBs egen kran. Transporten gikk så på skinner fram til Lademoen jernbanestasjon. Herfra startet dens videre ferd på veihjul tidlig om morgenen. Ved 9-tiden var det pause med frokost ved Tyholtveien, og klokken 11 var transporten vel fremme ved Moholt transformatorstasjon. Her vipet TEVs egen kran trafoen av tilhengeren og satte den på plass.

Forfatteren fikk rundt 1990 opplyst av en eldre TEV-ansatt at Giganten ble hensatt bak Dampsentralen i Ila, før den til slutt ble hugd opp. Vi kan i dag beklage en slik

skjebne. Men på den tid var det ingen som så dette som et unikt kulturminne, enn si hadde ressurser til å ta vare på et så stort eksempel på teknologi som tiden hadde løpt fra. I mellomtiden var det utviklet tunge lastebiler som en mer fleksibel løsning. Eierforholdet og den vesentlige del av bruken skulle også tilsi at den lå utenfor Norsk Jernbanemuseums ansvarsområde. Noen eksemplarer av lastevogna er tatt vare på i Mellom-Europa, men ingen maskinvogn.

Moholt trafostasjon

Vi går nå tilbake til utbyggingen på 20-tallet. De nye kraftressursene fra Hyttefossen tilsa bygging av ny linje og ny, stor trafostasjon. Den ble lagt på Moholt. Høyspentlinjen kunne dermed føres som luftspenn gjennom jordbruksområder. Tomta lå fortsatt utenfor «byggebeltet», og kraften gikk nedtransformert videre i jordkabel til fordelingsstasjonene Paulinelund 1 og 2 ved Høyskoleparken og til nettet for øvrig. Moholt trafostasjon kom til å overta oppgaver som FKKs stasjon på Belbuan var ment å dekke. Opprinnelig var Moholt planlagt vesentlig større, med tanke på at den også skulle ta seg av kraften fra Svean. Men det viste seg tidlig at Svean-utbyggingen ville bli vesentlig dyrere enn opprinnelig forutsatt, og Svean kraftstasjon kom ikke i drift før i 1939.

Moholt trafostasjon ble tegnet i 1924 av arkitekt Theodor Brekke, og ble bygd i mur, med fundamenter og kjeller i betong og etasjeskillere i jernbetong (armert betong, i nåtidens terminologi). Sammen med kollega Grimelund var Brekke også ansvarlig for den nokså ulike Hyttefossen

Moholtområdet i 1958. Vi ser Moholt trafostasjon fremst i bildet, med bestyrerboligen til høyre delvis skjult av vegetasjon. Jonsvannsveien går forbi trafostasjonen. Lenger bak ser vi Åsvang skole på venstre side av veien. Foto: Telemark Flyselskap. Fra www.flyfotoarkivet.no.

(Løkaunet) kraftstasjon. Ledningene derfra går inn i Moholt trafostasjon via et galleri på sørveggen. Den toetasjes bygningskroppen er avtrappet i tre fløyer, noe forskjøvet og kanskje ikke helt harmonisk i forhold til hverandre: Hovedfløyen med transformatorene, én fløy for verksted og kontrollrom og én for 6,6 kV-anlegget. Vinduene i hovedfløyens 1. etasje mot nord og åpningene i galleriet 2. etasje mot sør skiller seg ut med sine runde buer som har avtrappet omramming. Taket er høyt og valmet, og bidrar til det ruvende preg som stasjonen hadde på daværende «Snau-Strinda». Men taket over verkstedfløyen ble tilnærmet flatt,

som Hyttefossen kraftstasjon. I 1963-64 ble transformatorfløyen utvidet med 16,5 m mot øst, faktisk som følge av en ny 60 kV ledning fra Fjæremsfossen. Arkitektfirmaet Arnstad og Heggenhougen fulgte hovedtrekkene i den opprinnelige stasjonen. Men utformingen av gesimsen og vinduene er forenklet. På sørfasadens forlengelse tegnet de en stor ark som motsvarer alle de små arkene over innføringen av kraftlinjene på første byggetrinn.

I NVEs utredning om kraftoverføringens kulturminner (se tittel i litteraturlista), er Moholt trafostasjon valgt ut som ett av 17

Moholt transformatorstasjon, hvor linjen ender. (tegning av arkitekt Th. Brekke.)

Tegning av nordsiden av Moholt transformatorstasjon i en artikkel i Trondhjems Adresseavis 31. desember 1925 om at kraftlinjen mellom Hyttfossen og Moholt var ferdigbygget. Kraftlinjen var 17 km lang og hadde kostet kr 600 000. Strømmen fra Hyttfossen ble overført med en spenning på 66 kV og transformert ned til 6,6 kV i transformatorstasjonen på Moholt. Anleggene ble tatt i bruk i februar 1926, og prisen for det hele var ca. 5 millioner kroner.

særlig verdifulle objekter. Begrunnelsen på s. 323 fortjener å bli gjengitt, med rettelse av en faktisk feil:

Moholt trafostasjon var en helt avgjørende utbygging for kraftleveransene til Trondheimsområdet i en periode med stor økning i strømforbruket. Stasjonen har vært i kontinuerlig drift siden 1926 (tatt i bruk i februar det året, boken oppgir 1924) og frem til i dag, og har derfor blitt meget godt ivaretatt både materielt og estetisk.

Bygningen fremstår som monumental og er et eksempel på sin tids industriarkitektur, både slik den i sin tid ble bygget og som følge av tilbygget fra 1960-tallet. Tilbygget er for øvrig godt tilpasset den opprinnelige bygningen, samtidig som det viser kontinuitet og utvikling i arkitektonisk form-

språk. Stasjonen har representative tekniske løsninger for fordeling og transformering av elektrisk energi, og enkelte tekniske installasjoner står der fortsatt (som) den opprinnelige 45 tonnns løpekransen ... et kraftfullt teknisk element.

I tillegg til at transformatorstasjonen i seg selv har en historie som er verdt å vise frem, har Trondheim Energi Nett også valgt å benytte seg av den som en arena for formidling av sin egen historie. Blant annet er veggene i det store kontrollrommet i stor grad dekket av historiske bilder som formidler ulike sider av e-verkets aktiviteter og anlegg gjennom et drøyt århundre.

Moholt-stasjonen er pr. i dag ikke omfattet av noen plan med vernebestemmelser, men er i Byantikvarens aktsomhetskart gitt høy antikvarisk verdi (klasse B). For øvrig er det nå pizzafirmaet Dolly Dimples som holder til i den gamle bestyrerboligen i sørenden av tomten.

Endelig utbygging av Fjæremsfossen

Utbyggingen kom ikke i gang før krigen. Kraftforbruket steg meget svakt i mellomkrigsperioden, bl.a. på grunn av en svak vekst i næringslivet. Det var derfor betenkeligheter med de store kostnadene som prosjektet ville kreve. For eksempel ble utbygging av Rånåsfoss i Sørumsdal en finansiell møllestein om halsen på Akershus fylkeskommune til etter 2. verdenskrig. Slik sett hjalp det lite at dette anlegget ble en arkitektonisk perle.

En tidligere utbygging av Fjæremsfossen kunne på den annen side ha virket vekstfremmende, skjønt, som det heter i Strinda

Sørsiden av Moholt transformatorstasjon i september 2018. Fra venstre: Fløy for 6,6 kV anlegget, fløy for verksted og kontrollrom og hovedfløy for transformatorene. Foto: Knut L. Vik.

bygdebok: «... et slikt aktivt, planrettet syn på kommuneøkonomien hadde imidlertid ennå ikke trengt gjennom som prinsipp blant de folkevalgte på den tiden.» (Sjøholt s. 72.) I 1936 ble planene tatt opp igjen, uten konkret resultat. Men i 1944 ble det besluttet å utarbeide planer for utbyggingen. (Kvaal og Wale s. 199.)

Etter krigen vendte utbyggingsoptimismen for fullt tilbake til FKK. Av hensyn til sysselsettingen ble arbeidet ved fossen påbegynt i august 1945, selv om godkjenning av planene ikke forelå før mot slutten av 1946. Sommeren 1946 vurderte professor Haakon Faanes på NTH planer fra ingeniør T. Kuløy for kraftverket. Det var tre hovedalternativer. Det kunne være aktuelt både med kraftstasjon (maskinhall) i dagen og i fjell. Den økte kraftmengden ville kreve en betydelig utvidelse av transformatorkapasiteten på Belbuan. Faanes skisserte selv den tekniske løsningen her, samt en større bygning tilknyttet det gamle trafotårnet.

Men utbyggingsplanene møtte snart vansker både på fylkesnivå og i Stortinget. I den generelle knapphetssituasjonen ble Aura-utbyggingen prioritert, og det ble hevdet at kraften derfra ville være både rikelig og rimelig for lang tid fremover. Men hovedavtakeren, aluminiumsverket på Sunndalsøra, hadde større behov for kraft fra Aura enn først antatt. I den mangelsituasjonen som da oppsto, prioriterte TEV byens forbrukere fremfor salget til FKK. Stuedahl påpeker at Sør-Trøndelag Elektrisitetsverk også trenerte en trafostasjon på Nardo som var en forutsetning for FKK sin utnyttelse av Aura-kraft. Den ble for øvrig ikke ble tilkoblet før ved årsskiftet 1955/56.

På 50-tallet bygde FKK flere trafostasjoner som skulle transformere og fordele den økte tilgangen på kraft til de store utbyggingsområdene i Strinda. Hovedstasjonen kom i Moholtlia (ved nåværende Omkjøringsvegen). Nå ble det endelig bygd trafostasjon på Belbuan – og det gamle tårnet revet. I tillegg kom det en stasjon på Munkvoll. Alle disse stasjonene ble tegnet av arkitekt Roar

Trafostasjon bygget på Belbuan av FKK ca. 1927.
Foto: Jan Habberstad. Fra WikiStrinda.

Tønseth, i en nøktern 50-tallsstil. Han var også ansvarlig for TEV sin store trafostasjon inn mot steinbruddet på Buran. Moholtlia trafostasjon skulle ikke få lang funksjonstid. Etter fusjonen mellom FFK og TEV ble den overflødig, siden Moholt trafostasjon lå så nær.

Først ved årsskiftet 1957/58 kunne selskapet levere kraft fra egen, nybygd stasjon. Trolig ble også den tegnet av arkitekt Tønseth. Byggeprosessen ble noe forsinket av en ulykke i turbinhallen som ble bygd i fjell. Fjellet var dårlig, og det gikk et mindre skred i selve hallen. Ved kommunesammenslåingen seks år senere gikk FKK inn i TEV. Det kan trygt konkluderes med at Fjæremsfossens Kommunale Kraftselskap fikk en lang ventetid og en kort virketid som selvstendig kraftprodusent.

Takk til:

Per Helmersen, TEV
Roy Åge Håpnes, Byantikvaren i Trondheim
Erlend Lund, UB NTNU, Dorabiblioteket
Mikal Sveen, Statkraft Trondheim

Kilder

Arkivalia

C.J. Moe, Tek 0012, Spesialsamlingene, NTNU Dorabiblioteket.

Haakon Faanes, Tek 0034, Spesialsamlingene, NTNU Dorabiblioteket.

Trykte kilder

Aviser

Nidaros 4. november 1948.

«Fjæremsfossen for kommunerne.
Herredsstyrernes fællesmøte». Trondhjems
Adresseavis 20. april 1915.

«Nidelven paa kommunale hænder.
Kommunerne kjøper Fjæremsfossen». Trondhjems
Adresseavis 21. april 1915.

«Fjæremsfossen». (Om kgl. res., approbasjon
av vedtak i kommunestyrene om kjøp.)
Trondhjems Adresseavis 30. juni 1915.

«Høispændingslinjen Hyttfossen – Trondhjem
færdigbygget». Trondhjems Adresseavis 31.
desember 1925.

«Trondhjems elektricitetsverks sidste utvidelse». Trondhjems
Adresseavis 30. januar 1926.

Bøker/årbøker

Henmo, Olav, Henmo, Erik og Faanes, Haakon: *Trondhjems Elektrisitetsverk og Trondhjems Sporvei 1902-1927*. Trondhjem 1927.

Kvaal, Stig og Wale, Astrid: *En spennings-historie. Trondheim Energiverk gjennom et århundre*. Trondheim 2000. Digital versjon: Nasjonalbiblioteket: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2009021100052

Fjæremfossen kraftverk. Den gule bygningen er koblingshuset, selve kraftstasjonen ligger i fjell.
Foto: Mikal Sveen, Statkraft Trondheim.

Sjøholt, Peter (red.): ... og bygda ble by. *Strindas historie 1945-1963. Strinda bygdebok bind 4*. Trondheim 1971. Digitale versjoner: WikiStrinda: <http://www.strindahistorielag.no/Wikibilder/strinda-bygdebok4-hele.pdf> Nasjonalbiblioteket: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012053108187

Stav, Ivar Erlend: «Giganten som kunne kjøre på vei og skinner. En kraftkar for kraftutbygging på 1920-tallet». S. 95-101 i *Norsk Jernbanemuseum årbok 2017*. (Lett redigert versjon i *Heimdal historielag årsskrift 2017*.)

Stav, Ivar Erlend: «Elektrisitetens hus – en arkitekturhistorie». S. 106-142 i *Kraftoverføringens kulturminner*. (Trafostasjoner og –kiosker.) NVE, Oslo 2010. Digital versjon: http://publikasjoner.nve.no/rapport/2010/rapport2010_17.pdf

Stav, Ivar Erlend: «Norsk kraftverksarkitektur». S. 113-136 i *Kulturminner i norsk kraftproduksjon*. NVE, Oslo 2006. Digital versjon: http://publikasjoner.nve.no/rapport/2013/rapport2013_52.pdf

Stav, Ivar Erlend: «Industriarkitektur i Trondhjem 1890-1925». S. 77-100 i *Trondhjemske Samlinger 1999*. (Bearbeidet hovedoppgave i kunsthistorie.)

Stav, Ivar Erlend: «Olaf Nordhagens som kraftversarkitekt». S. 125-160 i *Trondhjemske Samlinger 2017*.

Stuedahl, Leif: *Fjæremfossens kommunale kraftselskap 1915-1964*. Trondheim 1965.

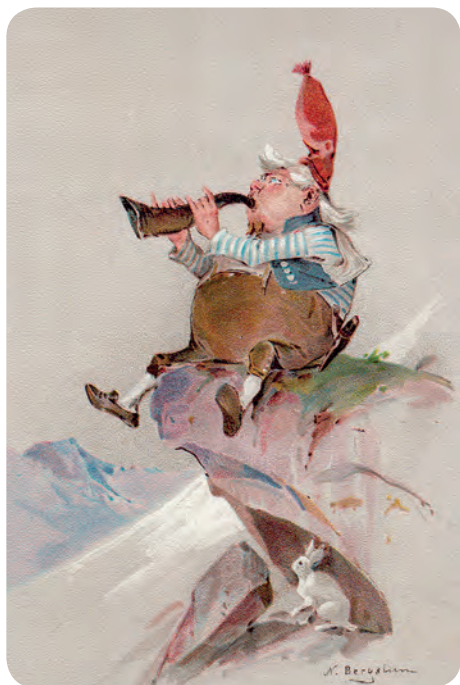
Ivar Erlend Stav, f. 1944. Utdannet jurist og kunsthistoriker, med historie mellomfag. Pensjonert konservator. Artikler om arkitektur-, bil- og samferdselshistorie. Styremedlem i Teknologihistorisk utvalg i Tekna. Bor i Asker.

Postkortbilder fra Strinda

Av Knut L. Vik

Vi er mange som har et forhold til postkort med bilder av steder rundt om i verden (prospektkort). Vi har kjøpt kort som reiseminne, har sendt hilsener på kort med bilder fra der vi har vært, og har mottatt slike kort fra familie og venner på reise.

Mange prospektkort er blitt tatt vare på, og de er en meget stor og verdifull billedkilde som viser hvordan det så ut før. Vi skal i denne artikkelen vise noen eksempler på postkortbilder fra Strinda. Det er brukt en rekke slike bilder i tidligere årbøker også.

Overrekningskort tegnet av Nils Bergslien.
Julehilsen 1900. Kortet er utlånt av Knut L. Vik.

Litt postkorthistorie

Postkortets historie begynte med at postverkene på 1870-tallet utga det de kalte brevkort – i Norge i 1872. Dette kortet hadde på den ene siden et trykt frimerke og plass til mottakers adresse. På den andre siden kunne en skrive det en hadde å si. Slike kort utga Posten fram til 1990-tallet. Med et slikt kort kunne en i posten sende en kort meddelelse på en effektiv måte, og det var billigere enn å sende brev.

I 1883 tillot Postverket at private kunne lage egne brevkort som kunne sendes i posten – disse måtte da frankeres med vanlige frimerker. Porto var 5 øre, mot 10 øre for brev. Det var lavere porto for kort enn for brev fram til 1984.

Forløperen til postkort med bilder var såkalte overrekningskort – tegninger eller malte bilder trykt på stiv kartong hvor en skrev hilsener og gratulasjoner på baksiden. Disse ble levert som en oppmerksomhet når en kom på besøk, eller sendt i konvolutter som brev. Slike kort med fin fargegjengivelse av bildene finnes fra slutten av 1880-tallet til rundt 1900.

Postkort med bilder for å sende i posten og for å skrive en hilsen på, kom i salg fra begynnelsen av 1890-tallet. Da kunne en kjøpe såkalte «Hilsen fra-kort» – på kortet kunne det f. eks. være trykt «Hilsen fra Trondhjem». Disse hadde da flere tegninger (vanligvis 3) på den ene siden med motiv fra stedet det var «Hilsen fra». Tegningene var innrammet av blomsterornamenter og

med litt plass til å skrive. På den andre siden måtte det bare være mottakeradresse og frimerke. Dette var kort som ble kjøpt som suvenir og sendt som hilsen fra reise.

Rundt 1900 hadde trykketeknikken utviklet seg, slik at bilder fra fotografier kunne gjengis raskt og billig på postkort. Tegningene kunne derfor erstattes med gjengivelse av fotografier, og det ble vanlig med bare ett bilde på kortets forside. Fortsatt måtte det bare være frimerke og mottakeradresse på baksiden. I 1905 ble det tillatt å dele denne siden i to slik vi i dag er vant med at det er – en del for frimerke og adresse og en del for avsenderens tekst.

Postkortenes storhetstid var mellom 1900 og 1920, og det er utrolig hvor mange

postkort som ble laget og sendt i denne perioden. Antall avsendte kort innenlands fra Trondheim var ifølge Postverkets statistikk 234 400 i 1905 mot 86 100 i 1900. Til utlandet ble det sendt 182 700 kort i 1905 og 246 400 i kroningsåret 1906.

I de større byene kunne postkortene brukes til å sende korte meldinger raskt – slik vi i dag bruker SMS. I Trondheim sentrum var det opp til 5 postombæringer pr. dag rundt 1910-20. Dette var før det ble vanlig å bruke telefon til korte beskjeder.

Utgangspunktet for postkortbildet var fram til rundt 1960 sort-hvitt-fotografier. Fram til ca. 1920 ble de trykt i sort-hvitt, men også i brunlig eller annen fargetone. Det er også postkort hvor sort-hvitt-fotografiet

«Hilsen fra Trondhjem» i 1896. Kort med 3 tegninger – av Trondhjem, Fossestuen ved Nedre Leirfoss og Nedre Jervan ved Jonsvannet. Utgitt av W. B. Bøghs forlag. Kortet er utlånt av Jon Kvistedal.

Her er et eksempel på et kort med både bilde og tekst på forsiden og bare adresse og frimerke på baksiden – slik det var før 1905. Bildet er fra samme sted som det ene bildet på «Hilsen fra-kortet» – Nedre Jervan. Kortet er laget for salg på det tyske rederiet «Hamburg–Amerika Linie» sin båt Meteor på tur til Nord-Norge. Kortet er sendt i 1904 og stemplet i Ålesund, og det er utlånt av Knut L. Vik.

er fargelagt ved trykkingen eller for hånd (håndkolorert) – og da kan det også være laget et kort med samme bilde uten farge. Kvaliteten på gjengivelsen av fotografiene var ikke alltid like bra. Fra rundt 1920 ble kortene mer og mer laget ved fotokopiering, og da ble kvaliteten på bildet god. Dette var enerådende teknikk på 1930-tallet.

Brevkort ble innført i 1870-årene ved en internasjonal avtale (postkonvensjon), og da ble også størrelsen bestemt – og der-ved lik i alle land. Brevkortstørrelsen var 9x14 cm, og det var også størrelsen postkortene skulle ha da de kom senere (kalles nå småformatkort). På slutten av 1930-tallet begynte noen postkortforlag i Norge å utgi kort med størrelse 10,5x15 cm (stor-formatkort) – den størrelsen som det i mange år har vært vanlig å bruke. Denne størrelsen var også tatt i bruk for postkort i andre land tidligere. Den samme størrelsen ble på samme tid i noen land tatt i bruk for brevkort – og også fastlagt i en internasjonal avtale.

Verdifulle bilder

Det var en billedfattig verden i starten av 1900-tallet. Postkortene var lenge eneste mulighet for folk flest til å se bilder fra andre steder. Det var f. eks. ikke gjengivelse av fotografier i avisene før rundt 1920, og bildene var av dårlig kvalitet da de begynte å komme der. Det ble også solgt kort med bilde fra små og store begivenheter (reportasjebilder) – som f. eks. fra kroningen i Trondhjem i 1906.

Postkortene ble satt pris på og samlet på – gjerne i egne postkortalbum hvor de ble satt inn slik at bilsiden vistes. Postkort er også i dag et populært samlerområde.

Bildene på postkortene kan ha stor historisk verdi, f. eks. bilder fra små steder - bilder som det ellers er bevart få eller ingen av fra den tiden kortene ble laget. Fotografenes arkiver er oftest ikke tatt vare på – det er bare kopiene på postkortene som har overlevd. Privatpersoner tok oftest ikke bilder av steder – bare av familien. Det er i tillegg viktig og nyttig at det er trykt på kortene hvor bildet er fra.

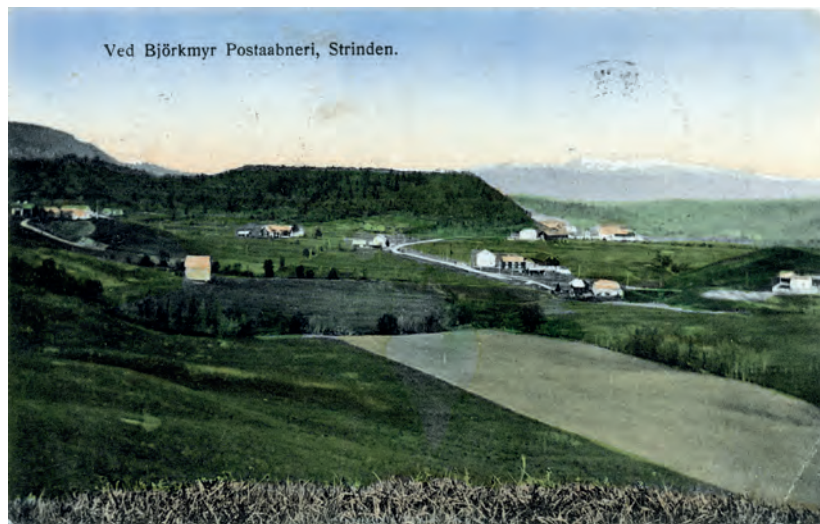
Dette er et eksempel på et kort med bare bilde på forsiden og tekst, adresse og frimerke på baksiden – slik det var etter 1905. Bildesiden har 2 bilder – det øverste viser kirken på Moholt med Åsvang skole til høyre og Amtsskolen til venstre, det nederste viser Strinden teglverk til høyre og Reitjerdet spedalskyskehus til venstre. Kortet er sendt med nyttårshilsen fra kapellan Brian Smith i Strinda menighet i 1911. Kort utlånt av Knut L. Vik.

Fotografene reiste rundt i hele landet og tok bilder – postkortene ga dem mulighet til å få solgt bilder til postkortutgivere. Det var penger å tjene på å selge postkort – det var postkort til salgs overalt, og de var billige, slik at det ble solgt mange. Noen ganger kan en se at flere utgivere har brukt samme bilde. Postkortutgivere var det mange av, ikke minst i perioden 1900 til 1920 – fra store landsdekkende forlag (som Mittet) ned til lokale landhandlere og fotografer. Motivet på kortene var gjerne bestemt av at de skulle selges. Det kunne være ei grend, et turiststed, en fin utsikt, en jernbanestasjon, kjente bygninger, osv. Bildet kunne være av en skole hvor elever sendte hilsener heim, som Amtsskolen på Moholt og Fredly ungdomsskole på Nidarvoll. Fotografene solgte

også bilder til privatpersoner som fikk laget kort til privat bruk.

På 1930-tallet ble de første postkortene med flyfotobilde utgitt, og disse kortene er en fin kilde for å se hvordan et område var før – og hvordan det er blitt endret. Widerøes Flyveselskap tok en serie flyfoto av Trondheim og omegn i 1936 og laget postkort av noen av dem. På 1950-tallet ble det utgitt mange slike flyfotokort med god kvalitet fra hele Norge.

Storhetstiden for sort-hvitt-kort i storformatstørrelse var 1940- og 1950-tallet – det ble utgitt kort fra hele landet i fotokvalitet. På 1960-tallet overtok fargebildene.

Et eksempel på et «håndkolorert» kort. Kortet er utgitt av Carl Anderssens Forstørelsesanstalt, Aalborg, og poststemplet i 1912. Avsenderen har skrevet at kortet er kjøpt på en butikk på Bjørkmyr. Kortet er utlånt av Harald Steiro.

På de neste sidene viser vi noen postkort fra Strinda. Kortene er utlånt av Jon Kvistedal, Ole Georg Nordli, Harald Steiro, Knut L. Vik og Nasjonalbiblioteket.

I bildeteksten er det nummer ved noe av det som er fortalt. De henviser til følgende liste over artikler i tidligere årbøker om samme emnet.

- 1 Om Snaustrinda. Flere artikler i *Årbok 2010*.
- 2 Ingvar Lånke: «Trek fra Åsvang skoles historie». *Årbok 2004*, s. 18.
- 3 Ola Storhaugen: «Amtsskolen på Moholt». *Årbok 2010*, s. 48.
- 4 Ole Øverland Gjerde: «Strinda kyrkje 100 år». *Årbok 2001*, s. 59.
- 5 Åsta Prøsch: Minner fra Sør-Trøndelag arbeidsskole på Moholt 1934-50. *Årbok 2011*, s. 78.
- 6 Ragnhild E. Lande: «Hvor ble det av dem? Om gårdene Spandet, Østmarken og Moen på Lade». *Årbok 2013*, s. 82.
- 7 Terje Nafstad: «Bakkaunet – noen minner». *Årbok 2009*, s. 41.

- 8 Kari Lassen Grendahl og Kristofer Grendahl: «Angelltrøa Hovedgård». *Årbok 2004*, s. 7.
- 9 Kjell Furuset: «Eiendommen Dalen - fra husmannsplasser til høyskole». *Årbok 2008*, s. 7.
- 10 Jan Åge Habberstad: «Historien om Strinden Teglverk», *Årbok 2006*, s. 7.

Det er også mye å finne i WikiStrinda om det vi ser på bildene og forteller i billedteksten.

Kilder:

Ulvestad, Ivar (red): *Vennlig hilsen. Postkortets historie i Norge*. Aventura forlag, Oslo 1988.

Artikler i *Postkortet – Medlemstidsskrift* for Norske postkortsamlere.

Knut L. Vik, f. 1943. Sivilingeniør fra NTH, fysikk. Har arbeidet ved SINTEF RUNIT og IT-avdelingen, NTNU. Formann i Strinda historielag 2000 – 2006 og redaktør for historielagets årbok siden 2001.

Flyfoto tatt fra Trondheim mot Strinda på 1930-tallet. Det øverste er fra 1936. Bak Kristiansten festning ser vi «bygebeltet». Grensen mellom Trondheim og Strinda gikk gjennom dette området. Bak er jordbruksområdet på «Snaustrinda» (1). Nederst ser vi Singsaker skole med «bygebeltet» og Strindaområdet bak. Kommunegrensa fram til 1964 gikk langs Overlege Kindts gate (se pil) og videre langs Motzfeldts gate. Gården øverst til høyre er Kvilhaugen.

«Snaustrinda» i 1907 og 1952. Øverst: Utsikten fra der Bergheim terrasse nå ligger. Fra venstre midt i bildet: Voll forsøkgård, Veiskillet forsamlingshus, Strinda (Moholt) kirke, Åsvang skole (2) og Sør-Trøndelag fylkes amtsskole på Moholt (3). Nederst til venstre på det andre bildet ser vi veikrysset og forsamlingshuset Veiskillet, Voll gård og Strinda Handelssamlag.

Strinda Handelssamlag og området ved Strinda (Moholt) kirke på 1930-tallet. Handelssamlaget startet i 1917 og er senere blitt til Strinda Samvirkelag, Coop Moholt Mega og nå Coop Moholt Extra. Strinda kirke ble innviet i 1900 (4). I den hvite bygningen til høyre var Sør-Trøndelag fylkes arbeidsskole fra 1934. Den tidligere Amtsskolen ble nedlagt i 1927. Arbeidsskolen hadde en snekkeravdeling og en smedavdeling (5). I 1960 fikk skolen navnet Sør-Trøndelag fylkes yrkesskole.

Lade kirke og Lade gård ca. 1910. Lade kirke er en middelalderkirke fra ca. 1190 og var eneste kirke i Strinda for både østsiden av byen og Byåsen fram til 1857 da Havstein kirke ble bygget. Nåværende bebyggelse på Lade gård ble bygget rundt 1810. Norges Lærerhøgskole holdt til der fra 1922 til 1960 og Sosialhøgskolen i Trondheim fra 1963 til 1994. Eiendommen i forgrunnen er Tingsten. Der ligger nå Lade skole. Disse kortene er trykt i Tyskland.

Rotvoll Asyl og Østmarkens sykehus på Lade på 1930-tallet. Rotvoll asyl på gården Nedre Rotvoll ble åpnet i 1872 mens Østmarken sykehus ble åpnet i 1919 på gården Spandet (6). Hovedbygning og uthus på denne gården ligger nederst til høyre.

Øverst: Bakkaunet (7) 1918 eller litt før. Bakkaunet ble utbygd etter ca. 1910 og var Strindas første regulerte boligområde. Grensa mellom Strinda og Trondheim gikk langs Bernhard Getz gate til venstre i bildet. Nederst: Charlottenlund stasjon 1910-20. I bakgrunnen ser vi Rotvollbukta, og på jordet opp mot stasjonen ligger nå husene i Sjøvegen, bygd av tyskerne under krigen. Kortet er utgitt av fotograf A. Røske, Trondhjem og sendt i posten i 1934.

På Angelltrøa (8) ble det produsert mye høy! Boligområdet Angelltrøa ble bygget på disse jordene i 1968-1970. Bakerst til venstre på det nederste bildet ligger gårdene Høiset og Åsheim som er blitt utbygget etter år 2000. Dette er postkort utgitt av gårdbruker Anders Lassen for privat bruk. Lassen står selv ved hesja på det øverste bildet.

Øverst: Trøndelag kringkaster på Tyholt. Radiomaster fra 1930.

Nederst: Sjømennenes aldersheim på Lade bygget i 1926-28. Arkitekt var Johan Osnes. I bygget er det et minnekapell hvor det på veggen er skrevet navnene på 99 trønderske sjøfolk som mistet livet på havet under 1. verdenskrig - og 341 under 2. verdenskrig.

Øverst: Dalen offentlige skole for blinde ble åpnet i 1912 (9). I 1975 flyttet skolen til Tambartun i Melhus, og Dronning Mauds Minne kjøpte eiendommen. Siden høsten 1976 har det vært førskolelærerutdanning i bygningen. Nederst: «Snaustrinda» – sett mot nord fra Steinhaugen. I forgrunnen eiendommen Kåret hvor boligfeltet Othilienborg nå ligger. I bakgrunnen ser vi – fra venstre – Moholt østre, Strinda kirke, Veiskillet, Voll gård og helt til høyre pipene på Strindens teglverk (10).

